

BEVEZETÉS

A regionális integrációk száma és a résztvevő országok közötti kereskedelem- (és tényezőpiac) liberalizálás mértéke vagyis az integrálódás mélysége gyorsan nőtt az utóbbi két évtizedben a világgazdaságban¹. Ebben számos tényező játszott szerepet. Egyrészt az úttörőnek számító európai integrációs folyamat szélesedése és sikerei, másrészt a GATT elfogadó magatartása (a világszervezet elviekben elítéli, de a gyakorlatban nem szankcionálja az alapelveinek ellentmondó² regionális integráció létrejöttét) és nem utolsósorban a világkereskedelemben a nemtarifális protekcionizmus növekedése.³

A létrejövő sikeres integrációs csoportosulások részesedése a világkereskedelemből egyre jelentősebb lett, ennek forrása pedig a tapasztalatok alapján sok esetben elsősorban az integráción belüli kereskedelem növelése volt (persze nehéz megállapítani, hogy ez a külső kereskedelem rovására ment-e végbe, hiszen nem tudhatjuk, hogy mi történt volna az integrációs folyamat hiányában).

Az igazán sikeres regionális integrációs csoportosulások azok lettek, amelyek egyrészt dinamikusan növekedő országok között jöttek létre, másrészt amelyek nem akadályozták, sőt inkább elősegítették a világgazdaságba való teljesebb integrálódást a résztvevő országok számára, vagyis amelyek esetében nem az integráción belüli importhelyettesítés, autarkia megteremtése volt a fő cél, hanem az integráció nyitott maradt a világgazdaság többi résztvevője felé.

Ezért vallottak kudarcot a hatvanas-hetvenes években a fejlődő országok között megvalósult, importhelyettesítésre alapító regionális csoportosulások, hiszen ezekben

---

¹ Az integráció elmélyülésére a szabadkereskedelmi övezet, a vámunió, közös piac majd a monetáris unió fokozatainak a megkülönböztetése alkalmazható.

² A regionális integrációs csoportosulások közötti szerződések ellentmondanak a legnagyobb kedvezmény elvének, hiszen a GATT tagok által másik GATT-tagnak nyújtott kedvezményt az utóbbi elv alapján automatikusan ki kell terjeszteni minden más GATT-szerződő félre.

³ Ennek az a jelentősége, hogy az egyre sűrűbben alkalmazott nemtarifális protekcionizmus eszközei a regionális integrációk vonatkozásában elsősorban a kívülálló nem tagokat sújtják. Ennek megfelelően a kívülállók vagy az adott integrációs csoportosulásba való belépésre, vagy egy hasonló integrációs csoportosulás létrehozására törekednek

a résztvevők közötti integrálódás mértéke (az egymásnak nyújtott kereskedelmi kedvezmények - elsősorban vámcsökkentés mértéke) általában nagyobb volt, mint a világgazdaság fejlett, dinamikus régióival folytatott kereskedelemben. Emiatt a kereskedelem-elterelő hatás ebben az esetben nagyobb mértékben érvényesült, mint a kereskedelemteremtő. A kevésbé fejlett országok között megvalósuló, inkább importhelyettesítő jellegű integrációs csoportosulások esetében minimális maradt az iparágon belüli kereskedelem növekedése, a skálahatékonyság és a megnövekedett verseny nyújtotta előny.

A nemzetközi kapcsolatok történetében az államok közötti érintkezést hagyományosan a kétoldalú kapcsolatok jellemezték a multilaterálissal szemben. Ennek egyik, a világgazdaság történetéből jól ismert oka az, hogy az egymástól földrajzilag távolabb fekvő országok igen ritkán tartottak fenn intenzív kapcsolatokat. Ez a kelet-közép-európai térségre is igaz, sőt a multilaterális kapcsolatok Közép-Európában a világ többi részéhez képest sokkal kezdetlegesebbek voltak. **A közép-, és kelet-európai térségben a rendszerváltozást megelőzően tulajdonképpen csak három multilaterális-típusú együttműködés érdemel komolyabb figyelmet⁴.** Az első, az 1920-21-ben létrejött Kisantant. A második, a 40-es évek második fele és a 80-as évek között a kommunista elitek között fenntartott politikai és gazdasági együttműködés volt. A harmadik, bár kisebb jelentőségű kooperáció elsősorban polgárjogi aktivisták szerepvállalásával alakult ki, mint pl. a Charta 77 vagy a Szolidaritás. A hidegháború befejeződése után ezek egyike sem képezhette az alapját semmiféle regionális együttműködésnek. A Kisantant újjáélesztéséhez hiányzott a politikai szándék, ráadásul létjogosultsága sem lett volna, hiszen a demokratizálódó viszonyok közepette a külvilág számára sem tűnt elfogadhatónak egy olyan együttműködés, amely nyíltan a térség egyik országa ellen irányul. A Kisantant létjogosulatlansága annak ellenére nyilvánvaló volt, hogy időről-időre akadtak olyan térségbeli politikusok, akik nyíltan kifejezték magyarellenességüket. (Hyde-Price, [1992])

A kommunista elitek közötti együttműködés a rendszerváltozás után alapját veszítette. A kommunista vezetőkön kívül ez a fajta kapcsolat igazából senkit sem

---

⁴ De ezek közül csak „másfél” felel meg a multilateralitást az államok szintjére helyező megközelítésnek.

érintett, a társadalom mélyebb szövetei mentesek maradtak ettől. A rendszerváltozás utáni években ugyan sok kommunista vezető visszakerült a hatalomba, de ennek a szocialista típusú kooperáció esetleges felélesztése szempontjából már semmilyen jelentősége nem volt.

Az egykori ellenzékiek közötti és általuk irányított együttműködés is elveszítette a jelentőségét. Egyrészt a nemzeti érdek minden országban fontosabbá vált a korábbi személyes kapcsolatoknál, másrészt 1989 után nem minden országban kerültek hatalomra a korábbi radikális ellenzékiek. Például Magyarországon, ahol az ellenzék amúgy is viszonylag kicsi volt, a kilencvenes évek első szabad választásán nem azok az erők kerültek kormányra, akik a korábbi időszakban a lengyelekkel és a csehekkel szorosan együttműködtek.⁵

Összefoglalva: a regionális együttműködésnek Közép-, és Kelet-Európában nincsenek olyan gyökerei, amelyek a megváltozott gazdasági és politikai körülmények között a különböző együttműködési formák esetében irányt mutathatnának.⁶

A világgazdaság jelenlegi fejlődési szakaszában világosan tettenérhető tendencia a különböző típusú regionális együttműködések egyre nagyobb számban való megjelenése. Általánosan elfogadottnak tűnő álláspont szerint a regionális integrációkon kívül maradó országok a következő évszázadban a világgazdaság és a világpolitika „vesztesei” lesznek. **Közép-, és Kelet-Európa országai a politikai és gazdasági rendszerváltást megelőző 40 évben egy olyan gazdasági és politikai integrációs rendszernek voltak a tagjai, amely a világgazdaságba való szerves bekapcsolódásban egyértelműen kudarcot vallott.** A KGST és ennek politikai vetülete, a Varsói Szerződés ernyője alatt a régió országainak gazdasági elmaradottsága Nyugat-Európaéhoz képest növekedett. A rendszerváltás után a politikailag és gazdaságilag „függetlenné” váló közép-, és kelet-európai országok legfontosabb célkitűzése a nyugat-európai integrációs intézményekhez történő minél

---

⁵ Elsősorban későbbi SZDSZ-es politikusok.

⁶ Bár sokan az Osztrák-Magyar Monarchiát úgy értékelik, mint sikeres regionális integráció, azt érdemes szem előtt tartani, hogy ennek a politikai-gazdasági szerveződésnek nem sok köze volt a független országok szabad politikai elhatározásán alapuló multilateralizmushoz.

gyorsabb kapcsolódás lett. **Az elmúlt néhány esztendőben világossá vált, hogy ez az integráció viszonylag hosszabb időszakot vesz igénybe, sőt a régió némely országának nincs is reális esélye arra, hogy a gazdaságilag fejlettebb nyugat-európai országokkal igazán szoros kapcsolatot alakíthasson ki.** Ezért a közép-, és kelet-európai országok egymás közötti kapcsolatainak fejlesztésére irányuló szándék és a különböző jellegű együttműködési szervezetek burjánzása nem meglepő.

Az elmúlt időszakban Közép-, és Kelet-Európában a politikai és gazdasági együttműködést gátló és lassító tényezők mindegyike élesen megjelent, míg a kooperációt elősegítő és mélyíteni képes elemek csak lassan tudtak érvényesülni. Bármiféle regionális együttműködési kísérletnek Közép-Kelet-Európában a következő főbb korlátokkal és lehetőségekkel kell számolnia:

- A közös kulturális-, történelmi- és földrajzi múlt, egymás országainak az ismerete az együttműködés kialakításának egyik fontos ösztönzője lehetne. **Közép-Európában és különösen a Balkánon azonban a közös múlt inkább súlyos feszültségeket okoz, aminek negatív hatásai leginkább a gazdasági és társadalmi változások felgyorsulásának idején jelentkeznek.** A közös múlt negatív tapasztalatai miatt a régió országai a rendszerváltást követő években igyekeztek minél távolabb kerülni egymástól és elsősorban gazdasági téren semmilyen közösséget nem kívántak vállalni korábbi partnereikkel.
- A kooperáció - elsősorban politikai - lehetőségeit a kilencvenes évek elején erősítette az a biztonságpolitikai vákuum, amely Oroszország világpolitikai súlyának csökkenésével, a hidegháború befejeződése után jött létre. Ez a motiváció továbbra is fennáll, annyi változás történt, hogy a NATO bővítésével egyes országok már „biztonságban” vannak, a többi ország azonban továbbra is légüres térben lebeg. Természetesen a bekerülő országoknak sem érdeke, hogy a régió többi országát biztonságpolitikai törekvéseikben magukra hagyják, mivel **ezen országok instabilitása kedvezőtlen hatást gyakorol a már integrálódott államokra is.**

- Az országok közötti jelenlegi gazdasági fejlettségbeli különbségek a gazdasági átalakulás „éllovasainak” EU integrálódásával tovább mélyülnek. Ez a folyamat a jövőben a kevésbé fejlett „kimaradó” országok növekvő instabilitását eredményezheti, ami kockázatot jelenthet a bekerült országok számára is. **A fejlettségbeli különbségekből származó feszültségek enyhítése egyre erőteljesebben veti fel a fokozatos felzárkózást elősegítő együttműködési rendszerek kialakításának igényét.** Ez a tényező elsősorban a balkáni országok valamilyen szintű bekapcsolásának a megvalósítására ösztönöz.
- Problémaként merül fel a régió sokszínűsége, ami a vallási és etnikai különbözőségektől a gazdaság fejlettségében és a politikai érettségben mutatkozó eltérésekig terjed. Egy ilyen polimorf struktúra elméletben is csak nagyon rugalmas kooperáció kialakítását teszi lehetővé. (Réti-Tóth, [1992]) Az etnikai feszültségek azonban csak akkor jelentenek valós fenyegetést, ha az érintett országok általános gazdasági helyzete nem javul. Az etnikai problémák csökkentéséhez prosperáló gazdaságokra van szükség. A gazdaságok átalakítása eddig felemás eredményeket hozott, továbbra is vannak olyan államok, ahol a transzformáció még csak az első lépéseknél tart. **Általában a potenciális etnikai feszültségekkel leginkább terhelt országok gazdasági átalakítása halad a leglassabban.**⁷
- További jellemző, hogy a régió országai között egy természetes, de a regionális kooperáció szempontjából kedvezőtlen jelenség tapasztalható, ez pedig a csoport tagjai között meginduló verseny a (nyugat szemében) „legjobb tanuló” címért. **Ennek a politikának a káros következményei elsősorban a Visegrádi együttműködés esetében jelentkeztek, de megjelenése a többi együttműködési formát is veszélyeztetheti.**
- A térségen belül az országok egymás közötti különbözőségei igen jelentősek, és ez kiterjed az egyes országok lakosságának a modernizációhoz vagy az Európához történő felzárkózáshoz való hozzáállására is. Az attitűdök közötti eltérések csak

⁷ Az etnikai sokszínűség és a lassabb gazdasági átalakulás között természetesen nincs közvetlen okozati kapcsolat, de a két jelenség együttes jelenléte aligha tagadható.

azzal párhuzamosan csökkenhetnek, ahogy a fejlettebb és kevésbé fejlett átalakuló országok felismerik, hogy kölcsönös érdekük egymás támogatása, és az integrálódó országok érdeke a „left out” országok segítése. Problémák származhatnak azonban a bekerülő és a kívülmaradó országok pozíciójának nagyfokú asszimetriája miatt. (Rosati, [1998] p.8)

- **A régió kevésbé fejlett országainak egyetlen lehetősége az, hogy csatlakoznak a régióban létrejövő gazdasági vagy politikai kooperációs intézményekhez.** Ez esélyt teremt arra, hogy az érintett országok ne maradjanak ki teljesen és véglegesen az összeurópai integrációs folyamatból. Figyelembe kell azonban venni, hogy a kevésbé fejlett országok számára a gazdasági szálak szorosabbra fűzése egy náluk alig fejlettebb régióval nem járul hozzá az igazi modernizációhoz, (Inotai, [1998] p.14) ez inkább a versenyképtelen struktúrákat konzerválja. **A felzárkózásra csak akkor van esélyük, ha a legfejlettebb centrummal fűzik szorosabbra kapcsolataikat, vagyis a világgazdaság vérkeringésébe való szerves bekapcsolódásnak meg kell előznie a regionális kapcsolatok elmélyítését.**⁸ Sok régióbeli ország azonban jelenleg csak arra képes - így arra kényszerül -, hogy szűkebb regionális szinten próbáljon bekapcsolódni az együttműködésbe.
- A kooperációt ösztönzi az, hogy a piacgazdaságra való átállás sok olyan gazdasági és szociális problémát vet fel (pl. migráció), amelyek kezelése közösen könnyebb lehet. Fontos szerepet kaphat a gyorsabb gazdasági átalakítást megvalósító országok tapasztalatainak átadása is a lemaradóknak.
- **A szorosabb regionális kapcsolatok mellett szól az, hogy az érintett országok egymás közötti kereskedelmi és tőkekapcsolatainak szintje még mindig a potenciálisan elérhető szint alatt van.** Ezeknek a lehetőségeknek a kihasználása pedig növekvő exportot és GDP bővülést tehet lehetővé.

---

⁸ A „sequencing” problematikájának ezen megoldását a világgazdaságban lezajlott integrációs kísérletek tapasztalatai döntő többségükben alátámasztják. Valójában a túl nagy fejlettségi különbséggel rendelkező országok integrálódása egyértelműen káros lehet a kevésbé fejlettek számára.

Ezek a szempontok egyszerre jelennek meg a közép-, és kelet-európai országokban. Magyarország számos együttműködési formának tagja, amelyeknek szerepe és jelentősége a magyar külgazdasági és külpolitikai stratégiában eltérő. **Az elmúlt években Magyarország az együttműködési formák többségével nem igazán tudott mit kezdeni.**

Az értekezés első felében a regionális integráció és az EU csatlakozás összefüggéseit elemzem, valamint középtávú (tíz éves) előrettekintéssel megpróbálom Közép-Európa gazdasági, társadalmi és politikai fejlődését felvázolni. Ezután **az egyes együttműködési formák vizsgálata során arra keresem a választ, hogy ezeknek mi lehet a szerepük a jövőben**, melyek azok a szervezetek, amelyeket érdemes konkrétabb tartalommal megtölteni és melyek azok, amelyeknek semmi jelentőségük nincs. A vizsgálat során két alapvető szempontot érvényesítek. **Az egyik az egyes együttműködési formák beleillesztése Magyarország „biztonsági stratégiájába”.**⁹ **A második az egyes együttműködési formák és az EU integráció összefüggése.** Az elemzésre kerülő együttműködési formák kiválasztásánál arra törekedtem, hogy minél több típusnak a vizsgálatára sor kerüljön. Ezek alapján a következő formák/szervezetek stratégiai elemzésére kerül sor:

- Közép Európai Kezdeményezés
- Visegrádi együttműködés
- CEFTA
- SECI
- Rusti trilaterális együttműködés
- Kárpátok Eurorégió
- Magyar-olasz-szlovén trilaterális együttműködés

Az elemzés második részében kerül sor a balkán országok regionális és európai integrációs lehetőségeinek a vizsgálatára, különleges figyelmet fordítva Magyarország külpolitikai és külgazdasági érdekeire. A balkáni országok politikai kapcsolatainak a rendezését az elmúlt évszázadok megoldatlan etnikai és határkérdései nagyon megnehezítették. Az egymás közötti kapcsolatokat

---

⁹ A biztonsági stratégia a gazdasági, társadalmi és biztonságpolitikai stabilitás elérését jelenti.

tovább bonyolította a nagyhatalmak régióban folytatott politikája is. Az egymáshoz való közelítésnek és közeledésnek az igénye különösen erősnek bizonyult az I. Világháború befejeződése után. A török dominancia megszüntetése az 1912-1913-as balkáni háborúk során illetve az Osztrák Magyar Monarchia eltűnése együttesen tette lehetővé egy új állam, Jugoszlávia megalakulását¹¹, vagyis a régió jelentős részének az integrálását. Jugoszlávia létrehozásával lényegében az etnikai és határkérdések felülről történő megoldására került sor, ahogy az elmúlt évtized története mutatja sikertelenül. Jugoszlávia létrehozásának alapvető motivációja az volt (a délszláv egység gondolatának erősödésén kívül), hogy a régióban jöjjön létre egy olyan ország, amely mind méreténél, mind erejénél fogva képes biztosítani a regionális stabilitást. Nem állítható azonban az, hogy Jugoszlávia koherens, belülről integrált államalakulat lett volna. Az országot inkább a külső veszély, fenyegetés, a nemzetközi szerződések rendszere, illetve a Nyugat különleges elbánása tartotta össze (különösen a II. Jugoszlávia esetében). Az Albánia, Görögország, Bulgária és Jugoszlávia között Versaillesben kötött szerződések „kiigazították” a határvonalakat, ám az etnikai és földrajzi elkülönülés felemás megvalósulása miatt ezek nem segíthették elő a szomszédokkal való megbékélést. Emellett ezek az országok ebben az időben, és még később is igen sokáig belső kohéziójuk megszilárdításával voltak elfoglalva, így a szomszédos országokkal folytatott külkapcsolatok alakulását a belső hatalmi érdekek pillanatnyi helyzete sokkal inkább meghatározta, mint a hosszú távú kapcsolatfejlesztés igénye. Ugyanakkor a Balkán belügyeiben aktívan résztvevő országok - Oroszország, Franciaország, Nagy-Britannia - bátorították a power-balancing politikának megfelelő régió kívüli szövetséges-kereső tapogatózásokat. Ezt az is megkönnyítette, hogy a térség országainak alacsony gazdasági színvonala hátráltatta az intraregionális kereskedelmi, és egyéb gazdasági együttműködés fejlődését.

A II. Világháború után, amikor a határok újra átrendeződtek, a balkáni országok megosztottsága a különböző politikai táborokhoz való csatlakozás miatt tovább növekedett. 1955-ig lényegében kialakult az a struktúra, ami aztán az egész hidegháború során meghatározta az országok egymás közötti kapcsolatrendszerét. A

---

¹¹ A Szerb-Horvát-Szlovén királyság a Jugoszlávia nevet 1929-ben vette fel.

2+2+2 struktúra (a NATO tag Törökország és Görögország, Varsói szerződés tag Románia és Bulgária, a semleges Jugoszlávia és az „egyéb” Albánia) nem is igazán tette lehetővé az országok közötti kapcsolatok elmélyítését. (Simic, [1992])

A balkáni országok közötti együttműködés kérdése a 80-as évek végén került újra napirendre a balkáni Stabilitási és Együttműködési Konferencia életre hívásával, a Jugoszláv válság kiteljesedésével azonban a magas szintű együttműködés kialakításának a kérdése 1991 után szükségképpen lekerült a napirendről. Ehelyett mindegyik balkáni ország bilaterális egyezményeket kötve próbálta meg puhítani a történelem során kialakult törésvonalakat. **Fontos hangsúlyozni azonban a bilaterális jelleget, a térség országai nem régióban gondolkodtak.** A balkáni kooperáció a kilencvenes évek közepétől vett új lendületet, amit a balkáni Stabilitási és Együttműködési Konferencia feltámasztása jelzett. A konferenciát 1996 júliusában a Szófia-i Külügyminiszteri értekezleten újíttották fel, a következő találkozókra Thesszalonikiben (1997) és Antalyában (1998) került sor. 1997 novemberében Krétán a balkáni kormányfők találkoztak egymással, ahol pl. a jugoszláv és albán vezetők fél évszázad után először ültek egy asztalhoz. Ez az együttműködés low politics issuekra koncentrál (gazdasági együttműködés, a bűnözés megelőzése), és Horvátország kivételével az össze balkáni ország részt vesz munkájában. A regionális gazdasági kapcsolatok fejlesztésének azonban csekélyek a lehetőségei. A Balkán a rendszerváltozás óta eltelt időszakban minden tekintetben távolabb került a világgazdaság és világpolitika fő áramlataitól, helyzete még a közép-európai régióhoz képest is kétségbeesítő. Míg Közép-Európában inkább az integrációs folyamatok dominálnak, addig a Balkánon a teljes dezintegráció, a szétesés egyre katasztrofálisabb jelei mutatkoznak.

Magyarország számára Közép-Európa és a Balkán mind külpolitikai, mind biztonságpolitikai, mind pedig gazdasági szempontból rendkívül fontos területnek számít.¹² Paradox módon a két régió jelentős különbözőségei ellenére a kapcsolatokban lényegében hasonló stratégiát kell folytatni. Míg Közép-Európa a velünk együtt integrálódó országokat foglalja magába, akikkel gazdasági és politikai folyamataink több-kevesebb hasonlóságot mutatnak, addig a Balkán politikai és gazdasági folyamatai egyre inkább eltérnek a közép-európaiakétól. **Ez a növekvő**

különbség komoly biztonsági problémákat¹³ vet fel Magyarország számára. Míg a közép-európai országokkal a kapcsolatok egyre szorosabbra fűzésének eszközeként a különböző regionális integrációs kezdeményezések számítanak, addig a Balkánon a folyamatok még rendkívül kiszámíthatatlanok, stabil struktúrák még alig léteznek. Az biztos, hogy Magyarország számára a Balkán egy természetes érdekszférát jelent, ahol mi lehetünk a „gyarmatosítók”, míg a nyugat-európai viszonylatban inkább a „gyarmatosított”¹⁴ státusz elérésére van lehetőség. Szükség van tehát az érdekek diverzifikálására, ehhez pedig a Balkánon zajló folyamatok tökéletes megértésére van szükség. Egyes balkáni országok részt vesznek olyan regionális együttműködési formákban, amelyekben Magyarország is részes. Ezek keretet teremthetnek a Magyarország és a régió közötti párbeszéd mélyítésére, amire egyre nagyobb szükség lesz, hiszen Magyarország és déli szomszédai közötti gazdasági, fejlettségbeli különbségek növekedése új, veszélyes kihívásokat tartogathat számunkra.

A dolgozat kimondottan gyakorlatorientált kérdéseket feszeget. A Magyarország számára fontos országokkal és regionális együttműködésekkel kapcsolatos külgazdasági és külpolitikai stratégia határozott megfogalmazására az elmúlt tíz esztendőben csak elvétve került sor. Az Európai Unióhoz való csatlakozás perspektívájában különösen fontos az azt átfedő, vagy azzal párhuzamosan folytatandó együttműködési kérdések vizsgálata, illetve kiemelt érdek, hogy azokkal az országokkal, amelyek kimaradnak az integrációs folyamatokból, miképpen alakul az ország jövőbeni stratégiája. Ezt még hangsúlyosabbá teszi Magyarország speciális helyzete, vagyis hogy a környező országokban jelentős magyar kisebbség él. Ráadásul a régióbeli politikai fejlemények rendkívül kiszámíthatatlanok, pontosabban az várható, hogy a kapcsolatok alakulását még hosszabb távon is számos kockázati tényező teszi labilissá. Ebben a helyzetben különösen fontos, hogy a régióban várható legvalószínűbb folyamatokkal tisztában legyünk, illetve több scenarióval is rendelkezünk.

¹² Több érv is amellett szól, hogy a Balkán sok szempontból talán fontosabb is.

¹³ A biztonsági problémákat most tágan értelmezem, amelybe a gazdasági, politikai és biztonságpolitikai aspektusok is beletartoznak.

¹⁴ Ez persze sok szempontból a jelenlegi viszonyokhoz képest jót jelent.

A kutatás során az alapvető módszertan természetesen a releváns irodalom tanulmányozása volt. A felvetett kérdéskörökkel kapcsolatban azonban átfogó irodalmi munkák nincsenek. Egyes részterületek ugyan lefedettek, de ezek rendszerbe foglalása hiányzik. Éppen ezért az irodalom ismerete csak az alapokat jelenthette a munka során. További kiindulópontot jelentett a különböző hivatalos dokumentumok, alapító okiratok tanulmányozása. Ebből a szempontból az egyes regionális együttműködésekkel kapcsolatos hivatalos okmányok illetve az Európai Unió dokumentumai nyújtottak kiindulási pontot. A statisztikai adatok is inkább csak kiindulópontot jelentettek, amelyek ráadásul eléggé megbízhatatlanok, elsősorban a balkáni országok esetében. Éppen ezért a kutatás során a leghasznosabbnak a kérdéskör szakértőivel való konzultációk, brain-stormingok bizonyultak. Mivel a téma gyakorlatorientált és igen sok országot érint, a hozzáértő külföldi szakemberek álláspontjának ismerete elengedhetetlen a témában való megalapozott véleménynyilvánításhoz. A konzultációkban, megbeszéléseken részt vevők listája az irodalomjegyzék elején található. Az információk és álláspontok megismerése után a munkában nagy segítséget jelentett a Külügyminisztérium támogatása, ahol a disszertáció lényegében minden területe megvizsgálásra került. Külön köszönettel tartozom Körmeny Istvánnak, aki sok részterülettel kapcsolatban alakította véleményemet és általam figyelembe nem vett összefüggésekre hívta fel figyelmemet. A Külügyminisztérium segítsége azért is hasznosnak bizonyult, mert a gazdasági elemzés során hozzájárult az egyes részterületekre vonatkozó külpolitikai, biztonságpolitikai folyamatok megértéséhez.

I. RÉSZ

AZ EU CSATLAKOZÁS ÉS A REGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS KÖZÖTTI INTERAKCIÓ GAZDASÁGI VETÜLETEI

1. FEJEZET

KÖZÉP-, ÉS KELET EURÓPA A PERIFÉRIÁN

1. A legfontosabb szempontok

A szubregionális együttműködések és a nagyobb léptékű integrációk közötti kapcsolat alakulásával összefüggésben **két alapvető elméleti megközelítés van**. Az egyik szerint a szubregionális együttműködés a felkészítő lépcsőfokot jelenti a nagyobb integrációs szervezet felé vezető úton. A másik megközelítés szerint a globális, nagyobb léptékű együttműködési rendszerek eredményezik a szubregionális kooperáció fejlődését. Az elméleti kérdésre adott válasz aszerint alakul, hogy milyen gazdasági fejlettségű az az ország, amelyik integrálódni szeretne. **A kevésbé fejlett országok közötti integráció nem eredményezi ezen országok gyors gazdasági fejlődését.** Az ilyen kevésbé fejlett gazdaságoknak általában egy olyan modernizációs központra van szükségük, amely legtöbbször a szorosán vett régió kívül van.¹⁵ Piacokra, illetve a technológiához, a menedzseri know-how-hoz és egyéb transzferekhez való hozzáférésre van szükség, ami a gyors gazdasági fejlődéshez hozzájárulhat. A sequencing probléma megoldása a világgazdaságban azt bizonyítja, hogy csak az igazán fejlett országok esetében valósult meg a sikeres regionális kooperáció a nagyobb egységbe való integráció előtt. (Inotai, [1997]). **Minden más esetben a világgazdasági vérkeringésbe való bekapcsolódás, a nagyobb integrációs szerveződésekben való részvétel eredményezte a szűkebb regionális gazdasági (és politikai) együttműködés szintjének növekedését.** (Inotai, [1997])

---

¹⁵ Általában igaznak tekinthető, hogy gyors gazdasági fejlődés akkor valósul meg, ha vagy már eleve fejlettebb országok integrálódnak egymással, vagy pedig ha a kevésbé fejlett országok fokozatos és óvatos piacnyitás mellett próbálják kereskedelmi és tőkekapcsolataikat szorosabbra fűzni egy fejlettebb országgal vagy régióval. Az első esetre jó példa a Benelux államok együttműködésének fejlesztése, míg a második esetre a délkelet-ázsiai térség fejlődése szolgáltat meggyőző példát.

Az elmúlt évek során az EU többszöri kibővülésekor, a belépés feltételeként soha nem fogalmazódott meg az, hogy a csatlakozó országok (amelyek csoportosan léptek be) között intenzív szubregionális együttműködés legyen. **A szubregionális együttműködés, mint a magasabb szintű együttműködésre előkészítő lépcsőfok vagy feltétel a közép- és kelet-európai tagjelölt országokkal kapcsolatban merült fel először.**¹⁶ E feltételek megfogalmazásának indokoltsága többféle koncepcióból táplálkozik:

- A szubregionális együttműködés tanulási terepül szolgál az EU-ban való részvételhez (pl. intézményépítés, gazdasági fejlődés stb.).
- A szubregionális együttműködésnek jelentős geopolitikai és biztonságpolitikai hozadéka van a szovjet rendszer összeomlása utáni időszakban.¹⁷
- Az EU érdekelt a közép- és kelet-európaiak közötti szubregionális szálak szorosabbra fűzésében, mivel ez könnyebb piacralépést biztosíthat számára. A regionális kapcsolatok szorosabbá tétele ugyanis rendszerint a kereskedelmi kapcsolatok liberalizálását jelenti, így a régióon belül a multinacionális vállalatok könnyedén mozoghatnak közvetlenül az egyik országból a másikba.¹⁸
- Az együttműködés erősödését sokan úgy értékelik, hogy a régióból érkező verseny egy részének a semlegesítésére is szolgálhat. **A szabadkereskedelem kialakulásával az EU számára a versenyfeltételek egyértelműen pozitívan változnak meg.** Az EU felé nyitás a rendszerváltozást követő első években indokolatlan mértékű külgazdasági liberalizációhoz vezetett a közép- és kelet-európai országokban, ami a helyi vállalatokat hosszú időre padlóra küldte az EU cégekkel folytatott versenyben. Ha a regionális liberalizáció megvalósul, akkor a

---

¹⁶ Ezeknek a feltételeknek a megfogalmazására egyrészt azért került sor, mert az EU félt a közép-európai országok tömeges jelentkezésével, majd esetleg csatlakozásával járó bizonytalansági tényezőktől, másrészt a regionális együttműködésre való ösztönzéssel egy kis időt is lehetett nyerni.

¹⁷ A kilencvenes évek első felében más eredmény lényegében nem is volt.

¹⁸ Mivel a közép-európai országok között a hazai vállalatokon keresztül megvalósuló kereskedelmi és tőkekapcsolatok szintje a külföldi cégek hasonló tevékenységéhez képest sokkal jelentéktelenebb, azt mondhatjuk, hogy a régió országainak egymás közötti kapcsolatainak a liberalizációjából is elsősorban a külföldi, multinacionális társaságok tudtak profitálni.

közép-európai országok exportjának egy részét a régió belülről lehet irányítani és így nem kell a termékek nyugat-európai megjelenésétől tartani.¹⁹

- Az EU szubregionális együttműködést támogató magatartása a blokkmentalitás fenntartására is szolgálhat, ami azt bizonyítja, hogy az EU-nak nincs világos, határozott elképzelése arra, hogy mit is kellene a közép- és kelet-európai országokkal kezdeni.²⁰

Ugyanahhoz a földrajzi régióhoz tartozó országok egymásnak nem szükségszerűen a legfontosabb, vagy természetes gazdasági partnerei. **A gazdasági és politikai prioritásokban megmutatkozó hasonlóság inkább elősegíti a szubregionális kooperáció fejlődését, mint a közös múlt öröksége, vagy a földrajzi közelség.**²¹ Az EU csatlakozás előtti időszakban a régió országainak gazdasági együttműködése nem jár pótlólagos növekedési impulzusokkal. A CEFTA liberalizáció elmúlt évek során tapasztalt hatása sokkal inkább a régió országai közötti korábbi kapcsolatok abnormálisan alacsony szintre süllyedését kompenzálja. **Éppen ezért a csatlakozás előtti időszakban a lehetséges együttműködésnek politikai értelemben lehet nagyobb hozadéka.** Ezt a két utóbbi állítást Portugália és Spanyolország EU csatlakozása bizonyítja a leginkább, amikor az együttműködés hiánya a tárgyalások során jelentős előnyt biztosított az EU számára. (Éltető, [1997])

A CEFTA csoportban Lengyelország méretét és politikai jelentőségét tekintve abszolút domináns, gazdasági tevékenysége azonban meglehetősen gyenge.²² Az intraregionális kereskedelem döntő hányada Szlovákia és Csehország között zajlik, ami a Csehszlovák közös múltat gondolván aligha meglepő. Több ország is domináns

---

¹⁹ Bár az agrárkereskedelemben a liberalizációját a CEFTA sem tekinti céljának, az elmúlt egy-két év tapasztalata mégis azt mutatja, hogy a közép-európai országok ahelyett, hogy a szinte megközelíthetetlen nyugati piacokért küzdenének, inkább egymás agrárpiacait teszik tönkre.

²⁰ A rendszerváltozás utáni első években az EU egyértelműen érvényesítette a blokkmentalitást. Később megindult a régióbeli országok közötti fokozottabb különbségtétel. A különbségtétel egyrészt a gazdasági átalakítás sikerességén, másrészt viszont az egyes országok EU-hoz való csatlakozásával kapcsolatos félelmekkel egyenesen arányos. Ezek alapján ugyanis pl. hiába hasonló Magyarország és Lengyelország gazdasági teljesítményének a megítélése, az EU csatlakozással kapcsolatban mégis Magyarország van kedvezőbb helyzetben, mert a lengyel csatlakozás által kiváltotta lehetséges piacszűrés sokkokkal kapcsolatos félelem rendkívül nagy.

²¹ A Balkán országainak közös öröksége és földrajzi közelsége ellenére ma, pl. a román-bolgár kereskedelem részaránya a két ország teljes külkereskedelmében nem tesz ki 1%-nál többet.

szubregionális pozíció kiépítésére törekszik (hacsak nem soroljuk ide az újra- és újra felreppenő, „regionális központ” cím elnyerésére irányuló szándékokat). Ez a regionális központi szerepre törekvés fontos motivációt gyakorol a közép-európai országokra, hogy gazdasági teljesítményüket javítsák és egymással pozitív értelemben versenyt folytassanak. Ebből a szempontból egyértelműen Lengyelország rendelkezik a legkedvezőbb geopolitikai adottságokkal.²³ **Az EU csatlakozás után azonban nem arra kell törekedniük, hogy egymást megelőzzék a regionális központi szerep megszerzésért folyó küzdelemben, hanem hogy megakadályozzák a régió kívüli EU központokat, hogy ők váljanak regionális központokká az újonnan csatlakozó országok számára is.**

Az EU történetében először számos, a Római Szerződésen túlmutató követelményt határoztak meg a közép-európai országok csatlakozásával kapcsolatban. A tagság egyik kimondatlan feltételeként fogalmazódott meg a közép- és kelet-európai országok közötti együttműködés erősítése. Az is újdonság, hogy a csatlakozás abban az időszakban kerül tárgyalásra, amikor az EU a legmélyrehatóbb átalakulás előtt áll. Ráadásul az aquis-hoz való alkalmazkodás ma sokkal nagyobb terhet jelent a közép- és kelet-európaiakra, mint a korábbi csatlakozó országokra nézve. Ezen kérdéskörök együttes kezelése és megoldása szinte elviselhetetlen problémákat okozhat.(Inotai, [1997])

Az EU és a közép-, és kelet-európai országok közötti kapcsolat tipikusan a policy maker-policy taker játszmának felel meg. Térségünk gazdasági teljesítménye az EU GDP-jének elhanyagolható töredékét teszi ki, a gazdasági kapcsolatokat az EU abszolút dominálja, míg a térség fontossága az EU gazdaságok számára minimális. Az EU-tól való nagyfokú függés miatt a gazdaságpolitika és a monetáris politika kidolgozásánál az EU-ban, illetve a fontosabb EU országokban végbemenő folyamatok nem hagyhatóak figyelmen kívül. Ez vonatkozik arra is, hogy

²² A gyengeség most arra vonatkozik, hogy az egy főre eső export, pl. mindössze egyharmada a hasonló magyar értéknek, az ország éves GDP-je pedig kb. 2.5-szöröse a magyarországinak, miközben a lakosság száma 40 millió körül van.

²³ Egyre inkább érzékelhetővé válik az a törekvés, hogy Lengyelország minél egyértelműbb regionális középhatalmi szerepet töltsön be Közép-, és Kelet-Európában. Ezzel kapcsolatban lásd. Bronislaw Geremek parlamenti beszédeit.

a gazdasági tervek összeállításánál jobban figyelembe kell venni az EU térség gazdasági folyamatainak Magyarországra gyakorolt hatásait.²⁴

Az EU Európa fejlődésében és modernizációjában megkérdőjelezhetetlen kiindulási pont. A közép- és kelet-európai szubrégió alacsonyabb fejlettségi színvonalával szorosan kapcsolódik az EU-hoz, növekedéséhez és gazdasági fejlődéséhez szükséges magának tekinti, amely a hosszabb távú stabilitást és a modernizációs projektekhez szükséges pénzügyi transfereket biztosítja. A globalizáció és regionalizáció mai trendjei mellett az Európai Unió egyike annak a három gazdasági-politikai központnak, amelyek a világgazdaság és a világpolitika alakításában kulcsszerepet játszanak. **Az EU világgazdasági és világpolitikai pozícióját jelentősen erősítheti, ha egy viszonylag homogén, gyors gazdasági fejlődést felmutató közép-európai régió dinamizmusára is számíthat.**(Novák, [1999])

Az EU-hoz való közelítés számos területen gyakorol hatást, befolyást a szubregionális együttműködésekre. Ezek közül a következő területeket érdemes megvizsgálni:

- A) politika
- B) kereskedelem és FDI
- C) infrastruktúrafejlesztés és crossborder együttműködés
- D) gazdaságpolitika, monetáris politika
- E) pénzügyi transferek

A) Politika

---

²⁴ Az EU gazdasági folyamatai természetesen nagymértékben befolyásolják Magyarország gazdasági lehetőségeit, de az újabb kutatások szerint (Novák, [1999]) a nyugat európai konjunktúrának talán még sincs annyira közvetlen és egyenesen arányos hatása a magyar gazdaságra, mint ahogyan azt korábban feltételezték.

Az EU a regionális stabilitás kialakításában fontos szerepet játszik. A határkérdéseket, illetve a nemzetiségi konfliktusokat meg kell oldani a regionális kooperáció javítása, vagyis a térség homogenitásának erősítése miatt. Legalább ilyen fontos azonban az a szempont, hogy az EU ma már egyre kevésbé valószínű, hogy regionális konfliktusokkal terhelt országokat tagjai közé fogad. Az EU pozitív szerepe itt nem az, hogy a konfliktusok enyhítéséhez segítséget nyújt, hanem megelőzheti azt, hogy egyes országok, vagy azok részei konfliktust kezdeményezzenek. A szubregionális egyenlőtlenségek kezelésének egyik legjobb módja a nagyobb regionális integrációs egységbe (EU) való beolvadás.

Az EU tagságra pályázó országoknak megfelelő szintű politikai kooperációt kell felmutatniuk, vagyis át kell esniük egy szubregionális szintű tanulási folyamaton. Az EU tagságra való felkészülés sok közös elemet tartalmaz mindegyik pályázó ország vonatkozásában, így az EU indirekt módon ösztönzi a politikai kooperációt, noha mindegyik ország egyénileg készül fel a csatlakozásra. **Az EU tárgyalások megindulása óhatatlanul elősegíti az érintett országok közötti, különböző szinteket érintő gazdasági-politikai eszmecserék felgyorsulását.**²⁵ A politikai kooperáció növelheti a tárgyalási erőt. A szubregionális kooperációs formák az EU-t egy olyan keretnek tekintik, ahol a nemzeti és regionális érdekek jobban és hatékonyabban jeleníthetők meg, mint individuális nemzeti szinten. A szubregionális érdekek EU szintű koordinációja a politikai kooperáció egyre fontosabb aspektusává válik.²⁶

B) Kereskedelem és FDI

---

²⁵ Nem véletlen, hogy az EU tárgyalások megindulása után nem sokkal került az érdeklődés homlokterébe a visegrádi együttműködés megújításának szándéka.

²⁶ Itt két ellentétes gondolatkört kell egymással kibékíteni. Egyrészt egyértelmű, hogy a közös érdekérvényesítés szempontjából a közös fellépés hatékony eszköz lehet, másrészt azonban a koordináció mélyítése ismét előtérbe helyezheti a blokkmentalitást.

Az EU jelenleg a kereskedelem és a közvetlen külföldi befektetések (FDI) terén gyakorolja a legnagyobb hatást a szubregionális együttműködésben résztvevőkre. A statisztikák egyértelműen bizonyítják, hogy az EU tagság, illetve a tagságra való felkészülés milyen fontos a szubregionális kereskedelmi forgalomra nézve.²⁷ Az EU tagság jelentős hatást gyakorol azoknak a kereskedelmi akadályoknak a megszüntetésére is, amelyek a szubregionális forgalmat akadályozzák. Az EU tagság teszi lehetővé, hogy a korábban mégoly szoros gazdasági kapcsolatot fenntartó országok között a mezőgazdasági termékek forgalmát akadályozó korlátokat felszámolják. **A társulási megállapodás aláírása kényszerítette ki a CEFTA megkötését is.**

Az FDI több csatornán keresztül gyakorolhat kedvező hatást a gazdasági növekedésre és a regionális kapcsolatok fejlődésére: (Sass, [1997])

- Új technológiát, menedzsment módszereket és termékeket honosít meg a fogadó országban. Ez felgyorsítja a harmonizációt, különösen ha a különböző EU államokból érkező befektetők hozzájárulnak az alulról felfelé történő harmonizációhoz.
- Elősegíti a növekedést, növeli a fizetőképes keresletet.
- Új termékstruktúrákat alakít ki, ami elősegíti a régió országai közötti komplementaritás kialakítását, ami bővítheti az intraindusztriális kereskedelmet az érintett szubrégió országai között. Elsősorban a regionális stratégiával rendelkező transznacionális vállalatok játszanak ezen a területen szerepet.
- A növekvő beruházások új növekedési központokat hoznak létre, amelyek különböző országokban elhelyezkedő régiókat kötnek össze.
- Általános tapasztalat, hogy az EU csatlakozás megvalósulása után az új tagországokba irányuló beruházások nagysága dinamikusan bővül.²⁸

---

²⁷ Pl. Spanyolország és Portugália EU csatlakozása után a két ország közötti kereskedelmi forgalom bővülésének dinamikája messze meghaladta az EU más térségeivel folytatott kereskedelmi forgalom dinamikáját.

²⁸ Ez szinte mindegyik később csatlakozó ország esetében megfigyelhető volt, talán csak Görögország jelentett kivételt.

A legtöbb befektető hangsúlyozza a kereskedelmi liberalizáció fontosságát. A szubregionális kereskedelmet ugyanis jelentősen fejlesztheti a beruházók által létrehozott regionális hálózat (kereskedelemben, termelésben, stb.). Az FDI nagysága jelentős mértékben függ a potenciálisan elérhető piactól, ezt pedig a fogadó ország gazdaságpolitikája és a legfontosabb partnerekkel megkötött nemzetközi kereskedelmi egyezmények befolyásolják.

Mivel a közép- és kelet-európai országokban az export a GDP relatíve nagy hányadát teszi ki, az EU-val folytatott árucseré alakulása a szubrégió növekedési lehetőségeinek jelentős tényezője. A nagyobb növekedés nagyobb belső keresletet gerjeszt, amit részben a szubregionális importtal lehet kielégíteni. Az innen származó termékekkel szembeni pszichikai korlát az országok homogenizálódásával egyre csökken. **A nagy EU piac elérhetősége a termelőknek a méretgazdaságossági előnyök elérésének perspektíváját nyitja meg, ami a szomszédos országokba irányuló export lehetőségeit is javítja.** Az EU-val folytatott kereskedelmi kapcsolatok fejlődése kezd hatást gyakorolni a termelés és az export szerkezetére.²⁹ Az EU hatása a CEFTA országok növekedésének harmonizálásában azt is előre vetíti, hogy az érintett országokban az üzleti növekedési ciklusok egyre szimmetrikusabbá válnak, ami még kedvezőbb feltételeket teremt a szubregionális kereskedelem számára.

C) Infrastruktúrafejlesztés és crossborder együttműködés

Bármely régió felzárkózásában, a gazdasági növekedés felgyorsításában kiemelkedő szerepet játszik az infrastruktúra fejlesztése. Az intraregionális infrastruktúrafejlődés azonban számos akadályba ütközik, amelyek közül a legfontosabbak a következők:

---

²⁹ Ennek egyértelmű bizonyítéka, pl. a magyar exportszerkezet drasztikus átalakulása az elmúlt tíz évben. Magyarország exportszerkezete ráadásul a többi közép európai országtól is eltérően alakul. A régióból egyedül Magyarország rendelkezik pozitív mérleggel az EU-val szemben (1998-as adat), illetve az exporton belül a gépipar aránya a többi országhoz képest jóval magasabb. A külföldi tőkebefektetések és az export szerkezetének ilyen átalakulása között nagyon szoros összefüggés van.

- A szubregionális kereskedelem 90-es évek eleji összeomlása miatt nem látszott szükségesnek új, az egymás közötti infrastruktúra-kapcsolatokat javító nagyobb beruházások megvalósítására.
- Mindegyik közép- és kelet-európai ország a kelet-nyugat közötti szubregionális központ szerepére vágyott és nem volt érdekelt a már létező nemzeti struktúrák összekapcsolásában.
- A források kicsik voltak, a nyugat pedig nem erőltette az ilyen típusú beruházásokat.

Érdemes megemlíteni azt is, hogy az összes EU ország esetében a csatlakozás utáni időszakban kezdődött meg az infrastruktúra dinamikus fejlődése.³⁰ Ez még a már eleve kiemelkedő infrastrukturális adottságokkal rendelkező Benelux államok esetében is így volt. A regionális együttműködések mindegyikében prioritás az infrastruktúra fejlesztése, de az is egyértelmű, hogy az összes esetben rendkívül komoly korlátozó tényezőt jelent a finanszírozási források hiánya, ami eleve ellehetetleníti a valóban jelentős beruházások megvalósítását. Így a regionális együttműködés elsősorban abban segíthet, hogy az EU csatlakozás utáni időszakra már kész, kiérlelt tervek álljanak rendelkezésre.

A crossborder kapcsolatok intenzitását sokszor tekintik a szubregionális kapcsolatok fokmérőjének. A közép-európai országok határterületei az átalakulás időszakában általában súlyos terhet jelentenek az egyes gazdaságok, így a szubregionális együttműködés számára is. A határmenti területek fejlődésére általában az is kedvezőtlen hatást gyakorol, hogy a képzett munkaerő és a tőke elsősorban a fejlettebb területekre vándorol, a régió országainak egymással szomszédos határterületei pedig nagyrészt nem ebbe a kategóriába tartoznak.³¹ A CEFTA határterületektől aligha várható, hogy a növekedés motorjaivá váljanak. A problémákat tovább bonyolítják a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdések, ami pedig egyébként az együttműködés egyik mozgatója lehetne. Ahol hiányzik a magas

---

³⁰ Sőt, önmagában még az EU csatlakozás sem jelenti azonnal az infrastruktúra fejlődésének azonnali megindulást. Pl. Spanyolország esetében is inkább akkor került sor valóban látványos javulásra, amikor egymás után több világesemény megrendezésére került sor az országban.

szintű gazdasági fejlettség, a központi földrajzi elhelyezkedés, illetve a bizalmon alapuló együttműködés tradíciója, ott a crossborder együttműködés csak a külső ösztönzőkön (pl. a crossborder projektekhez nyújtott pénzügyi és technikai támogatás) alapulhat.³²

D) Gazdaságpolitika, monetáris politika

A szubregionális kereskedelem liberalizáció az EU kereskedelem liberalizációjával párhuzamosan tovább folytatódik, de a szubregionális liberalizáció aligha lesz gyorsabb (esetleg egyes bilaterális megállapodások kivételével), mint az EU liberalizáció. **Ez következik a CEFTA kezdetektől tartó alapvetően követő jellegéből. Ennek az is oka, hogy a nagyobb gazdasági egységek általában jelentős hatást gyakorolnak az érdeklődési körükbe eső kisebb egységekre. Minél inkább intézményesítetté válnak a kapcsolatok, a hatás annál nagyobb lesz.** További, a gazdaságpolitikát jelentős mértékben befolyásoló tényezők: a gazdaságok nyitottsága, termelési és kereskedelmi struktúrája. Ez különösen azon országok esetében jelentős, amelyek gyengébben fejlettek és minél gyorsabban fel akarnak zárkózni.

Az intézményesített gazdaságpolitikai konzultációk pl. Spanyolország és Portugália között csak az EU tagság elnyerése után kezdődtek. A gazdaságpolitikai koordináció azonban mindig Brüsszellel szoros együttműködésben valósult meg, mindkét ibériai ország a kapcsolatainak multilateralizására törekedett anélkül, hogy bilaterális alapról kiinduló közös kezdeményezésekkel fordultak volna Brüsszelhez. Az utóbbi időben azonban mindkét ország számára nyilvánvalóvá vált, hogy számos szubregionális probléma megoldásához nem Brüsszelen keresztül vezet az út.

A közép-európai (CEFTA) országok közötti gazdaságpolitikai koordináció meglehetősen gyenge. Ennek legfőbb okai a következők:

³¹ Kivételt képeznek természetesen az EU országokkal határos területek, pl. Magyarországon az osztrák határ menti régió, ahol lassan inkább a munkaerőhiány, semmint a munkanélküliség jelent komoly problémát.

³² Az igazán jelentős támogatást biztosító eszközök, pl. az INTERREG források azonban csak akkor állnak rendelkezésre, ha a határ egyik oldalán valamelyik EU tagállam van. Így pont azok a területek esnek ki a támogatásból, amelyeknek pedig a legnagyobb szükségük lenne a pótlólagos forrásokra.

- Fejletlenebb országokként elsősorban az EU-ra figyelnek és a Brüsszel által megfogalmazott harmonizációs követelményeknek kívánnak megfelelni.³³
- A tőke- és kereskedelmi kapcsolatokban mindegyik ország számára kiemelt jelentősége van Németországnak. Mindegyik ország egyre inkább a német márkához (euro)-hoz köti a valutáját.
- Az aquis-hoz való alkalmazkodás kényszere a rendelkezésre álló szűkös erőforrásokat erre a területre koncentrálja, a regionális egyeztetésre nem marad erőforrás.
- A csoport összes országa elsődlegesen az átalakulás által okozott komoly problémák megoldására kénytelen koncentrálni,

Nyilvánvaló, hogy az EU csatlakozáshoz első lépésben nem lesz követelmény az összes Maastrichti kritérium teljesítése, de a mutatóktól való szignifikáns eltérést aligha tolerálja az EU. A követelményeknek való megfelelés kényszere miatt az egyes országok komoly erőfeszítéseket tesznek, hogy az EU és a saját gazdasági mutatóik és teljesítményük közötti diszparitást csökkentsék. A gazdaságpolitikák ilyen típusú passzív harmonizációja a szubregionális szint divergenciáját is csökkentheti.³⁴

E) Pénzügyi transzferek

Az EU pénzügyi transzferei az elmúlt évtizedben fontos elemévé váltak az EU-n belüli szubregionális együttműködéseknek. A tagság megszerzése után biztosított pénzügyi transzferek nagymértékben elősegítették számos szubregionális projekt megvalósulását. A passzív befogadás helyett azonban a kilencvenes évek elejétől Portugália és Spanyolország közös politikát alakított ki az EU költségvetés elosztásával kapcsolatban. A közép- és kelet-európai országok számára a csatlakozás

---

³³ Az EU tagságra való felkészülésben és az EU által támasztott versenyben való helytállás során a legkisebb jelentősége az elért harmonizációnak van. A jogharmonizációs sikerekkel általában azok az országok dicsekednek, amelyek mikrogazdasági szerkezete nem alkalmas az EU cégek versenyének való megfelelésre.

előtti időszakra biztosított pénzügyi transferek nem gyakorolnak komoly felzárkóztató hatást. **Ebben az esetben is igaz az, hogy a nagyobb integrációs egységbe való beilleszkedés után indul meg a pénzügyi transferek olyan áramlása, ami már érzékelhető felzárkózási eredménnyel jár.**³⁵

Az EU a következő főbb negatív hatásokat gyakorolhatja a közép- és kelet-európai régióra (a regionális együttműködés figyelembe vételével):

Az EU uniformizált megközelítést alkalmaz a tagságra pályázó országokkal szemben, mintha azok egyforma gazdasági, politikai, kulturális adottságokkal és potenciállal rendelkeznének. Ez az uniformizált társulási megállapodások egyenes következménye. A túl széles körben, lényegében hasonló tartalommal megtöltött társulási megállapodások keretet teremtettek a szubregionális kooperáció számára, ami még tovább erősödhet, ha az EU csatlakozás sokáig késik. A szubregionális együttműködést gátolhatja, hogy az EU némiképp ellentmondásos attitűdöt fogalmaz meg ezzel kapcsolatban. Egyrészt hangsúlyozza az együttműködés fontosságát, másrészt azonban folyamatosan blokkokra bontja a régiót.

Bár a társulási szerződések alapvetően megváltoztatták az EU és a régió közötti kereskedelmi kapcsolatok milyenségét, számos területen a liberalizáció elégtelen maradt, aminek több kedvezőtlen következménye is van, ugyanis:

- Csökkenti az importpotenciált.
- Negatív pszichológiai üzenetet küld a gazdaságpolitika irányítóinak, akik az eddigiekben legalábbis megpróbálták utánozni az EU-t annak liberalizációs és protekcionista lépéseiben.
- Súlyosbíthatja a szubregionális kereskedelmi konfliktusokat, mivel az eredetileg EU piacra szánt, de ott az akadályok miatt mégsem értékesíthető termékeket a regionális piacra kénytelenek rázúdítani. És mivel a közép- és kelet-európai

³⁴ Az más kérdés, hogy ennek megvalósítása még csak látszatintézkedés, a perifériáról való kikerüléshez sokkal többre van szükség.

³⁵ Az EU csatlakozás után a közép-európai országok területének döntő többsége jogosulttá válna a regionális különbségek mérséklésére szolgáló strukturális alapok támogatására.

országok piacainak felszívó-képessége rendkívül korlátozott, azok külkereskedelmi érzékenységi küszöbe is sokkal alacsonyabb.

Egy következő probléma a kereskedelmi liberalizáció ütemezése miatt merül fel. Az EU megállapodásokkal megvalósuló gyors piacnyitást követte a regionális liberalizáció. Az EU-val folytatott kapcsolatok mérlegrontó hatása, illetve a liberalizáció miatt beérkező külföldi vállalatok hazai vállalatokat tönkretévő hatása a regionális partnerekkel szembeni liberalizációellenes erőket erősíti. Ennek okai:

- **Sokkal egyszerűbb a kisebb erőt képviselő szomszédos országokat sújtani protekcionista intézkedésekkel, mint az EU-t.**³⁶
- A közép- és kelet-európai országok termelési és exportstruktúrája viszonylag hasonló, semmint komplementer volt, így az általános kereskedelem-liberalizáció ezt a földrajzi relációt érintette a legnegatívabban.

Míg az EU kereskedelem gyors bővülése sok gazdasági tevékenység túlélését tette lehetővé, az EU gyors részesedésbővülése a szubregionális kereskedelem visszaesését eredményezte. A tőkeerős cégek kiszorították a régióból származó hagyományos partnereket.

- A nyugati cégek agresszív fellépése egyes ágazatokban a hazai termelés és exportkapacitások megszűnését eredményezte.
- Az EU cégekkel kialakuló új gazdasági kapcsolatok megváltoztatták a korábbi kapcsolati rendszereket.
- A kiterjed agrársubvenciók által megtámogatott nyugati cégek súlyos és hosszú távú negatív társadalmi és gazdasági következményeket okozva kiszorították a régió vállalatait azok hagyományos piacairól.

További tanulságok

---

³⁶ Véleményem szerint sokkal jogosabb lenne, ha pl. a lengyel parasztok a Franciaországból származó agrártermékeket öntenék az utakra, semmint a magyar mezőgazdasági árukat.

1. Az EU képtelen megoldani egyes átalakuló országok vagy régiók összes problémáját, az állandó Brüsszelhez fordulás helyett inkább a szubrégió országai közötti közvetlen csatornákat kell megtalálni.

2. A szubregionális kooperációt kialakító országok közötti együttműködés elmélyítése és közös prioritásaik megtalálása nem az EU feladata. Ha az EU csatlakozási tárgyalások során az érintett országok között nincs kooperáció, akkor 4 fő veszéllyel kell számolni.

- A tagjelölt országok nem tudják a szükséges információkat kicserélni az erősebb tárgyaló fél tárgyalási taktikájáról. („Leveraged” politika az EU részéről)
- A közös erőfeszítések és a közös tárgyalási pozíció kialakításából származó potenciális előnyökről való lemondás.
- A szubregionális kapcsolatok szorosabbra fűzése amúgy sem kerülhető el. Ahogy Spanyolország és Portugália példája is mutatta, az EU csatlakozás után Madridnak és Lisszabonnak új alapokra kellett helyeznie a szubregionális kapcsolatait.

2. Közép-Európa a periférián

Magyarország és az egész közép-európai régió a hetvenes évek kezdetétől, a KGST fokozatos hanyatlásával tovább sodródott a már évszázadokkal korábban megindult perifériára szorulás útján. (Balázs, [1997]) Ez egyrészt súlyos és kedvezőtlen gazdasági következményekkel járt, hiszen a régió még inkább eltávolodott a világgazdaság dinamikus fejlődési központjaitól, másrészt rendkívül kedvezőtlen pszichikai, frusztrációs hatásokkal is járt, hiszen a gyorsuló periferizáció a nyugati világ közvetlen szomszédságában zajlott le. Ez a demonstrációs hatás Magyarországon talán a többi közép-európainál is erőteljesebben hatott, hiszen sok tekintetben ez volt a legnyitottabb ország. A rendszerváltozás bekövetkezte után sokan gondolták úgy, hogy ez a fajta periferizáció gyorsan megszűnik, hiszen a vélemény az volt, hogy az elmaradás oka a különböző gazdasági és társadalmi rendszerekhez való tartozás volt. Ez a várakozás azonban teljesen megalapozatlan

volt, mégpedig nem csak rövid vagy középtávon, hanem hosszabb távon is, az átmenet ráadásul csak az előfeltételeit teremtheti meg bármiféle felzárkózási kísérletnek. Az átmenet hosszúsága, illetve az integráció megvalósításának késlekedése annak veszélyét hordozza magában, hogy a régió a jövőben a fejlett gazdasági rendszer perifériáján fog ragadni. **Az Európai Közösség létrejötte óta Közép-Európa integrálódásával kapcsolatban a periferizálódás két változata alakult ki: a hidegháború katonai szembenállása során egy radikális, totális elszigetelő változat, míg a rendszerváltozás óta eltelt időszakban egy enyhébb, de határozottan felismerhető folyamat.** A periferizáció első szakaszában a nyolcvanas évek végéig a régió perifériára szorulásának legfontosabb oka a kelet-nyugati katonai szembenállás volt, ami gazdasági értelemben a régió elszigetelődését jelentette, hiszen a KGST keretein kívüli kapcsolatok csak szórványosak és ráadásul nem túl intenzívek voltak.³⁷ Ez a politikai indíttatású gazdasági elszigetelődés kétirányú volt, egyrésztől érvényesültek a COCOM előírások, amelyek lényege egyrészt a hadicélú kutatások polgári és katonai felhasználású eredményeinek az átadási tilalma volt, másrészt pedig a szocialista országokból származó import szigorú korlátok között tartása volt,³⁸ bár ez utóbbi jelentősége a COCOM előírások hatásaihoz képest elenyészőnek bizonyult. A közép-európai országok oldaláról szintén léteztek a nyugati országokkal szembeni korlátozások, de az értékesítés területén nem volt COCOM típusú intézkedés, mivel a kommunista rendszerekben a hadi és a polgári felhasználás között nem volt átjárás.³⁹ A KGST-n belül működő országok a kialakított keretfeltételek közepette, a kötelező kontingensek vagy a rögzített külkereskedelmi árak, valamint az Általános Szállítási Feltételek mellett csak az állam által kijelölt pályán mozoghattak, önálló üzletpolitikai döntések meghozatalára nem túl sok lehetőségük volt. Ahol mégis maradt némi mozgástér, lehetőséget biztosítva potenciális KGST-n kívüli gazdasági kapcsolatok kialakítására, ott a konvertibilis devizához való hozzáférés nagyfokú korlátozottsága határolta be a kapcsolatok lehetőségeit. Tovább nehezítette a nyugati világgal való gazdasági

---

³⁷ A hidegháborús szembenállás idején a különböző katonai tömbökhöz tartozó országok ellenfeleiket gazdasági partnereik közül a leghátrányosabban kezelték.

³⁸ A korlátozásokat a GATT-hoz csatlakozó fejlettebb szocialista országok esetében az általános érvényű védőzáradék velük szembeni szelektív alkalmazására lehetőség volt. (bár ezzel az eszközzel nem éltek) Ilyen korlátozásoknak lehet tekinteni azonban pl. a mennyiségi korlátozások diszkriminatív alkalmazás-t, valamint a CAP diszkriminatív rendszerét.

kapcsolatok javítását a közép-európai országok külkereskedelmi vállalatainak egységes struktúrája, amely az egymás közötti kereskedelmet és a gazdasági kapcsolatokat megkönnyítette, a nyugati világgal fenntartottakat azonban alapvetően behatárolta. **Ráadásul a nyugati világ cégei, a különböző méretű vállalkozások, amelyek szerves részeivé váltak a piacgazdasági rendszereknek, szervezetenként és struktúrájukban is abszolút idegenek voltak a szocialista nagyvállalatok rugalmatlan struktúrái számára.** Az ideológiai különbségek olyan korlátot képeztek, ami miatt a nyugati tőke, vagy módszerek semmiképpen sem tudtak volna gyökeret verni. Ez a fajta politikai ideológiai elkülönülés a divergens folyamatok erősödésének az irányába hatott, a két rendszer között nem volt átjárás, amit az egymás piacán való rendkívül korlátozott részesedések bizonyítottak.⁴⁰ Az állami beavatkozás tehát már alapjaiban megakadályozza a legelső, legalacsonyabb szintű integrációs jellegű kérdéskört, az áruforgalom szabadságát. Emiatt aztán a különböző szerkezetű, különbözőképpen „szocializált” keleti és nyugati vállalatok között szinte semmilyen kapcsolat nem alakulhatott ki, ennek következtében a piacok még az egyszerű árucseré szintjén sem integrálódtak egymással. Ebben a rendszerben a közép-európai országok számára a motor Szovjetunió volt. Amikor viszont a Szovjetunió elkezdett gyengülni, de még nem omlott össze, a közép-európai országoknak nem sok más választása maradt, mint a fokozatos előrelépés a periferizálódás útján, hiszen nem álltak rendelkezésre alternatív gazdasági kapcsolatok, olyan háttérterület, amely sikeresen tudta volna helyettesíteni az összeomló „integrációs mintát”.

A nyolcvanas évek végének gyors változásai azt a reményt ébresztették, hogy a rendszerbeli különbségeket igen gyorsan fel lehet számolni és sokak számára ez

³⁹ Olyannyira elkülönült egymástól a polgári és a katonai felhasználás, hogy a Varsói Szerződésen belül a haditechnikai eszközök kereskedelme közvetlen katonai ellenőrzés alatt, elkülönítetten zajlott.

⁴⁰ Az EK részaránya egyes közép- és kelet-európai országok külkereskedelmében (%)

	EXPORT			IMPORT		
	1975	1980	1993	1975	1980	1993
SZU1	14,3	21,9	56,9	17,5	17,0	52,5
Lengyelország	19,1	22,2	53,0		19,7	56,4
Csehország2	12,8	13,7	49,3	15,0	13,8	47,0
Szlovákia			34,7			34,2
Magyarország	12,6	20,6	45,8	16,5	23,2	40,1
Románia	21,9	21,6	33,6		17,3	44,3
Bulgária	6,1	6,4	13,0	11,7	29,8	-

logikus folyamatként a teljesítménybeli különbségek gyors megszüntetésének lehetőségét is jelentette. A felszínes szemlélődők számára ugyanis úgy tűnhetett, hogy a perifériára szorulás, a megkésett fejlődés a rendszerbeli elszakítottságnak az eredménye volt. Ezért gondolták sokan, hogy a rendszerváltozás után a nyugati integrációs intézmények gyorsan befogadják a közép-európai országokat saját szervezeteikbe. Nagyon gyorsan kiderült azonban, hogy a nyugat nem kívánja kockáztatni az eddig elért eredményeit, illetve legfőképpen nem óhajtja magára vállalni a megkésett fejlődésből származó lemaradás csökkentésének terheit. A nyugat- európai értelemben vett integráció elmaradása nyitott utat a különböző típusú „pótmegoldások”, a mindenféle státuszt eredményező szerveződéseknek, amelyekhez mind több kelet európai ország „zárkózhatott” fel. A teljes integráció helyett születtek meg az olyan pótmegoldások, mint az európai társulás, vagy a békepartnerség, NYEU társult tagság stb. Teljes jogú státuszt a fontosabb intézmények közül az Európa Tanácsban sikerült elérni, majd jóval szűkebb körre kiterjedően valósult meg az OECD tagság.⁴¹ **A nyugat ugyanis valószínűleg úgy véli, és ezért nem próbálkozik meg a gyorsabb, teljesebb nyitással, mert lassúnak, elégtelennek találja a gazdasági rendszerváltozás sebességét, illetve nem bíz meg teljesen a demokratikus elveken nyugvó pluralista demokratikus rendszer végleges meggyökeredzésében.**⁴² Ebben a megközelítésben több, az átalakulást csak lassan végrehajtó ország esetében van is igazság. Ugyanakkor azonban a közép-európaiak oldaláról, elsősorban a fejlettebbek részéről a kérdés úgy vetődik fel, hogy szerintük éppen az EU tagság adná meg azt a szükséges pluszt, ami végleg visszafordíthatatlanná tenné a gazdasági és a politikai átalakulást. Vagyis ha a nyugati segítség kicsi, az EU csatlakozás túl lassú, akkor a piaci viszonyokra való átállás lassú lesz és nagyobb az esélye a politikai visszarendeződésnek is. Az ördögi kör lényege az, hogy minél inkább tartózkodó az Európai Unió a közép-európai országok támogatásával szemben, ezek az országok annál kevésbé lesznek képesek megfelelni az EU által elvárt szintnek.

1. 1993-tól Oroszország, 2. 1993 előtt Csehszlovákia

⁴¹ A Visegrádi országok és az OECD között 1991-ben jött létre partneri kapcsolat, Csehország 1995-ben, Magyarország és Lengyelország pedig 1996-ban csatlakozott a szervezethez.

⁴² Az ezzel kapcsolatos félelmekről árulkodik, pl. a magyar-EK társulási megállapodás 6. cikke.

Az EU szempontjából a kérdés azonban máshogy merült fel. A kilencvenes évek során egy olyan régiót láttak maguk előtt, amelyik Magyarországtól, Lengyelországtól kezdve Oroszországot is magába foglalta, vagyis egy rendkívül heterogén csoportról volt szó. A differenciálás lehetősége ekkor még nem merült fel valós alternatívaként, holott már nyilvánvaló volt: ha az EU megpróbálna **kisebb csoportokat képezni a különböző fejlettségi, átalakulási szinten lévő országokból, akkor egyrészt a csatlakozni szándékozó országok integrálásával kapcsolatos költségek kisebbek lennének, illetve elnyújtva jelentkeznének, másrészt pedig a politikai gazdasági kockázat is jóval kisebb lenne.** A nyugat érdeke azonban ekkor elsősorban az, hogy a gazdasági és politikai rendszerváltozás minél több országban jusson el egy olyan stádiumba, ami már lényegében visszafordíthatatlannak tekinthető, míg egyes országok végleges révbe juttatása nem feltétlenül tekinthető prioritásnak. Ennek a differenciálás-mentes megközelítésnek az eredményeként a kilencvenes évek közepére az átalakulás vesztett a lendületéből és több kedvezőtlen folyamat indult el, illetve erősödött fel. Az élenjáró közép-európai országokban ugyanis a piacgazdasági átalakulás végső levezénylése és a gazdaság stabilizálásának gyors megoldást követelő feladatai egymással ellentmondásba kerültek. A második csoportba tartozó országok esetében a piacgazdasági átalakulás még a korábbi, amúgy sem túlságosan gyors ütemről visszaesett. Ezen országok, pl. Bulgária, Románia és Szlovákia esetében a legfontosabb tünetek a privatizáció leállása, illetve az egyre erőteljesebb nacionalista politikai hangok megjelenése lett. A harmadik csoportot a leginkább leszakadó országcsoporthoz Oroszország és a volt Szovjetunió más államai, valamint a Balkán egyes országai képviselik.⁴³ Ennek a folyamatnak az okai három főbb gazdasági tényezőben találhatóak meg: **az egyik, hogy ezeket az országokat egyszerre sújtja a rövidtávú, kedvezőtlen konjunkturális hatás, a csak lassan megszüntethető rendszerbeli különbség, a másik a hosszú távon is megmaradó fejlettségbeli különbség.**⁴⁴ Nyilvánvaló, hogy a probléma kezelésének, a felzárkózás megvalósításának nem a konjunkturális

---

⁴³ Ez a megkülönböztetés teljesen megalapozott. Míg a közép-európai legfejlettebb átalakuló országok általában 1998-2000 között elérik az 1989-es GDP-jük szintjét, addig a második és harmadik csoportba tartozó országok annak mindössze 40-60%-át teljesítik. A harmadik csoport további megkülönböztető jegye a nagyfokú politikai instabilitás, a szélsőséges, nacionalista politikai erők hatalomra kerülése, vagy ott maradása.

⁴⁴ A hosszú táv az értekezésben néhány évtizedet, 20-40 évet jelent.

megoldásokon, hanem a rendszerbeli eltérések és a fejlettségi szintkülönbségek csökkentésén kell alapulnia.⁴⁵

A rendszerváltozás után mindegyik ország külpolitikai prioritásává, központi céljává vált az euro-atlanti integráció. Az integráció azt az eszközt jelenti, amely elősegítheti a leszakadás következményeinek viszonylag gyors eltüntetését és hozzájárul a nyugattal való formális egyenrangúság helyreállításához. Ezt az integrációs készletet az motiválja, hogy a fejlettségi szintekben megmutatkozó óriási különbségeket hosszabb távon sikerüljön orvosolni, **a hosszú távú modernizációs kényszer célja a nyugattal szembeni mindenféle különbség megszüntetése.** A korábbi időszakokban sokszor érték kívülről vezényelt modernizációs sokkok a régió országait. Olyan feltételeket kell teremteni, amely elősegíti az adaptáció folyamatát, de ehhez megfelelő óvatosságot kell tanúsítani, az integráció mindenáron való hajszolását el kell kerülni, hiszen túl sok további sokkot ezek az országok és a lakosaik már aligha képesek elviselni.⁴⁶ A rendszerváltó országoknak az integrációs folyamat felgyorsítása mellett sok egyéb célja is volt és van. A legfontosabb célkitűzés a rendszerváltozás visszafordíthatatlanná tétele volt, ami először a visegrádi országok EU és NATO csatlakozásának célkitűzésében fogalmazódott meg. Ez az elsődleges célkitűzés elsősorban az orosz veszély miatt született meg, és az EU is igen aktívan szorgalmazta ekkor a Visegrádiak gazdasági megsegítését. Ez a folyamat egészen Jelcin hatalomra kerüléséig tartott. A moszkvai fordulat után azonban az integrációs folyamatok mélyítését lelassították és egyre több országra kiterjesztve szélesítették azt, **vagyis a rendszerváltozást támogató stratégia megváltozott, az addig intenzívnek tűnő integrációs folyamat egyre extenzívebbé vált.**

---

⁴⁵ A kétféle orvoslási eszköz alapvető különbsége, hogy a konjunkturális típusú kezelés célja általában a makrostabilitás helyreállítása, míg a rendszer radikális átalakítása olyan lépésekben ölthet teste, mint a nyugdíjrendszer vagy az egészségbiztosítás átalakítása, ami sokkal inkább hosszú távon fejt ki hatásokat.

⁴⁶ Ilyen sokkok voltak pl. a mezőgazdaság kollektivizálása, vagy az iparosítás szovjet modelljének a megvalósítása, de ide sorolhatjuk a kilencvenes évek elején lezajlott drasztikus liberalizálást is.

Amint a politikai folyamatok visszarendeződésének veszélye elmúlt, a rendszerváltozás legfontosabb előrevivójává a NATO vált⁴⁷, míg az EU-val kapcsolatos célok középtávúvá alakultak át és elsődlegessé lépett elő a gazdaság stabilizálásának követelménye pl. Magyarországon. Erre a többi országban is előbb utóbb sor került és kerül, attól függően, hogy a transzformációs átalakulás vagy válság mikor tetőzött. Ez azonban már nem csak rövid távú konjunktúrintézkedéseket igényel, hanem bekapcsolja a közép- és hosszú távú szerkezetátalakítási intézkedéseket is.

A magyar (valamint a közép-európai) EU kapcsolatrendszerben háromszor is súlyos prioritászavar alakult ki, mindig a periferizálódástól való további félelem hajtotta a kormányzatot az integrációs és felzárkózási érdekek részbeni háttérbe szorítását eredményező megoldások felé. Magyar részről pl. már 1988-ban, a kapcsolatok helyreállításának idején az elsődleges cél a szovjet mintától való minél totálisabb eltávolodás és a szocialista országok között akkor birtokolt első hely megőrzése volt⁴⁸. Ez az akarat olyan erősnek bizonyult, hogy a politikai vezetés nyugatbarát része még a szovjet külpolitikai irányvonatról való radikális kiugrásra is hajlandónak mutatkozott, és az EK-val való gazdasági kapcsolatok rendezésére már a KGST-n belüli kérdések megoldása előtt szívesen sort kerített volna.⁴⁹ **A politikai célok mellett abszolút másodlagosnak tűntek a gazdaságiak, így az első kereskedelmi gazdasági megállapodások lényegében sem az ipari termékek, sem pedig a mezőgazdasági termékek esetében nem eredményeztek semmilyen előnyt.** Ennek fényében nem lehet csodálkozni azon, hogy a társulási megállapodások hatályba lépése után az összes közép-európai ország nagymértékű, és egyre veszélyesebb szintű külkereskedelmi mérlegghiánnyal kényszerült szembenézni. A politikai szándékok ilyen mértékű előtérbe helyezése szinte kizárólag magyar belső

---

⁴⁷ A NATO egyébként igen lassan reagált a rendszerváltozás után a közép-európai országok megváltozott helyzetére. Csak akkor kezdett el komolyabban foglalkozni ezekkel az országokkal, amikor már egyértelművé vált, hogy Oroszországban megszűnt a visszarendeződés esélye. Magyarország, Csehország és Lengyelország NATO tagságának megvalósulásában nem ezeknek az országoknak a teljesítménye volt a meghatározó, hanem Oroszország, mint fenyegetés megszűnése. Így vált lehetővé, hogy a NATO léphetett egyet a Közép-Európában levő hatalmi űr betöltése érdekében.

⁴⁸ Tehát innentől datálódik a régió országainak egymás közötti egészségtelen rivalizálásának a kezdete.

⁴⁹ Ennek a kiugrásnak a sikere nem Magyarországon múlt, hanem az EK és a Szovjetunió közötti megegyezésen.

készítéséből fakadt, és semmilyen kézzelfogható eredménye nem volt, hiszen gazdasági téren nem sikerült kedvezményeket elérni, a többi KGST országgal szemben pedig ekkor még nem volt versenyhelyzet - ami a sietséget indokolta volna - , mivel az egyes államok EK kapcsolatainak rendezése jelentős időbeli szórással valósult meg. Ennek a megjelenési formája volt az is, hogy a magyar-EU kapcsolatokban is elsősorban a politikai deklarációk kaptak hangsúlyt. **Az EU integráció során azonban éppen az elsődleges gazdasági érdekek érvényesítése lenne a legfontosabb, míg a jogharmonizáció vagy a többi átmenetet segítő intézkedés másodlagos jelentőségűek.** Az integráció legfontosabb hozadéka lehet a hosszú távú célok összehangolása és egyfajta felzárkózás megvalósítása, ami azonban természetesen belső, középtávú végrehajtási programot igényel.

A következő, átgondolatlan és felesleges „sietségre” a társult viszony tárgyalásakor került sor. A politika legfőbb célja a rendszerváltozás visszafordíthatatlanná tétele miatt a viszonylag csekély előnyöket tartalmazó szerződés megkötése volt. A várt legfontosabb hatás a nyugathoz való tartozás, illetve a széteső Szovjetuniótól való végleges elszakadás demonstrálása volt.

A harmadik akció idején, 1994-ben a csatlakozási kérelem benyújtásának egyik legfontosabb oka az volt, hogy a NATO akkor tagság helyett a békepartnerséget ajánlotta, ami valószínűvé tette, hogy az nem lesz szelektív és sok átalakuló országra fog kiterjedni. A csatlakozási kérelem benyújtása jelentett egy olyan újabb lehetőséget, ami megerősíthette Magyarország élenjáró szerepét, miközben arról nem került napvilágra semmi, hogy milyen gazdasági tartalommal akarja ezt megtölteni a kormány, vagyis hogy milyen tartalmú tagságot kíván elérni, miközben a tárgyalásokat már 1996-ban meg kívánták kezdeni.⁵⁰

1996-ban ugyanez a fajta sietség mutatkozott meg abban, ahogy a kormány a tárgyalások minél gyorsabb megkezdését sürgette, miközben a régió belüli verseny a legsikeresebb ország címéért változatlanul folyik, az EU pedig minduntalan hangsúlyozza a szubregionális együttműködés és integráció fontosságát. Ugyanakkor

---

⁵⁰ A csatlakozási kérelem benyújtásának elsősorban belpolitikai okai voltak, hiszen már igen közel voltak az 1994 májusi választások.

a tagság folyamatosan olyan képet öltött, mint ami mindenképpen fontos és elősegíti Magyarország sikeres felzárkózását, miközben a csatlakozás valós gazdasági tartalmáról, az előnyökről és a hátrányokról jóval kevesebbet lehetett hallani.

Az integrációs csatlakozásban a közép-európai országok elsősorban a közép- és hosszútávú gazdasági gondjaik orvoslását találhatják meg, viszont egy szempontot ezzel kapcsolatban figyelembe kell venni. **A közép-európai országok átalakulása az EU terminológia szerint a felzárkóztatási típusú feladatokkal rokon.** Ennek kétféle technikája van az EU-n belül. Az egyik módszer, a szervezeten belüli felzárkóztatás olyan országokra terjed ki, amelyek nem esnek túlzottan messze a centrum szintjétől, vagyis a központhoz képest nincsenek rendszerjellegű problémáik, csak egyes kisebb-nagyobb régióik mutatnak lemaradást. Ezzel szemben az integráción kívül a nagy fejlettségi szintkülönbségű, az EK-hoz képest elmaradott, fejlődő országok megsegítésére alakultak ki technikák, főleg a különböző társulási megállapodásokon keresztül. A közép-európai országok a kilencvenes években egyik hagyományos sémába sem illettek bele. Az EU ugyanis a mediterrán országok társulásait jellemző pénzügyi megállapodásokat kihagyta, vagyis nem irányzott elő konkrét, nagy összegű támogatásokat. Ebben igazi áttörés az EU 2000-2006-ra vonatkozó költségvetésében mutatkozott meg, ez az előirányzat azonban nem oldja meg a közép-európai régió felzárkózását és lényegét tekintve továbbra is kiegészítő jellegűnek tekinthető. Érdemes megvizsgálni, hogy vajon milyen kilátások vannak a régió perifériáról való kikerülésére, milyen főbb belső és külső folyamatok fogják jellemezni a régió országait, hiszen ez alapvetően határozza meg az EU integráció sikerének, vagy a regionális együttműködés előrehaladásának a lehetőségeit.

3. A perifériáról való kikerülés lehetősége a következő évszázad első évtizedében

Magyarország és Közép-Európa középtávú fejlődését, a következő évszázad első évtizedének folyamatait általában három-négy scenárió mentén lehet felvázolni. Ezek a scenáriók az összes fontosabb lehetőséget felölelik, az optimista jövőképtől a katasztrófa modellig terjednek.⁵¹ **A magyar szakirodalomban inkább az optimista**

---

⁵¹ A legismertebb rövidebb időtávra vonatkozó előrejelzések közül lásd pl. a Kopint Datorg 2002-ig terjedő scenárióit, vagy pedig a Világgazdasági Kutató Intézetben készült több anyagot is.

megközelítés dominál, amely szerint Magyarország viszonylag gyorsan, 2002-2003 körül csatlakozik az EU-hoz, a történelmi esélyt sikerül kihasználni, a gazdasági növekedés tartósan 3-5% között alakul és fenntartható marad, ami megteremti a lehetőséget a társadalom és a gazdaság modernizálására. Ez a Magyarország számára megrajzolt kép e megközelítés szerint többé-kevésbé az egész visegrádi régióra igaz (a visegrádi régióhoz most Szlovéniát is hozzákapcsolom), noha **a strukturális átalakulás elért szintjét tekintve az EU Magyarországot a többi régióbeli ország elé helyezi**. Ez az értékelés jelenleg a külföldi működőtőkének és a transznacionális vállalatoknak a többi visegrádi országhoz képest intenzívebb jelenléte miatt megalapozott. A visegrádi országok gazdasági átalakításában és makroökonómiai helyzetében mutatkozó divergens folyamatokat azonban nem tekintem véglegesnek, vagyis a régiót a 2010-ig terjedő időszakban inkább viszonylag homogén egységként kezelem, mert **nem várom, hogy egy-egy ország a többihez képest összességében sokkal sikeresebb, vagy sokkal sikertelenebb lesz**, feltételezve, hogy semmi rendkívüli gazdasági és politikai folyamat nem ássa alá alapjaiban egyik vagy másik ország fejlődési pályáját. A drasztikusan szélsőséges lehetőségektől eltekintek (pl. az Európai integráció darabokra hullása, vagy egy fegyveres konfliktus Oroszország és valamely nyugati szomszédja között), azonban felhívom a figyelmet a reálisan várható és a régióra nézve komoly kihívást vagy fenyegetést jelentő gazdasági tényezőkre, amelyek jelentősen eltéríthetik a felvázolt folyamatokat.

A gazdasági-társadalmi átalakulás folyamatai és mutatói közül a következők számítanak a legfontosabbaknak és ezeket érdemes vizsgálni: az egy főre eső GDP-ben mért felzárkózási lehetőségek; néhány más fejlettségbeli mutató; a társadalmi szerkezet; humán tényezők várható alakulása (népesség, munkaerő-kínálat, munkanélküliség); regionális integráció; külföldi tőke, transznacionális vállalatok szerepe; technológiafejlődés; a makrogazdasági helyzet alakulása az egyes országokban.⁵²

4. Összefoglaló feltételezések

---

⁵² Véleményem szerint ezeknek a mutatóknak az elemzésével viszonylag pontosan meghatározható egy adott ország vagy régió fejlettsége, a centrumhoz képesti pozíciója.

- Magyarország a többi visegrádi országgal együtt (leszámítva Lengyelországot) gazdasági ereje, lakosai száma, természeti kincsekkel való ellátottsága alapján kis nemzetgazdaságnak számít. **A régió országainak nagyon kicsi az önálló mozgástere, a nemzetközi gazdasági, politikai, technikai erőterek, a világnézeti tendenciák, a globális és az európai erővonalak jelölik ki azt a kényszerpályát, amelynek mentén a fejlődés haladhat.** (Kozma, [1997])
- Ilyen külső meghatározottság mellett a következő század első évtizedében a régió gazdaságainak liberalizálása az EU jogszabályok fokozatos átvételével tovább halad előre, a visegrádi országok az ezredforduló után a piacgazdaságra és az európai integrációra építenek. A privatizáció befejeződik és **lezárul az a folyamat - a gazdasági átalakítás első szakasza -, ami az elmúlt évtizedben a gazdaság teljesítményének és a munkahelyek számának drasztikus zsugorodásában jutott kifejezésre.**⁵³
- A transzformáció első szakaszának lezárásával és a gazdasági stabilitás megvalósításával megkezdődik (egyik-másik országban már megkezdődött) a modernizációs szakasz, amelynek jellemzője az EU átlagnál gyorsabb gazdasági növekedés. **Ebben a felzárkózási, modernizációs szakaszban a külső feltételeknek és adottságoknak továbbra is jelentős szerepe lesz.**⁵⁴
- A külső feltételek között döntő jelentőségű lesz, hogy sor kerül-e és ha igen milyen feltételekkel az EU csatlakozásra.⁵⁵ A csatlakozás ténye, illetve a bővítés üteme meghatározó a gazdasági modernizáció felgyorsításában, hiszen a

⁵³ Ismert kifejezéssel élve ez a transzformációs válság.

⁵⁴ A régió fejlettebb átalakuló gazdaságaiban (Visegrádi országok + Szlovénia) a gazdasági transzformáció ugyanazokat a stációkat járja be. Ez még akkor is így van, ha az egyes országok között adott időszakban meglehetősen nagy különbségek mutatkozhatnak. Azonban mindegyik ország ugyanazoknak a lépéseknek a megtételére kényszerül. Ezek nagy vonalakban a következők: a privatizáció felgyorsítása a külföldi befektetők bevonásával, a külföldi működőtőke fokozottabb ösztönzése; radikális makroökonómiai stabilizációs intézkedések a reálbérek párhuzamos csökkentésével; jelentős költségvetési pénzeket felemésztő bankkonszolidáció megvalósítása, majd a bankszektor jelentős részének külföldi kézbe adása. Ezek a legfontosabb lépései a gazdasági transzformációnak és ütemkülönbséggel bár, de lényegében az összes országban bevezetésre kerültek.

felkészülési időszak erőteljes alkalmazkodást kényszerít ki. A minél gyorsabb és alaposabb alkalmazkodás azért fontos, mert az EU-hoz való csatlakozás feltételei várhatóan keményebbek, és a reálisan remélhető pénzügyi transzferek kisebbek lesznek, mint azok a korábbi kibővülések idején voltak. Az EMU fenntartása és az euró stabilizálása kapcsán jelentős belső költségvetési transzferek szükségessége merülhet fel. Ha ezek az igények túlzottan nagymértékűek lennének, a bővítés kitolódhat. **A bővítés időpontja ezért sokkal bizonytalanabb,⁵⁵ mint amilyenek ma tűnik, a csatlakozás által kiváltott impulzustól pedig épp a csekélyebb transzferek miatt nem várható, hogy a régió országainak a gazdasági növekedését szignifikánsan megnövelné a csatlakozás nélküli GDP bővüléshez képest.** Vagyis akár bekerülünk az EU-ba akár nem, Magyarország és a visegrádi régió még nagyon hosszú ideig a legfejlettebb országok perifériájához fog tartozni. **Nem annyira a fejlett világhoz való felzárkózás lesz látványos, hanem a Kelet-Közép-Európa többi országához képest mutatkozó előretörés, a visegrádi országok és a szomszédos volt szocialista régió közötti szakadék egyre szélesebbre nyílása.**(Rosati, [1998])

- **A gazdasági transzformáció második szakaszában a hazai gazdaságpolitikáknak is jelentős szerep jut.** Egyrészt biztosítaniuk kell, hogy a növekedés ne veszélyeztesse a gazdasági stabilitást, másrészt elő kell segíteniük a beruházások és a megtakarítások növekedését, harmadrészt pedig sikeresen kell kezelniük a növekvő jövedelemkülönbségek és az esélyegyenlőség csökkenésének a negatív következményeit. A visegrádi országok ezen a területen nem lesznek képesek abszolút sikeres politikát folytatni. **A gazdasági stabilitás drámai megbomlása talán elkerülhető, de óhatatlanul lesznek (egyres országokban már vannak) korrekciós periódusok, amelyek meggátolják a „nagy kiugrást”.** A gazdasági növekedési pálya kialakításában mérséklődik a szigorúan vett gazdasági, pénzben mérhető tényezők szerepe, ezzel szemben a nem-gazdasági faktorok, különösen az emberek közötti viszonyok igen erőteljessé,

⁵⁵ Elméletileg foglalkozni kellene azzal az esettel is, ha Magyarország vagy a régió integrációja mégsem valósul meg. Ez a kérdés azonban túlmutat az értekezés keretein.

⁵⁶ Ebből a szempontból annak sincs jelentősége, hogy az EU megjelöl-e valamilyen konkrétabb időpontot vagy sem. Az időpont forszírozása ugyanúgy belpolitikai okok által motivált, mint az EU-hoz való közeledés során oly sok más lépés is.

meghatározóvá válnak. Elvileg idetartozik a képzés is, de bármilyen nagy jelentőséget tulajdonítunk is neki, annak statisztikailag mérhető mutatói kevésbé magyarázzák a fejlettségbeli különbségeket. A szorosán vett gazdasági és humán tényezőkön túlmenően ugyanis jelentős szerepe van az ún. **metagazdasági tényezőknek** is. Ezek az elemek az infrastruktúra, a jogviszonyok és jogbiztonság, az államigazgatás és állami reguláció, a gazdaságpolitika kiszámíthatósága, politikai stabilitás, a lakosság teljesítményorientáltsága és mobilitása, lakásviszonyok, társadalmi biztonság helyzete. **Magyarországnak és a szűkebb régióknak a következő 5-10 évben nem lesznek olyan metagazdasági előnyei, amelyek alátámasztanák egy nagy kiugrás megvalósíthatóságát.**⁵⁷

- A gazdaságok szerkezeti átalakításában kiemelkedő szerepe lesz a külföldi tőkének. A visegrádi országok egy része még a külföldi tőkebefektetések nagymértékű növekedése előtt áll,⁵⁸ de a transznacionális vállalatok már most egyre mélyebben szövik át a visegrádi országok gazdaságait. A kilencvenes évek során az egyes országok (pl. Magyarország) által a transznacionális vállalatoknak nyújtott kedvezmények fokozatosan megszűnnek, míg más országok (pl. Csehország, Szlovákia) épp most kezdik ilyen jellegű gazdaságpolitikai eszközökkel fokozottan ösztönözni a külföldi tőke beáramlását. Ezért a hazai gazdaságpolitikáknak egyre nagyobb lesz a szerepe a külföldi tőke bizalmának megőrzésében, mivel a régió országai egymás egyre komolyabb versenytársaivá válnak a külföldi tőkéért vívott „harcban”.⁵⁹ **A visegrádi országok egyre sebezhetőbbé válnak a külföldi tőke és a transznacionális vállalatok mozgásával szemben és ez különösen akkor okozhat súlyos problémákat, ha az EU csatlakozás elhúzódik és a várt világgazdasági kiigazítás (lásd később) még a csatlakozás előtt következik be.**

---

⁵⁷ A kedvező metagazdasági környezet kiépítése hosszabb folyamatot igényel, de ha ezt sikerül a magas színvonalú, tehát nem csak a mennyiségi mutatókra koncentráló képzéssel párosítani, valamint a felzárkózás szempontjából megfelelő gazdaságpolitikát folytatni, akkor hosszabb időtávon a felzárkózásban lehet sikereket elérni. Ezzel kapcsolatban a legjobb példa Írország fejlődése.

⁵⁸ Csehország és Szlovákia most kerül a külföldi tőkebeáramlás dinamikus növekvő szakaszába, Lengyelország pedig a többi régióbeli országhoz képest jóval magasabb szinten képes stabilizálni az évente beáramló tőke mennyiségét.

⁵⁹ Éppen ezért fontos Magyarország esetében egy olyan gazdaságpolitika kialakítása, amely a külföldi befektetőket a „termőre” fordult beruházásaikból származó nyereségeik újra-befektetésére ösztönzi.

- A visegrádi országok az elmúlt évek drasztikus átalakulása ellenére az EU országokhoz képest több dimenziós, rendkívül jelentős elmaradottságot mutatnak, elsősorban a következő területeken:

1. Jövedelmi különbségek
2. Intézményi különbségek
3. Makroökonómiai különbségek
4. „Hitelességbeli” különbségek

Ezek a különbségek 2010-ig csökkennek, de az ír, a görög, a spanyol és a portugál csatlakozások eddigi eredményei azt jelzik, hogy az EU átlag közelítése lassú folyamat, az átlag elérése pedig másfél-két évtized alatt nem lehetséges. Kivételt talán a makroökonómiai mutatók képeznek, hiszen a gyengébben fejlett EU országok közül több is képes volt teljesíteni a Maastrichti konvergencia-kritériumok többségét, kérdés azonban, hogy a gazdasági problémák kiéleződése esetén ezek hitelességét meg tudják-e őrizni.⁶⁰

- **Nem tekinthetünk el attól a feltételezéstől, hogy valamikor a vizsgált periódus során egy rendkívül erőteljes világgazdasági korrekcióra kerül sor.** Ez a válság várhatóan az USA-ból fog elindulni⁶¹ és hatása alól Európa sem tudja kivonni magát. A válság nem pusztán azért fog bekövetkezni, mert az USA a II. világháború utáni történetének leghosszabb konjunktúráját éli át, hanem azért, mert a konjunktúra ösztönző elemei nem fenntarthatóak. A konjunktúra mind az USA-ban, mind pedig Európában egyre inkább annak köszönhető, hogy a belső fogyasztást élénkítik. **Szinte biztosra vehető, hogy ez a folyamat meg fog törni, a válság pedig negatív hatást gyakorol a visegrádi régióra is.** Egyrészt a világgazdaság visszaesése csökkenti a gazdasági növekedés lehetőségét a viszonylag nyitott gazdasággal rendelkező visegrádi országokban. (Ezért nem

---

⁶⁰ A közös pénz bevezetésével kapcsolatban még ma is rendkívül sok a bizonytalanság, a jövő folyamatai meghatározhatatlanok, csak a közös pénz forgalomba kerülése után lehet ezzel kapcsolatban megalapozottabb elemzéseket készíteni.

⁶¹ Az USA gazdasági „összeomlása” azonban még évekig várthat magára, ezért használom a „vizsgált periódus” fogalmát, ami a 2010-ig terjedő időszakot öleli fel. Az USA gazdasági növekedésének ugyanis van reálgazdasági alapja, ez pedig az információtechnológiai és számítástechnikai cégek

valószínű, hogy éves átlagban 3.5%-nál nagyobb növekedés megvalósítható.) Másrészt a válság az euro stabilitását fenyegetheti és ennek a problémának a kezelése nagy EU költségvetési forrásokat igényel, ezzel veszélyeztetheti a visegrádi országoknak „szánt” integrációs pénzeket, végső soron késleltetheti a régió Európai integrációját. Az USA gazdasági válságát azonban jelentősen kitolhatja, hogy a szoftverfejlesztő és számítástechnikai cégek mostanában válnak igazi gazdasági húzóerővé. **Mivel pedig a számítástechnikai piac még az erőteljes bővülés periódusában van, az USA gazdasági növekedésének hosszabb távon is lehetnek reálgazdasági alapjai.**

- **A világgazdaság globalizálódási folyamatai** a visegrádi országok számára alapvetően két szempontból fontosak. **Az egyik szempont**, hogy az egyre integráltabb pénz- és tőkepiacok rendkívül gyors, nagyvolumenű tőkemozgást előidézni képes szereplői **miként ítélik meg a régiót**. A globális tőkemozgások könnyedén képesek befolyásolni szuverén államok napi döntéseit. **Az ilyen jellegű negatív hatások kiküszöbölésére a visegrádi országoknak az elkövetkező időszakban nem lesz lehetőségük. A másik kérdés, hogy a régió országai vállalati oldalról miképpen tudnak integrálódni a világgazdasági munkamegosztásba.** Ennek a beintegrálódásnak egyik lehetősége az, hogy a saját nemzetgazdaság bázisán kialakuló nagyvállalatok globalizálódnak, a másik lehetőség pedig az, hogy az adott ország a külföldi nagyvállalatok befektetéseit ösztönzi, számukra kedvező környezetet biztosít. **A hazai nagyvállalatok a visegrádi régióban túl kicsik ahhoz, hogy valóban számottevő nemzetközi szereplővé váljanak, csak egy-egy vállalatnak van esélye arra, hogy szűkebb regionális szinten jelentős befolyást szerezzen.** A globalizáció hatásainak előnnyé változtatására csak az a lehetőség marad, hogy a transznacionális vállalatok stabil, hosszú távú jelenlétre érdemes területnek tekintsek a visegrádi régiót. A visegrádi országoknak 2010-ig még inkább el kell fogadniuk a transznacionális vállalatok jelenlétét és azt, hogy azok a hazai gazdaságpolitika prioritásaitól majdnem függetlenül alakítsák a gazdaságok szerkezetét. Ennek elfogadása a sikeres világgazdasági kapcsolódás alapfeltétele, a másik lehetőség

---

rendkívül dinamikus növekedésének tulajdonítható. Ezen termékkörök esetében pedig a piac még hatalmas nagy növekedést tesz lehetővé.

ugyanis az önként választott kizárás, kívülmaradás, ami egyben alacsonyabb státuszba sorolást is jelentene.

- A **német gazdaság** folyamatainak meghatározó szerepe lesz a régió gazdasági fejlődési lehetőségeiben. **1998-ra az összes visegrádi ország legfontosabb kereskedelmi partnerévé mind export, mind pedig import oldalon Németország vált.** Ugyanez a német dominancia figyelhető meg a külföldi tőkebefektetések esetében is. Ez azt valószínűsíti, hogy **Németország konjunktúrája vagy recessziója közvetlen és jelentős hatást gyakorol a visegrádi országok gazdasági folyamataira.** Sok függ tehát attól, hogy Németország hogyan tud megbirkózni a belső gazdasági problémáival és sikerül-e stabil, gyors gazdasági növekedést produkálnia. Az EMU fejlődésével vagy annak megakadásával kapcsolatos bizonytalanságok, valamint a német gazdaságpolitikában mutatkozó ellentétek az elkövetkező két-három évben kiszámíthatatlanná teszik, hogy Németországnak sikerül-e gazdasági lokomotívvá válnia. **Nem várható azonban, hogy gazdasági okok miatt Németország drámai negatív hatást gyakorolna a visegrádi országokra, inkább a pozitív hatások mértéke a bizonytalan, bár elsősorban Csehország, Lengyelország és Magyarország külkereskedelme túlzottan függ a Németországba irányuló exporttól, ami adott körülmények között túl kockázatosnak bizonyulhat.**

**Németország részesedése a visegrádi országok
külkereskedelméből 1998-ban**

	Export No.-ba (%)	Import No.-ból (%)
Csehország	38,5	34,4
Lengyelország	36,3	26,4
Magyarország	36,6	28,2
Szlovákia	28,9	25,9
Szlovénia	28,4	20,7

Forrás: saját számítások

- A volt szocialista országokkal a gazdasági együttműködés racionális elemei érvényesülnek, de az együttműködés intenzitásának korlátot szab az, hogy a tőke és technológia transzfer terén ezek az országok elsősorban harmadik partnerre vannak utalva. A CEFTA nem több, mint az egymás közötti gazdasági

kapcsolatok fokozatos fejlesztésének egy átmeneti eszköze.⁶² **A regionális integráció az EU-hoz való csatlakozás tükrében továbbra is másodlagos jelentőségű tényező marad.** A visegrádi régió kívüli országokkal fenntartott gazdasági kapcsolatok fejlesztésének korlátozottak a lehetőségei. **Mind Kelet-Európában, mind pedig a Balkánon a gazdasági és politikai instabilitás hosszabb távon való fennmaradása várható.** Ezért bármilyen kívánatos is lenne a gazdasági kapcsolatok diverzifikálása jegyében a volt szocialista országokhoz fűződő gazdasági szálakat szorosabbra fogni, a vizsgált periódusban ennek komolyabb előrehaladása nem várható.⁶³

- Számos jel arra mutat, hogy a világot nem a felzárkózási tendenciák jellemzik általában, a fejletlen és a közepesen fejlett országok felzárkózása inkább kivétel, mint általános szabály. Ezt bizonyítják a kilencvenes években végzett számítások, amelyek azt mutatják, hogy az USA növekedési üteméhez képest hány ország volt felzárkózó illetve leszakadó. **(MNB, [1999]) Az elmúlt két évtizedben az USA-hoz csupán a fejlett nyugat-európai gazdaságok és néhány ázsiai kistigris tudott felzárkózni.**
- **A visegrádi régió a 2010-ig terjedő időszakban kismértékben felzárkózhat az EU országaihoz.** A felzárkózás még csak most kezdődik, hiszen a régió országai - leszámítva Lengyelországot - idén vagy a következő két- három évben érik el gazdaságaik 1989-es színvonalát. 2010-re valamilyen formában megvalósul az EU-integráció, az érintett országok az EU perifériájává válnak. Az EU-hoz viszonyított relatív gazdasági helyzetükben azonban csak kis változás lesz.⁶⁴
- **A fejlettségbeli mutatók alapján az egy főre eső GDP-ben csak rendkívül lassú felzárkózásra van lehetőség.** Az éves GDP növekedési ütem átlaga országonként 3.5% körül várható, ez pedig csak viszonylag kevéssel múlja majd

---

⁶² Olyannyira átmeneti eszköz csupán, hogy az EU csatlakozás megvalósulásával a csatlakozó országok kilépnek belőle.

⁶³ Ennek két fontos oka van. Egyrészt a mikroszféra szereplői számára ezek a piacok a következő években mind gazdasági, mind politikai szempontból továbbra is túl kockázatosak lesznek. Másrészt a gazdaságpolitika sem ösztönzi különösebben az ezeken a piacokon történő fokozottabb megjelenést.

felül az EU átlagos növekedését.⁶⁵ Arra van lehetőség, hogy az EU két legfejletlenebb államát, Görögországot és Portugáliát a visegrádi országok megközelítsék, esetleg le is hagyják. **A versenyképességi mutatók alakulása** nagymértékben függ a transznacionális vállalatok további stratégiájától. Különösen Magyarország van kényes helyzetben, hiszen a termelő kapacitások tulajdonának jelentős része külföldi cégek kezében van, az exportnak pedig még nagyobb része függ a külföldiek aktivitásától. **A HDI index (Human Development Index) esetében komolyabb felzárkózás, illetve módosulás nem várható.** Magyarországnak óriási erőfeszítéseket kell tennie, hogy a többi visegrádi országhoz hasonlóan bekerüljön a magas HDI indexű országok csoportjába, elsősorban a katasztrofális halálozási mutatók miatt.⁶⁶

A GDP növekedésének feltételei egy olyan összetett rendszert alkotnak, aminek a hosszú távú jelentős növekedést biztosító keretek között tartása rendkívül nehéz. A gyors növekedés feltételei általában a következők: a versenyképesség javulása, a felhalmozás magasabb szintje, az államháztartás hiányának a csökkenése, a külső egyensúly finanszírozhatóságának a fenntartása, vagyis a fizetési mérleg deficitjének korlátok között tartása, a reáljövedelmek lassú növekedése, az infláció további csökkentése, a fogyasztás bővülésének a GDP növekedése alatt tartása. Az MNB számításai szerint a célok megvalósításához mindenképpen jelentős külföldi forrásbevonásra van szükség. (MNB, [1999]) Ennek hosszú távú fenntartási lehetősége a korábban kifejtetteknek megfelelően nem egyértelmű.

- A technológia mindig a szükségleteknek megfelelő irányba fejlődik. A mai csúcstechnológia-fejlődés legfontosabb jellemzője, hogy **rendkívül tőkeigényes.** Egy-egy húzóágazatban kiemelkedő eredmény elérése sokszor több forrást emészt fel, mint néhány kisebb nemzetgazdaság teljes GDP-je. További jelentős

⁶⁴ Az EU-hoz korábban csatlakozott országok esetében a relatív elmaradottság szintje változatosan alakult, Görögország és Portugália valamelyest, Írország pedig nagymértékben javított a pozícióján. Görögország relatív elmaradottsága ugyanakkor kismértékben növekedett.

⁶⁵ Nem kívánok belebonyolódni a fenntartható növekedéssel kapcsolatos vitákba, a reális várakozások alapján a 3,5%-os növekedési ütemet elfogadhatónak tartom.

⁶⁶ Magyarország jelenleg a közepes HDI indexű országok élmezőnyében helyezkedik el. A Human Development kérdésével kapcsolatban további hasznos tudnivalókért lásd: (Fóti [1998])

tényező, hogy a modern technológiák kifejlesztése és alkalmazása elsősorban a transznacionális vállalatokon belül valósul meg. (Gál-Simai, [1994]) Ez meggátolhatja azt, hogy a csúcseredmények a nemzetgazdaságokban szélesebb vállalati körben is elterjedjenek. A technológiák gyors elavulása, az egyre szigorúbb környezetvédelmi szabályok valószínűsítik, hogy a következő évtizedben ezek a jellegzetességek tovább erősödnek. **A visegrádi régió – néhány szűk szektort leszámítva – csupán a már elavult technológiák megszerzésére képes. Ezek a korábbi átlagos szinthez képest jóval fejlettebb technológiákat testesítenek meg, de a világgazdaság vezető gazdaságaihoz, így az EU magjához képest is elmaradottak és 2010-ig azok is maradnak.**⁶⁷

5. Néhány fontosabb folyamat várható alakulása

5.1. A GDP és egyéb fejlettségbeli mutatók

1. A térség országainak egy főre eső GDP-je jelenleg csak töredéke az EU átlagának, de különösen az EU fejlett magjének. Ez igaz mind a valutaárfolyamon, mind pedig a vásárlóerő-paritáson számított GDP-re. Az egy főre eső GDP alakulása minden hiányossága ellenére a legszemléletesebb eszköze a fejlettségnek vagy az elmaradottnak. Első megközelítésben matematikailag könnyen kiszámítható, hogy ha Magyarország 1-2%-kal gyorsabb gazdasági növekedést produkál az EU átlaghoz képest, akkor 2010-re az EU átlagos GDP-jének hány százalékát fogja elérni, vagyis mennyire közelíti azt meg.

Ez a kép azonban félrevezető, ugyanis a GDP/főben valutaárfolyamon mért felzárkózás két elemből tevődik össze: egyrészt a felzárkózó és a célország közötti növekedés ütemkülönbségéből, másrészt pedig a felzárkózó ország nemzeti

---

⁶⁷ Természetesen vannak olyan szűkebb ágazatok a szoftverfejlesztés vagy a távközlés területén, ahol fejlett kutatóközpontok épültek ki Magyarországon, ahol a legmodernebb technológiák kifejlesztése folyik. Ezek száma azonban meglehetősen csekély, és ha arra gondolunk pl., hogy a Magyarországon megvalósított külföldi beruházások között jelentős szerepet foglal el az autó- és autóalkatrész-ipar, amit merészség lenne a világgazdaság húzóágazatának tekinteni, akkor a helyzete nem túl kedvező.

valutájának az összehasonlítás alapjául szolgáló valutához viszonyított felértékelődéséből. Ez pedig igen érdekes eredményre vezet, ha figyelembe vesszük, hogy az EU periféria felzárkózása az 1985-1994 közötti egy évtizedben döntő mértékben a dollárhoz képesti valuta felértékelődéséből, nem pedig a reálnövekedési ütemkülönbségekből eredt. Konkrétan: ez utóbbi tényező szerepe Görögország esetében csupán 5%, Portugáliában 10%, Spanyolországban 15%, Írországra pedig 26% volt. (Artner-Inotai, [1997]) A valuták felértékelődésének felzárkóztató hatása különösen igaz Közép-Európa átalakuló országaira, hiszen itt a kilencvenes évek első felében a GDP csökkenése mellett nőtt a valutaárfolyamon számított GDP/fő adat. Vagyis a jövedelmi szakadék csökkentésében a növekedési ütemkülönbségeknek másodlagos szerepe van. A visegrádi országok szempontjából tovább torzítja (vagy javítja?) a képet, hogy a népesség gyorsabban csökken vagy lassabban növekszik, mint a referenciaországokban, ami növeli az egy főre eső GDP-t. Figyelembe kell vennünk azonban azt is, hogy az árfolyamok alakulása csak addig befolyásolja az EU országokhoz viszonyított felzárkózást, amíg nem kerül sor a monetáris unióhoz való csatlakozásra, hiszen akkor az árfolyamok „visszavonhatatlanul” rögzítésre kerülnek. Ekkortól kezdve érvényesül az, hogy már csak a gazdaság növekedésének a különbségei, illetve a lakosság szám változása határozza meg a felzárkózás ütemét.⁶⁸

2. Reálisabb képet akkor kapunk, ha vásárlóerő-paritáson (PPP) vizsgáljuk a visegrádiak elmaradottságát. A PPP alapján számított GDP (az adatok rendkívül megbízhatatlanok, különböző forrásokban jelentősek az eltérések) jelenleg a visegrádi országokban átlagosan kb. egyharmada-fele az osztrák, illetve német szintnek (leszámítva Szlovéniát). Ez alapján évi 3.5%-os gazdasági növekedést feltételezve, miközben az EU két legfejletlenebb országában 2%-os GDP növekedést várunk, 2010-ig Magyarország még ezt a két országot sem tudjuk utolérni az egy főre eső GDP mutató tekintetében. **A WIIW 1999. júliusi előrejelzése szerint Közép-Európában évi 4%-os, az EU-ban pedig évi 2%-os**

---

⁶⁸ Természetesen a GDP mutató egyáltalán nem jellemzi pl. az egy adott országban megvalósult szerkezetváltást, egy egészségesebb gazdasági struktúra kialakulását. Az egészségesebb gazdasági szerkezet természetesen fontos és hosszabb távon megalapozhatja a felzárkózás lehetőségét, de ez nagyon lassú folyamat.

GDP növekedést feltételezve, a lakosságszámot pedig változatlanoknak tekintve 2010-re az euró-ban számított egy főre eső GDP (PPP) Csehországban az EU átlagának 74%-át, Magyarországon 65%-át, Lengyelországban 51%-át, Szlovéniában 90%-át, Szlovákiában pedig 57%-át fogja kitenni.

Egyébként a vásárlóerő-paritáson mért értékeket tekintve az ázsiai országok jelentik az egyetlen gyors kitörési, felzárkózási példát. A kevésbé fejlett EU országokat vizsgálva azonban pl. az USA egy főre eső GDP-jét (PPP) 100-nak véve Portugália egy főre eső GDP-je 36 év alatt 31.2%-ról 53.1%-ra, míg Görögországé 36%-ról 47.5%-ra, változott. (MNB, [1999])

3. A GDP-ben mért felzárkózás mellett további mutatók is vizsgálják az országok egymáshoz viszonyított helyzetét. Ilyen pl. a versenyképességi index, amelynek a rangsorában Lengyelország és Magyarország az elmúlt 3 évben folyamatosan javított a helyezésén, míg Csehország, Szlovákia és Szlovénia ambivalensebb teljesítményt nyújtott. Ezen a listán Magyarország, Szlovénia és Csehország is megelőzi Görögországot. **A régió országainak versenyképessége várhatóan továbbra is dinamikusán fog bővülni és várhatóan sikerül megközelíteni az EU többi, kevésbé fejlett országának színvonalát is.**⁶⁹
4. További fontos mutató a Human Development Index (HDI). Ez a mutatószám három elemet összesít. Ezek a születéskor várható élettartam, az iskolázottság (ebben az írástudók arányát illetve az alap-, közép- és felsőfokú iskolákba beiratkozók hányadát összesítik), valamint a GDP reálértéke dollárban, vásárlóerő paritáson. Ez alapján Szlovénia, Szlovákia, Csehország és Lengyelország a magas HDI indexű országok közé tartozik (ahol az EU országok is megtalálhatóak), miközben Magyarország a közepes szintű HDI indexű országok csoportjának élmezőnyében helyezkedik el. (Ezek 1997-es adatok, amelyek annyi változást mutatnak 1996-hoz képest, hogy Lengyelország helyzete jelentősen javult.) Magyarország többiekhez viszonyított kedvezőtlen helyzetének legfőbb oka a

---

⁶⁹ A versenyképességben mért felzárkózási csoda talán legfontosabb oka az, hogy Magyarországon sikerült az egy termékegységre eső bértömeget a Visegrádi országok közül a legalacsonyabban tartani. (WIIW, [1999])

születéskor várható élettartam alacsonyága. **Mivel 2010-ig a halálozási mutatók kedvező alakulása nem valószínű, Magyarország magas HDI indexű országok közé való visszakerülése elsősorban a GDP alakulásától függ majd, de az biztos, hogy a GDP-ben mért felzárkózás sokkal kedvezőbb lesz, mint a HDI szerinti.**

5.2. Társadalmi szerkezet

1. **Magyarországon és a többi Visegrádi országban a társadalmi szerkezetváltás fő jellemzője a társadalmi polarizáció.** Ennek a polarizációnak az egyik következménye, hogy kialakult egy olyan nagy létszámú alsó osztály, amely szűkös az anyagi javakban. Ennél is fontosabb, hogy az ebbe a csoportba tartozó emberek kívül rekednek a társadalmi integráción, felzárkózásuk vagy visszakapcsolódásuk akadályozott, mert nem rendelkeznek komoly társadalmi pozícióra cserélhető erőforrásokkal. Ennek következtében Nyugat-Európaéhoz képest fordított kétharmados társadalom alakult ki, a középosztály alatti rétegek a sokkal nagyobb létszámúak. Mindezek ellenére a Visegrádi országokban a jövedelmi polarizáció kisebb, mint egyes EU tagországokban, noha az átlagot jóval meghaladja.
2. A polarizáció a jövőben mindenképpen növekedni fog, ugyanis a szerves modernizáció feltételei a régióban a következők. Az első, hogy az élitek gazdagodhassanak és a gazdasági elitnek érdekében álljon jövedelmét visszaforgatni a gazdaságba. A másik ezzel összefüggésben az, hogy a középrétegek legalábbis megőrizhessék életszínvonalukat, vagyis a hazai kereslet oldaláról is támaszt nyújtsanak a gazdasági elit befektetései és külpiaai terjeszkedése számára. A harmadik tényező pedig az, hogy a szegények létfeltételei se inogjanak meg alapvetően, legyen mód a szegénység státuszából való kitörésre. **A Visegrádi országokban az várható, hogy a leggazdagabb rétegek vagyonkoncentrációja növekedni fog, ez a stabilabb gazdasági**

fejlődés feltétele⁷⁰. A társadalmi lehetőségek egyenlensége ellenére a régió lakosságának mentalitása, szociálpszichológiai jellemzői alapján a feltételek ma és még hosszabb távon inkább kedvezőek a megkezdett társadalmi és gazdasági átalakulás véghezviteléhez.

5.3. Humán tényezők

1. **A visegrádi országok demográfiai helyzete kedvezőtlen.** Magyarországon a népességfogyás okai között nem elsősorban az alacsony születésszám, hanem a magas és növekvő korai férfihalálzási arány játszik kiemelkedő szerepet. 2010-ig Csehország, Magyarország és Szlovénia lakossága fogyatkozni fog, a legnagyobb csökkenés azonban Magyarországon következik be (Magyarország lakossága a jelenlegi trendek alapján 2010-re 9.5 millió, Csehországé pedig 10 millió alá esik). (World Development Report, [1998])
2. Jellemző tendencia az egyedülállók számának növekedése, a társadalom általános elöregedése. A következő évtizedben az egy főre jutó eltartottak számának átmeneti csökkenése után annak emelkedése várható. (Hetényi [1996])
3. **A lakosságszám csökkenése ellenére a munkaerő-kínálat az elkövetkező néhány évben még növekedni fog - köszönhetően a nyugdíjkorhatár kitolódásának - 2005-től kezdődően azonban már csökken,** de 2010-ben még valószínűleg felülmúlja a mai szintet. Ugyanakkor a lakosság száma lehet, hogy mégsem fog olyan mértékben csökkenni, mint ahogy az előre számítható, potenciális migrációs célpont lehet Magyarország és Lengyelország, különösen ha a Schengeni határok csak később tolnak ki a keleti határokig.⁷¹

---

⁷⁰ A gazdasági fejlődés előrehaladásával, az esetleg megvalósuló felzárkózással egyidőben a különbségek nem csökkennek, de a szegényebb csoportok helyzete elfogadhatóbbá válik.

⁷¹ A migrációval kapcsolatos előrejelzések és számítások az elmúlt tíz év során rendre kudarcot vallottak. A kilencvenes évek elején még több tízmillió kelet-európai Nyugat-Európába áramlásával számoltak. Közép-Európában azoknak a nagy része, akik el akarták hagyni a hazájukat, már megtették.

4. **A munkanélküliség szintje a visegrádi országokban - az imént említett ellentétes folyamatok miatt - nem várható, hogy jelentősen csökken, a munkanélkülieken belül pedig egyre nagyobb hányadot foglalnak el a képzetlenebb, tartós munkanélküliek.**⁷² Az oktatási rendszer viszonylagos rugalmassága és a szolgáltatásszektor (döntően a pénzügyi szolgáltatások) további térnyerése miatt a valamilyen állami vagy „fizetős” felsőoktatásban részt vevők számára viszonylag könnyebb lesz a munkához való hozzájutás.⁷³ Viszont azok, akik nem tudnak bekerülni az államilag finanszírozott felsőoktatásba és jövedelmük alapján az alsó 1-2 decilisbe tartoznak egyre kilátástalanabb helyzetbe kerülnek a munkaerőpiacon.
5. **Növekedni fog azok száma akik hosszú távra az abszolút vesztesek közé kerülnek.** Ez a régió minden országára igaz, de különösen Magyarország, Lengyelország és Szlovákia veszélyeztetett. Ez a helyzet természetesen a bűnözésben is jelentős tényező marad, a kormányok pedig széleskörű szegénységi programok kényszerével kerülhetnek szembe.⁷⁴ Mivel azonban a gyors modernizáció elsősorban a felső és középosztálybeli rétegek erősítését kívánja meg, féltő, hogy 2010-re a társadalom egy jelentős része a kapitalizmus abszolút vesztesévé válik és az is marad. **Az ezzel kapcsolatos társadalmi feszültségek középtávon nagyobb kockázat nélkül biztosan kezelhetőek, ám kérdéses, hogy az elszegényedés, illetve egyes társadalmi csoportok helyzetének kilátástalansága milyen feszültségeket eredményezhet és ezeknek milyen politikai, gazdasági megoldási lehetőségei lesznek. Igazi felzárkózás csak akkor lehetséges, ha átfogó szegénységcsökkentő stratégiák kerülnek kidolgozásra.**⁷⁵

5.4. Regionális integráció, Kelet-Európa

---

⁷² Ebből a szempontból Spanyolország intő példát jelent.

⁷³ Ebből a szempontból viszont igen pozitív példát jelent Írország, ott ugyanis a külföldi működőtőke fokozott bevonását az oktatási rendszer jelentős és hatékony átalakítása követte.

⁷⁴ A társadalom kettészakadása ezekben az országokban szemmel látható. Nem is a leggazdagabb és a legszegényebb decilis közötti jövedelemkülönbség a kiugró, hiszen ezen mutató alapján pl. Magyarország a nyugat-európai átlag közelében található, sokkal inkább az ún. középrétegek szegénysége az aggasztó.

1. **A visegrádi országok külkereskedelmét az EU dominálja. A régió országainak export és import oldalon való EU összefonódottsága 60-80% között stabilizálódott, ez a szint tovább már aligha növekszik.** A fejlettebb visegrádi országok és az EU országok között mára figyelemreméltó mikrogazdasági összefonódás mutatható ki, ami sokkal jelentősebb, mint a visegrádi országok egymás közötti kapcsolatrendszerében.⁷⁶ A gazdaságok szerkezete elsősorban a transznacionális társaságok befolyása következtében változik, a specializálódás alakításába a hazai gazdaságpolitikának viszonylag kevés befolyása van. A visegrádi országok földrajzilag, geopolitikailag, stratégiai helyzetüknél fogva szubrégiót alkotnak Európában, de gazdasági összefonódottságuk alapján nem. Egymás közötti elmélyültebb integrálódásra valószínűleg csak az EU csatlakozás után kerülhet sor, a regionális kapcsolatbővítés az egészséges fejlődés járulékos eleme lehet az integrációs stratégiába ágyazottan. Az EU csatlakozás után tehát a spanyol-portugál tapasztalatok analógiájaként a regionális gazdasági kapcsolatok fejlődése várható.
2. A transznacionális vállalatok stratégiája komoly tényezője lehet a visegrádi országok egymás közötti gazdasági kapcsolatainak alakulásában. Ezek a cégek egyre inkább befolyásolják a régió országainak egymás közötti, illetve az EU-val folytatott kereskedelmét. Az egymás közötti kereskedelem átlagosan kb. 7-9%-os⁷⁷ szintje (leszámítva a Csehország és Szlovákia közötti relációt) az elkövetkező években a transznacionális vállalatok további régióbeli térnyerésével bővíülhet. Természetes és gazdaságilag racionális a szovjet utódállamok és a keleti blokk, valamint a régió gazdasági kapcsolatainak bizonyos szintű fejlesztése, Magyarország számára pedig a Balkán felé való útkeresés jelenthet egy természetes növekedési lehetőséget. Ugyanakkor Ukrajna, Fehéroroszország sőt Oroszország helyzete is azt jelzi, hogy ezek az országok belátható időn belül nem tudnak kikerülni a gazdasági instabilitásból. Pedig a kereskedelmi kapcsolatok regionális bővítése nem elhanyagolható tényező, hiszen a régió országainak nagy

⁷⁵ Az elkövetkező években ez a kérdés valószínűleg kormányok tündökléséhez és bukásához vezethet.

⁷⁶ A Világgazdasági Kutató Intézetben 1997-1998 között folytatott vizsgálat szerint a Nyugat-Európával mikrogazdaságilag leginkább „egybeépült” régióbeli ország Magyarország.

⁷⁷ 1999-re várható adat.

kereskedelmi deficitje az EU-val (leszámítva Magyarországot) azt mutatja, hogy a nyugati világ jóval nagyobb hasznot húz a piac megnyitásából. Ráadásul 2001-ig, az ipari termékek szabadkereskedelmének megvalósulásáig a társult tagok a társulási szerződésnek megfelelően már egyoldalúan nyújtanak előnyt az EU cégeknek, ami a deficitek további növekedését valószínűsíti. **Ez azt eredményezheti, hogy a visegrádi régió egyre komolyabb külkereskedelmi deficit-problémákkal fog szembenézni, amit nem kompenzálnak az EU transzferek.** Ennek ellenére a visegrádi országokon kívüli keleti kereskedelem fellendítését alapvetően akadályozza a térség súlyos, és várhatóan még sokáig fennmaradó gazdasági és politikai instabilitása.

**A CEFTA részesedése a visegrádi országok külkereskedelmében (1998, %).
1999-ben az arányok várhatóan csökkennek**

	Export	Import
Csehország	19,9	14,1
Lengyelország	7,2	6,3
Magyarország	8,8	6,8
Szlovákia	6,5	7,2
Szlovénia	31,8	24,5

Forrás: saját számítások

5.5. Külföldi tőke, transznacionális vállalatok

1. **A külföldi tőkebeáramlás a visegrádi országokba nagyon egyenetlen, az egy főre jutó külföldi tőkebefektetés kb. 300 USD (Szlovákia) és 2000 USD (Magyarország) között mozog.** A visegrádi átlag kb. megegyezik a világtalaggal és nagyjából a fejlett világ hasonló mutatójának egyötödét, egyhatodát teszi ki, tágabb közép-, és kelet-európai régió sokkal kedvezőtlenebb képet mutat. A legnagyobb tőkevonzó képességgel mára Lengyelország rendelkezik. Mivel a külföldi tőke mozgása rendkívül gyors és könnyű, ezért a világgazdasági folyamatok nagymértékben befolyásolhatják a beáramló tőke mennyiségét.

Néhány FDI mutató a visegrádi országokban (1998)

	Külföldi tőke állománya (milliárd USD)	1 főre jutó FDI (USD)
Csehország	8,7	845
Lengyelország	30,7	795
Magyarország	19,4	1920
Szlovákia	1,7	315
Szlovénia	2,6	1300

Forrás: World Investment Report, 1999

2. **Magyarország helyzete a működőtőke-beruházások tekintetében az EU csatlakozás kitűzéséig bizonytalanul alakulhat.** Jelenleg már vonzóbb célterületek is vannak, mint Magyarország,⁷⁸ a verseny egyre élesebb, ezért a közvetlen beruházások mellett szükség lehet hitel felvételére, hogy a magyar gazdaság stabil fejlődéséhez szükséges évi 2 milliárd USD körüli összeg rendelkezésre álljon. Magyarország eladósodottsági mutatói nem annyira rosszak, hogy ez ne lenne járható út és esetleg szükség lehet rá. **Ha nem sikerül biztosítani a stabil tőkebeáramlást és az EU csatlakozásig terjedő időszak túl hosszú, akkor azonban féltő, hogy beállhat egy olyan töréspont, amelynek eredményeként az egész magyar modernizációs pálya fenntarthatatlanná válik.**

3. **A többi visegrádi ország esetében is nagy szükség van a külföldi tőkebeáramlás fenntartására, esetleg fokozására, hiszen a növekvő kereskedelmi mérleghiány, valamint az országok dinamizálásához szükséges tőkehiány elengedhetlenné teszi a külföldi forrásbevonást.** A kedvezőtlen működőtőke és portfóliótőke-beáramlási folyamatok nagymértékben hozzájárulhatnak a visegrádi országok külső eladósodottságának növekedéséhez. Ha a csatlakozás valóban beleütközik a korábban már említett problémákba, akkor az eladósodottság kérdése újabb komoly problémát okozhat a régióban.

Jelenleg a visegrádi országok külső adóssága és az adósságnak az éves (1998-as) exporthoz viszonyított aránya a következő.

	Adósságállomány 1998	Adósságállomány/	Adósságállomány/GDP
--	-----------------------------	-------------------------	----------------------------

⁷⁸ Elég csak utalni arra, hogy 1998-ban mind Csehország, mind pedig Szlovákia a külföldi tőke intenzív bevonására alapozó reformprogramot vezetett be, ami várhatóan hamar megmutatkozik a tőkebeáramlási adatokban is. Más régióbeli országok is különböző kedvezményekkel próbálják a külföldi tőkét magukhoz vonzani. (lásd. pl. a társasági adó eltörlését Észtországbán)

	végén (milliárd USD)	export 1998-ban (%)	1998-ban (%)
Cseho.	24,0	91,08	43,61
Lengyelo.	42,7	151,26	27,10
Magyaro.	26,7	116,03	57,12
Szlovákia	11,8	110,59	57,95
Szlovénia	4,9	54,14	25,05

Forrás: Saját számítások

4. A versenyképesség javítása szempontjából kiemelkedően pozitív szerepe van a jelentős méretű külföldi tőkeimportnak. Problémát jelenthet azonban, hogy a befektetők által megvalósított beruházásokban az innovatív alapú fejlesztések még igen szűk körűek, tulajdonképpen csak egy-egy ágazat (gyógyszeripar, a gépgyártás és az elektronikai ipar egyes szektorai) alkalmaz csúcstechnológiákat. **Tartani lehet attól, hogy a tőkebeáramlás jelenlegi mintái alapján a külföldi cégek a jövőben is szigetszerűek maradnak az egyes gazdaságokban, a beszállítói háttér modernizációja és fejlődése elmarad.**

5.6. Technológiafejlődési trendek

1. A legújabb előrejelzések szerint a következő évtizedek technológiai húzóágazatai az információtechnológia, az űrkutatás, a robottechnológia, a gyártástechnológia és a humán technológiák lesznek. **Nem elhamarkodott az a kijelentés, hogy 2010-ig ezek közül csak az információtechnológia az, amiben a visegrádi országok valamilyen felzárkózást elérhetnek.** Az információs társadalom kialakítása egy nagyon fontos ponton eltér a korábbi, a régió által megvalósított gazdaságfejlesztési mintáktól. Míg ugyanis korábban, pl. a földműves társadalomba való átmenetkor kész minták voltak, lehetett másolni a fejlett nyugatot, ma nincs kész másolható modell arra az új társadalomra, amely nagyobb mértékben különbözik az ipari társadalomtól, mint az ipari a földművestől. A legújabb korszak előrevívője az információ gyors és megfelelő szelektálása. Lényegében az információk csoportosításának képessége jelenti az igazi tudásmonopóliumot. **A visegrádi régió nem meghatározó része a világ információs ágazatának és nem nagy az esély, hogy valaha is azzá válik (legalábbis a belátható jövőben), ezért az igazi feladat a megfelelő stratégiai**

partnerek helyes megválasztása az egyes ágazatokban. közép-európai összehasonlításban egyre kedvezőbb mutatói vannak Magyarországnak mind a telefonellátottság, mind a mobiltelefonos, mind pedig az internetfelhasználás tekintetében.⁷⁹ A régió többi országa szintén rohamléptekkel fejlődik az új technológiák fogyasztása terén. Az EU magjához tartozó országokhoz képest jelentős az elmaradás, a periférián lévő EU országokkal azonban sikerrel veheti fel a régió a versenyt. **Az igazi felzárkózás ezen a területen is inkább csak az EU eddigi perifériájához képest lesz látványos, de az EU centrumtól való távolság csak csekély mértékben csökkenhet 2010-ig.**

6. A régió országainak gazdasági helyzete és kilátásai

1. Csehország gazdasági átalakítása a következő években éri el azokat a stációkat, amelyeken Magyarország és Lengyelország már a kilencvenes évek közepén átment. A cseh gazdaság sikeres átalakulásába vetett hit mára eltűnt és világossá vált a szerkezeti és intézményi reformok elmaradásának negatív következménye.⁸⁰ A gazdaság súlyos recesszióban van, a munkanélküliség és a lakosság elégedetlensége növekszik. A legnagyobb probléma a privatizáció rossz módszere és az ehhez kapcsolódó bank- és vállalati szektor átstrukturálás elmaradása. A jelenlegi politikai felállás ráadásul nem kedvez a radikális gazdasági reformok bevezetésének. A cseh bank és vállalati szektor ma hasonló állapotban van, mint a magyar struktúrák a masszív külföldieknek történő privatizáció és a bankkonszolidáció előtt. **Az elkövetkező néhány év gazdasági kilátásai rendkívül borúsak, komolyabb (3% fölötti) gazdasági növekedésre 2002-2003 előtt nincs kilátás, addig a gazdaság visszaesése és csak lassú stabilizálódása várható.**

2. A lengyel gazdaság 1998 végén és 1999 elején közel került a stagnáláshoz. Ennek okai a növekvő fizetési-mérleg hiány miatt restriktívebbé váló monetáris politika,

---

⁷⁹ Kérdéses azonban, hogy miképpen lehet egyre szélesebb felhasználói kör számára elérhetővé tenni, pl. az internetet, ha ennek ára Magyarországon a világon talán a legmagasabb.

⁸⁰ A kilencvenes évek első felében a nyugati kutatók és politikusok Csehország gazdasági átalakítását egyértelmű sikersztoriként könyvelték el. Nem ez volt az egyetlen melléfogásuk Közép-, és Kelet-Európával kapcsolatban.

valamint az összeomló keleti export voltak. További nehézséget okozott, hogy az egyre harciasabbá váló mezőgazdasági termelők megnyugtatóra növelni kellett a mezőgazdaság támogatását, ami újabb kihívást jelentett a költségvetés helyzetére. A kormány a gazdasági átalakítás terén több olyan frontot is nyitott egyszerre, amely jelentősen növelte a társadalmi feszültségeket (társadalombiztosítási-, egészségügyi- és közigazgatási reform), a mezőgazdaság problémái, a jelentős agrárnépesség érdekérvényesítő ereje pedig egyre nyilvánvalóbbá vált. **A csökkenő kormányzati népszerűség kijózanítólag hathat a kormányzatra és csökkentheti a reformok ütemét, ezzel megakadályozhatja a gazdaság visszaesését. Jó hír azonban, hogy a külföldi tőkebeáramlás jelentős, így összességében az elkövetkező évek 3-4%-os gazdasági növekedése fenntarthatónak látszik.**⁸¹

- 3. Magyarország** az utóbbi két-három évben visszanyerte élenjáró reformország pozícióját és egyre távolodik a leszakadó országokban tapasztalható gazdasági tendenciától. **Magyarország 1997-1998 során a régió fejlettebb országaitól is eltérő gazdasági pályára került, vagyis a visegrádi térség többi országához képest eltérő strukturális jellemzőket mutat.** A magyar export 70 %-át multinacionális vállalatok adják, a siker és gyors versenyképesség-javulás szinte kizárólag a gyors privatizációnak és a külföldi tőke domináns jelenlétének köszönhető. A külföldi vállalatok jelenléte továbbra is dinamizmust ad a magyar gazdaságnak, de minden bizonnyal közel van az a pillanat, amikor az itt letelepült multinacionális cégek globális stratégiájának hatásai elkezdik éreztetni a hatásukat, ami növekvő profitrepatriálásban esetleg dezinvestícióban nyilvánulhat meg. Ennek ellenére a magyar gazdaság kilátásai továbbra is jók, de igen sok múlik a belföldi gazdaságpolitika hitelességén. **Ez utóbbi alakulásától függően várható, hogy a magyar gazdaság növekedése az elkövetkező néhány évben a hosszú távon korábban reálisnak tekintett 3.5% körül, vagy afölött alakulhat.**

---

⁸¹ Lengyelországban az elkövetkező néhány évre vonatkozóan a legtöbb külpolitikai elemző a feszültségek növekedését várja. Ezt tovább súlyosbíthatja, ha a Lengyelország EU csatlakozásával kapcsolatban egyre növekvő nyugati félelmek erőteljesebben kerülnek kifejezésre.

4. **Szlovákia** súlyos fizetési-mérleg problémákkal küzd, az 1999-es megszorító intézkedések egyik legfontosabb célja a külső egyensúly helyreállítása. Az eladósodottság szintén jelentős, ráadásul a hitelek nagy része rövid lejáratú, ami kényessé teszi az adósságszolgálat teljesítését. A külföldi tőkebeáramlás minimális, bár a pozitív politikai fejlemények és a privatizáció külföldiek felé irányítása a következő néhány évben kedvező változást hozhat ebben. **A GDP azonban stagnál, az elkövetkező egy-két évben csökkenni fog, 2002-2003 előtt nem várható jelentősebb élénkülés.** A munkanélküliség átlépte a 16%-ot, a hazai fizetőeszköz jelentős leértékelése pedig hozzájárul a növekvő inflációhoz. Szlovákiában tehát sok tekintetben hasonló problémákkal küzd a gazdaság, mint Csehországban, azonban az itteni gazdasági megszorítások nagyobb sikerrel, mélyebb strukturális átalakulással kecsegtetnek. **A gazdaság egészséges fejlődési pályára állásához 3-4 évre is szükség lehet.**

5. **Szlovénia** gazdasága bizonyult az egyik legstabilabbnak az elmúlt évek során, a gazdasági növekedés 5-6 éve 3-4% körül van. Az ország gazdasága Közép-Európában kivételesen kedvező helyzetből indult, drasztikus gazdaságpolitikai megszorító lépésekre nem került sor. Mindez nem rejtheti el azonban azt, hogy a vállalati szektor átalakítása lassan haladt, a valódi tulajdonosváltás igazi hulláma a privatizáció első szakaszának befejeződésével idén kezdődött el. Szlovénia annak ellenére sikeresen vészelté át az elmúlt éveket, hogy a gazdasági struktúrákban nem következtek be radikális változások. A gazdasági reformok ütem szerinti gyorsulása az elkövetkező egy-két évben hozzá fog járulni ahhoz, hogy a gazdaság versenyképessége növekedjen. **A viszonylag csekély külföldi tőke-beáramlás és a reformintézkedések Magyarországhoz és Lengyelországhoz képesti lassabb bevezetése ellenére a szlovén gazdaság viszonylag stabil alapokon nyugszik, a közép-európai régióból Szlovénia az, ahol az elkövetkező évtizedben a GDP legkiegyensúlyozottabb, 3-4% körüli GDP bővülése várható.**⁸²

6. **A visegrádi térség** országai közül jelenleg Magyarország van a legkedvezőbb gazdasági helyzetben. Ez azt bizonyítja, hogy a Magyarország által választott, a

---

⁸² Mára világossá vált, hogy egyik közép-, és kelet-európai ország sem „úszhatja meg” a drasztikusabb gazdaságátalakítási programokat.

külföldi befektetőket preferáló gazdaságpolitika a visegrádi régióban - legalábbis egyelőre - a legsikeresebb. Látható, hogy szinte mindegyik régióbeli ország előbb-utóbb rákényszerül a saját radikális „bokros csomagjának” a meghozatalára és az ezzel járó, a külföldi befektetők felé való fordulásra. Ez a stratégia jó néhány éven keresztül biztosíthatja a viszonylag magas növekedési rátákat. Ez azonban a sikeres gazdasági átalakításnak csak a kiinduló pontja, egy idő után a hazai gazdaságpolitikák kiszámíthatósága válik a gazdasági növekedéshez szükséges inputok megszerzésének alapfeltételévé. A külső inputokra pedig szükség van, mert a hazai cégek továbbra is gyengék, a hazai források nem elégségesek a gazdaság dinamikájának fenntartásához. **Ma még nem látható, hogy 2010-ig a külföldi tőke domináns jelenlétéből fakadó kockázatok miként érvényesülnek a régióban, de számítani kell negatív hatások bekövetkezésére is, ami új kihívások elé állítja az országokat, és könnyen ismét átrendezheti a regionális „sikerés átalakítási, modernizálási rangsort.”**

2. FEJEZET

AZ EGYES REGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉSI FORMÁK

1. A Közép-Európai Kezdeményezés⁸⁴

1.1. Bevezetés

Az Alpok-Adria együttműködés volt az első olyan Magyarország részvételével létrejött kooperációs forma, amely átlépett a KGST határain és résztvevői közé mind a két gazdasági-társadalmi rendszer országai bekerültek. Az Alpok-Adria munkaközösség 1978-ban kezdte meg működését azzal a céllal, hogy közvetlen kapcsolatok alakuljanak ki öt állam, Olaszország, Ausztria, NSZK, Jugoszlávia és Magyarország **14 határ menti államigazgatási egysége** (megye, tartomány) **között**. Az eredeti elképzelések szerint az együttműködés semmiféle politikai tartalmat nem hordozott volna, létrehozói kizárólag valamiféle gazdasági térség kialakítására törekedtek.

Egy évtizednyi tevékenység után az 1989. november 11-12-én, Budapesten tartott ülésen létrehozták az Ausztriát, Jugoszláviát, Olaszországot és Magyarországot tömörítő Duna-Adria államok munkaközösséget. Lényegében ez az új együttműködés tekinthető az első igazán jelentős kísérletnek, amelynek célja - a hanyatló kommunizmus időszakában - a különböző társadalmi és gazdasági rendszerű **országok közötti** valóban szoros kapcsolatok megteremtése. Ezután az 1990. május 20-i pozsonyi külügyminiszteri találkozón az együttműködés tagjai közé fogadták Csehszlovákiát. Ezután kezdték a „kvázi szervezetet” Pentagonálénak nevezni.

A Pentagonale első közös külpolitikai lépésére 1990. július 6-án került sor, amikor 20 pontos tervezetet nyújtottak be a koppenhágai emberi jogi konferencián a kisebbségek védelme ügyében. Még ugyanebben az évben Velencében miniszterelnöki és külügyminiszteri szintű megbeszélést tartottak, amelyen az együttműködés szervezeti kereteinek, formáinak megteremtéséről döntöttek. A

tanácskozás után formálódott meg a KEK mai arculata, missziója. **E szerint a Pentagone egy laza felépítésű, rugalmas, nemzetközi regionális szervezet, amely nem kívánja helyettesíteni az Európai integrációhoz való közeledést, hanem szerves része kíván lenni az Európát átszövő integrációs hálónak.** (Novák - Sass, [1994])

A kilencvenes évek végén a KEK-nek olyan szervezetté kell átalakulnia, amely elsősorban gyakorlatias gazdasági kérdésekre helyezi a hangsúlyt, és fórumot biztosít a szervezetben részt vevő három fő európai térség együttműködésének, kizárólag ekkor lehet létjogosultsága az Európát átszövő együttműködési hálózatban. **Ez elsősorban egyes gazdasági és kulturális projektek megvalósítását jelenti, de magában foglalhatja a régiót érintő biztonságpolitikai kérdések megvitatását is.**

1.2. A KEK lehetőségei

A szervezet célját a hosszú időn keresztül az együttműködés motorjának számító Gianni de Michelis olasz külügyminiszter Közép-, és Kelet-Európa fiatal demokráciáinak támogatásában, illetve ezek Nyugat-Európa-hoz való közelítésében, felzárkóztatásában jelölte meg. (Novák-Sass, [1994]) A KEK célkitűzése a gazdasági, a tudományos és a kulturális együttműködés elősegítése. Ennek keretében jelölték ki a kölcsönös érdeklődésre számot tartó területeket, amelyek a következők: szállítás, környezetvédelem, energetika, kis- és középvállalatok, tudományos- és technikai együttműködés, információtechnológia, távközlés, oktatás, kultúra és turizmus. Ehhez politikai kérdésekkel kapcsolatos rendszeres konzultációk, esetleg közös álláspontok kialakítása párosul.⁸⁵ **A célok közötti ellentmondás a KEK-ben résztvevő országok nagy számára és nemzetközi integrációs szervezetekhez való különböző szintű kapcsolódásukra vezethető vissza.**⁸⁶ A legfontosabb feszültség azzal a kérdéssel kapcsolatos, hogy a szervezet teljesen politikamentes legyen-e és

⁸⁴ A KEK történetéről részletes leírások találhatóak a <http://www.cei.com> weboldalon.

⁸⁵ Az Alpok-Adria munkaközösségben eredetileg öt munkacsoport - környezetvédelmi, kis- és középvállalati, kulturális, információs és távközlési - működött, a pozsonyi találkozón pedig döntés született a tudományos-technológiai és az atomerőművek ügyeivel foglalkozó bizottság létrehozásáról.

kizárólag gyakorlatias gazdasági, kulturális, turisztikai és egyéb ilyen jellegű kérdésekkel foglalkozzon, vagy pedig összehangolt politikai fellépés is törekedjen. A szervezet létrehozásának tisztán gazdasági - főleg infrastruktúra-fejlesztési - motívumai mellett ugyanis igen hamar politikai célok is megfogalmazódtak, elsősorban magyar kezdeményezésre. Konkrétan arról volt szó, hogy a magyar fél hatékony kisebbségvédelem megvalósítását szorgalmazta. Ez a későbbiekben nem aratott osztatlan sikert, Magyarország kisebbségvédelmi dokumentum kidolgozására (és aláírására) vonatkozó törekvését az együttműködésben résztvevők közül többen is megtorpedózták. (Ebben a kérdésben nem sikerült megnyerni a „szövetségesnek” tekintett lengyeleket és cseheket sem.)

A politikai motívum megjelenésére a másik okot természetesen a jugoszláv válság kibontakozása szolgáltatta. Az elmúlt néhány évben a KEK ezen a téren jelentős mértékben aktivizálódott, több tényfeltáró küldöttség is járt a volt Jugoszláviában. Nyilvánvaló azonban, hogy a jó szándék demonstrálásán túl a KEK-nek ebben a kérdésben nagyon korlátozottak a lehetőségei.

Azon túlmenően, hogy a KEK tagországi politikai kérdésekben konzultációkat folytatnak egymással, **mélyebb politikai együttműködés nehezen képzelhető el.** Biztonságpolitikai tekintetben a KEK-nek figyelemfelhívó, illetve konzultatív szerepe azonban lehet. **A KEK olyan híd szerepét töltheti be a jövőben, ahol Nyugat-, Közép-, és Kelet-Európa államai véleményt cserélhetnek.** Mivel azonban több európai szervezetnek is vannak hasonló fórum-funkciói (pl. EBESZ, Európa Tanács) **a KEK-nek csak akkor lehet létjogosultsága, ha - az eredeti célkitűzéseknek megfelelően - komoly gazdasági projektek valósulnak meg.** A **források hiánya** miatt azonban ezek a projektek eddig nem működtek, projektek nélkül viszont tartalommal sem tölthető meg a szervezet.

A regionális együttműködés reálgazdasági alapjai eléggé bizonytalanok, egyik ország számára sem a régióból kerülnek ki a legfontosabb gazdasági partnerek. A résztvevő országok részesedése egymás külkereskedelméből viszonylag alacsony,

---

⁸⁶ A szervezet egyre népszerűbbé vált a kilencvenes évek első felében. a résztvevők száma gyorsan növekedett és mára 16 tagországa van.

annak áruösszetétele nem túl kedvező, s a tőkebefektetések révén létrejövő kapcsolatok sem elég erősek egy mélyebb regionális kooperáció megteremtéséhez. (Novák-Sass, [1994]) Ezt az adottságot elfogadva, fel kell tenni azt a kérdést, hogy milyen funkciója lehet a KEK-nek, egy olyan szervezetnek, amelynek résztvevői között találunk EU tagot, NATO tagot, jövőbeli EU és NATO tagokat, illetve olyan országokat is, amelyek kimaradnak az EU, a NATO következő (vagy az összes) bővítési köréből.

Egy olyan felzárkóztató jellegű, reményt ébren tartó szervezetről van szó, ahol a kimaradó-lemaradó országok valamiféle kompenzáló együttműködésben vehetnek részt, és nem érzik azt, hogy teljesen kirekesztődnek az összeurópai integrációból (ebből a szempontból jelenleg a CEFTA-nak nagyobb szerepe van, mivel ott konkrét vámlebontásról vagy szabad kereskedelemről van szó, vagyis kézzelfoghatóbbak az elérhető eredmények). (Rosati, [1998]) Ennek a célnak az eléréséhez azonban konkrét sikerek felmutatására van szükség. **Ebben a térségben a komoly sikerek jelentős nagyságú tőke nélkül nem képzelhetőek el**, hiszen a modernizáció csak ettől várható (a külföldi tőkebeáramlás potenciális negatív hatásai ellenére is). Olaszország és Ausztria, a tőkével legjobban ellátott két tagország önmagukban nem tudják dinamizálni az egész régiót, csak arra lehetnek képesek, hogy egy-egy szubrégió fejlődését előmozdítsák. A régió legfontosabb tőkeexportőre természetesen ez a két ország, de újabban nem hanyagolható el Csehország és Magyarország szerepe sem.

A regionális exportban és tőkeberuházásokban kiemelkedő szerepet játszanak az olasz gazdaság dinamizmusát hordozó északi kis- és közepes méretű vállalatok (érdemes megemlíteni, hogy a kilencvenes évek elején működött egy állami ügynökség Olaszországban, amelynek feladata az olasz befektetők Közép-, és Kelet-Európába terelése volt).⁸⁷ **A regionális kapcsolat Olaszország - és részben Ausztria számára is sok kisvállalatnak a túlélést jelentette**, hiszen az alacsonyabb munkaerőköltségek versenyképesebbé tették termékeiket (pl. textíliák, ruházat, elektronikai cikkek) a Távol-Keletről beáramló árukkal szemben (erre pedig a közeljövőben még inkább szükség lehet, hiszen a távol-keleti régió versenyképessége

a valuták leértékelése miatt megnövekedett). Ennek köszönhetően a régióon belül kialakulóban van egy olyan szubrégió, ahol a kapcsolatok sokkal szorosabbak mind a kereskedelem, mind pedig a tőkeáramlás tekintetében. Ennek a szubrégiónak a behatárolása nehéz, de magába foglalja Olaszország északi-északkeleti tartományait, Ausztria keleti területeit, Magyarország nyugati-délnyugati megyéit és Csehország déli területeit. **Ehhez hasonló szubrégiók kialakítására máshol is sor kerülhet a KEK területén. Akár adókedvezménnyel, akár más támogatással lehetne ösztönözni a magyar vállalkozókat, hogy pl. Szlovéniában és Horvátországban, vagy Erdélyben hajtsanak végre beruházásokat. Ez persze a KEK más országai/országcsoportjai esetében is megvalósítható és más tagországok számára is követendő út lehet. Az ilyen határmenti együttműködés propagálására, vagy az ezzel kapcsolatos tapasztalatok munkacsoportokban történő vizsgálatára a KEK jó fórumot biztosíthat. Érdeemes rámutatni, hogy a fejlettebb közép-európai országoknak egyes iparágak esetében előnye származott abból, hogy osztrák vagy olasz tőke települt be költség-megtakarítási céllal. Erről az alapról elindulhatna/felgyorsulhatna egy fokozatos „gördülő” felzárkózási modell kialakítása, ahol a fejlettebb államok vállalkozásai fokozatosan települnek a kevésbé fejlett szomszédos országokba. (Rosati, [1998]) Ez némi modernizációs esélyt nyújtana a kevésbé fejlettek számára, míg versenyelőnyt biztosítana a fejlettebbek részére.**

Az előző pontban leírtakhoz kapcsolódik az is, hogy **létre lehetne hozni olyan kockázati tőkebefektetési társaságokat, melyeknek az a feladata, hogy a régióban tevékenykedő ígéretes vállalkozásokat finanszírozzák** (akár ágazatokat is ki lehet választani, elsősorban az infrastruktúra vagy az informatika területén). Ilyen társaságokat létre lehet hozni nemzeti szinten (pl. Magyarországon a Corvinus Rt.), de lehetne egyes tagországok részvételével is (én egy magyar-osztrák-szlovén-olasz társaságot el tudnék képzelni). **Ezek természetesen üzleti vállalkozások, amelyek adókedvezményeket élveznének a tagországokban történő befektetéseik során.** Esetleg minél rosszabb gazdasági helyzetű tagországról van szó, annál vonzóbb kedvezményeket kellene biztosítani a nagyobb kockázat miatt. **Itt lényegében az lenne a KEK szerepe, hogy kialakítsa egy olyan szerződés**

---

⁸⁷ Ez az ügynökség a SIMEST - szerepéről lásd: Italian foreign policy interests in the Balkans.

kereteit, amely biztosítja, hogy ezek a kedvezmények érvényesüljenek. (Akár az is elképzelhető, hogy a kevésbé fejlett országokban a kedvezmények miatt kieső adóbevételeket a KEK megalapítandó közös pénzügyi alapjából részlegesen kompenzálják.). Létre lehet hozni a befektetési társaságot KEK-szinten is, ehhez azonban először arra van szükség, hogy valamiféle közös pénzügyi finanszírozási háttér valósuljon meg. **Persze a KEK „nem beruházási ügynökség”, ahogy Franz Vranitzky fogalmazott 1993-ban, de ha vannak olyan ágazatok, amelyeknek a fejlesztése összregionális érdek, akkor az ilyen projekteket vagy vállalkozásokat kockázati tőke-konstrukcióval támogatni lehetne.** (Dunay, [1997]) Arról nem is beszélve, hogy az EBRD⁸⁸ (a továbbiakban: Bank) a nagyobb szabású tervek közül az infrastrukturális és informatikai beruházásokban látja a legnagyobb fantáziát (főleg ha a projektek határokon átnyúlóak). A Bank részt vesz (venne) a projektek kivitelezésében, megvalósíthatósági tanulmányok készítésében, illetve szakértőként való közreműködésben. A Bank és a KEK közötti együttműködést jelentősen befolyásolja, a politikai stabilitás foka a régióban, hiszen a stabilitás csökkenése a finanszírozási hajlandóságot is jelentősen visszafogja. **Ha a KEK országai képesek egységes politikai nyilatkozatokat elfogadni, amelyek a térség stabilitására, annak megőrzésére helyezik a hangsúlyt, és ehhez életképes projekteket kínálnak, amelyeket regionális tőketársaságok részben megfinanszíroznak, akkor az EBRD is könnyebben társul a tervek megvalósításához.** Ennek a konstrukciónak előnye is lehet mondjuk egy közös KEK alapból történő ad hoc finanszírozással szemben, mert kisebb esélye van a pazarlásnak, hiszen üzleti vállalkozásokról lenne szó. **Ilyen típusú tőketársaságok elindításához a magántőkét is meg kell nyerni.** Egyrészt a KEK lenne a legjobb eszköz a regionális információk összegyűjtésére, ami a befektetők dolgát megkönnyíti és csökkenti a rossz üzleti döntések kockázatát. Másrészt **a magánszektoralal való szorosabb együttműködés ettől függetlenül is kiemelt prioritássá kell, hogy váljon,** az üzleti világ politikamentes „tisztábban látása”, gyakorlatiassága, a konkrét üzleti feladatok megoldásában való nagyobb jártassága miatt.

---

⁸⁸ Az EBRD-n belül intenzíven foglalkoznak a KEK-vel.

A KEK eddigi története azt bizonyítja, hogy a munkacsoportok működésének folyamatos finanszírozása nehezen valósítható meg. A legnagyobb probléma az, hogy nem sikerült a résztvevő országok között kialakítani egy multilaterális megállapodást, amely képes lenne hosszabb távú költségvetést biztosítani. Jelenleg a pénzügyi támogatás ad hoc jelleggel történik a tagállamok közötti megállapodások alapján. **Központi pénzügyi alap felállítása nélkül teljesen reménytelen azt várni, hogy a különböző munkacsoportok eredményesebben jobban működjenek, illetve a projektek finanszírozása hatékonyabb legyen - enélkül szerintem aligha lehet továbblépni a KEK jelenlegi vegetatív működési szintjéről. Mivel pedig a pénzek menedzseléséhez szükség van központi bürokráciára, ezt létre kellene hozni.** Ennek a központnak a helyszíne lehet Budapest, hiszen így a Magyarország által vágyott regionális központi szerep erősödhet. De legalább ennyire jó helyszín lehetne Pozsony, mivel ezzel demonstrálható a KEK-ben részes kevésbé fejlett országok számára, hogy egy az elmúlt években az EU és a NATO által kedvezőtlenül minősített állam is fokozatosan képes lehet a felzárkózásra, ha megelőlegezik számára a bizalmat és lehetőséget kap (a helyszín kiválasztásánál persze ennél több szempontot kell figyelembe venni). Az alap felállításához minden ország a gazdasági fejlettség és a lakosságszám arányában fizetne hozzájárulást. **Az ad hoc projektfinanszírozás így sem kerülhető el teljesen, de az alap megteremtésével egy olyan pénzügyi forrás jönne létre, amelyből a munkacsoportok által kidolgozott projekteket lehet támogatni, ráadásul így az EBRD vagy más nemzetközi szervezetek társ-finanszírozására nagyobb lehetőség nyílik.**

A német gazdasági befolyás lazítására törekszik az Alpok-Adria munkaközösség, de ugyanez a KEK történetén is végighúzódik és joggal mondta Habsburg Ottó, hogy szerinte a KEK németellenes célzattal, a német befolyási monopólium megtörésének szándékával jött létre, még ha ezt a motivációt többen és többször is cáfolták. (Novák - Sass, [1994]) Olaszországot tekinthetjük a szervezet összekovácsolása élharcosának, ám az olasz politikai élet bizonytalansága miatt az utóbbi években ez a vezető szerep megkérdőjeleződött, és ez az oka annak is, hogy az ígéretes kezdet után a szervezet fejlődése megtorpant. A többi tagország érdekeltsége az együttműködési területek kialakításában meglehetősen eltérő. Az utóbbi években Olaszország háttérbe vonulásával a szervezet saját identitásának keresésével van elfoglalva és

próbálja megtalálni azokat a területeket, amelyek minden tagország számára fontosak lehetnek. **A mérsékelt intenzitású olasz szerepvállalás következtében probléma az is, hogy a szervezet tagjai által lefedett régióból hiányzik egy igazi „nagyobb hatalom”, vagy az a „hegemón” regionális projekt, ami mellett a régió országai fenntartás nélkül felsorakozhatnának.** A domináns vezető hatalom hiánya az oka annak is, hogy a politikai együttműködés kereteit a kis-országok saját céljaik érdekében próbálják kihasználni. Itt kell megjegyezni, hogy a szervezet vezető ereje csak Olaszország vagy Ausztria lehet, Magyarország például nem. Ennek az az oka, hogy a többi résztvevő ország gazdasági-társadalmi gyökerei és problémái hasonlóak, és emiatt bármelyikük vezető szerepre törekvése ellenállást válthatna ki. Ez akkor is így van, ha a szervezeten belül négy országgal megkezdődtek az EU csatlakozási tárgyalások, és az EU elemzése Magyarországot eredményei alapján kiemelte. Ez a pozíció azonban bármikor módosulhat, az EU változtathatja favoritjait, ami nagymértékben hozzájárulhat az érintettek közötti egészségtelen rivalizáláshoz. **„Rá kell venni” Olaszországot, hogy az eddigieknél sokkal aktívabban lépjen fel Közép, és Kelet-Európában.** Mivel a KEK-kel kapcsolatban nem beszélhetünk külső, nagyhatalmi érdekről sem (olyanról például mint amilyen a Visegrádi gondolat kialakulását, vagy a CEFTA létrehozását katalizálta), amely az együttműködést elmélyítené, ezért az együttműködés szintje és mélysége csak korlátozott lehet. A KEK politikai céljai, vagyis a nagyhatalmak nélküli közép-európai régió kapcsolatainak javítása és a gazdasági célok, vagyis az olasz-osztrák (magyar?) gazdasági vezető szerep közötti összhang nem alakult ki. Ugyanezt erősíti az is, hogy a szervezet nem szerves úton, a mikroszféra egymáshoz csiszolódása útján alakult ki, hanem „fönről”, állami kezdeményezés hatására jött létre, vagyis ha a legfelsőbb szintű politikai akarat a KEK-kel kapcsolatban nem egyértelmű, akkor a vállalati és egyéb mikroszintű kapcsolatok dinamizmusa is leáll. **A sikeres együttműködéshez mikroszinten kell megindulnia a szálak szorosabbra fűzésének. A mikroszint pedig tágran értelmezendő, vagyis magában foglalja a vállalkozói szférát, a kutatók cseréjét, vagy az ifjúsági találkozókat, közös képzést stb.** Érdemes meggondolni egy **KEK Vállalkozói Tanács létrehozását**, aminek az lenne a célja, hogy a régió üzletemberei és kutatói számára egy rendszeres találkozási és kooperációfejlesztési lehetőséget teremtsen. Ez a tevékenység persze szorosan összefügg a kamarák együttműködésével, illetve a Vállalkozói Tanács hátterét

részben a kamarák alkothatnák. Ebbe a körbe tartozik az a korábban már a Visegrádi országokra (+Szlovénia) kiterjedő elképzelés, hogy a KEK országok gazdaságkutatói évente valamely tagországban konferencián vesznek részt, ahol a régiót érintő aktuális gazdasági kérdéseket vitatják meg. Ez a **kutatói körből indult kezdeményezés** azonban a Visegrádi országok esetében koordináció hiányában a kilencvenes évek közepén megszűnt. **A Vállalkozói Tanács lényegében a munkacsoportok által kidolgozott projekteket konkretizálná, és lehetőséget nyújtana arra, hogy az információk és adatbázisok könnyebben hozzáférhetővé váljanak, akár interneten keresztül is.**

A regionális kereskedelmi forgalom jelentősége a régió kevésbé fejlett országai számára nagyobb, ezzel szemben a fejlettebb országok: Ausztria, Magyarország és elsősorban Olaszország esetében kevésbé meghatározó. Azonban a regionális, azon belül is az intraindusztriális kereskedelem növekedését eredményezhetik a régió országai között megélénkülő tőkekapcsolatok. **A KEK céljai között nem szerepel ugyan a kereskedelem fejlesztése, ebből azonban nem következik, hogy a KEK országok egymás közötti forgalmában egyáltalán nem kell, vagy nem érdemes a kereskedelmet korlátozó akadályok lebontásával foglalkozni.** Erre azért kell figyelmet fordítani, mert a gazdaságok integrációját az áruk, illetve a tőkék áramlása képes szerves módon meggyorsítani. Figyelembe kell venni továbbá, hogy míg a kilencvenes évek első felében a KEK-et olyan országok alkották, amelyek között a kereskedelem szabályozása terén nem volt túl nagy különbség - hiszen a nemzetközi integrációs intézményekkel és szervezetekkel fenntartott kapcsolataik hasonlóak voltak - addig ma a résztvevők számának bővülése miatt a külkereskedelmi kapcsolat-rendszerek heterogenitása a jellemző. A regionális együttműködés keretét teszi bizonytalanná, hogy a regionális kereskedelmet egyes országok viszonylatában más és más tartalmú preferenciális szerződések szabályozzák. Az EK-val kötött Társulási Szerződés, a CEFTA-szerződés, illetve az ilyen szerződés hiánya országonként különféle vámlebontási menetrendet és a vámlebontásra eltérő áruszerkezeteket tartalmaz. (A CEFTA is kétoldalú szerződések rendszere, ahol egy-egy ország számára eltérőek a relációnkénti vámlebontási menetrendek.) A fentiek alapján a regionális kereskedelemben az elkövetkező időszakban évenként változó kereskedelemterelő és kereskedelemteremtő hatások alakulnak ki, ami komoly

bizonytalansági tényezőt jelenthet a regionális kereskedelem fejlesztése szempontjából. Azok a KEK országok, amelyekkel az EU egyelőre nem kötött társulási megállapodást, elképzelhető, hogy előbb-utóbb mégis eljutnak ehhez a ponthoz. Ennek hatására a KEK országok egymás között a kereskedelmi kapcsolataikat rendezve bilaterális alapon szabadkereskedelmi megállapodásokat fognak kötni, illetve folytatják a szabadkereskedelem bővítését a kereskedelem-eltérülés hatásainak csökkentése érdekében. **Ebben a folyamatban a KEK közvetlenül nem vesz részt, de a regionális kereskedelem problémáival kapcsolatban ajánlásokat tehet.** A kereskedelmi kapcsolatok figyelemmel kísérése lehetővé teszi, hogy a forgalmat akadályozó problémákat azonosítsák, azok megszüntetésére javaslatokat tegyenek. A kereskedelmi kapcsolatok bővítésében még van kihasználatlan potenciál, elég ha arra gondolunk, hogy a CEFTA országok közötti áruforgalom az egyezmény életbe lépésétől napjainkig jelentősen bővült. Ugyanez megvalósulhat a balkáni régió esetében is, ezért nem szabad a kereskedelmi kérdéseket teljesen a szervezeten kívül hagyni.

Rendkívül nagy jelentősége lehet az információtechnológia fejlesztésének és az információáramlás javításának. Ez a kérdéskör a résztvevő országok mindegyike számára fontos, érdekeik azonosak. **Az informatika területén való közös projektek elindítása visszatérést jelenthet az eredeti célkitűzésekhez (hiszen lényegében az infrastruktúra egyik szegmenséről van szó), ami a KEK-kel kapcsolatban álló, finanszírozási forrásokkal rendelkező nemzetközi szervezetek (pl. EBRD) számára is vonzó lehet.** Ennek keretében pl. kézenfekvő lehetőséget kínálna a régió oktatási intézményeinek internetes összekapcsolása és az iskolákban folyó informatikai oktatás támogatása. **Ez egyben erősítheti a Közép-Európa tudatot is, hiszen ennek segítségével az oktatási intézmények hallgatói közvetlenebbül szerezhetnek információkat saját régiójukról, ami az egyoldalú nyugat-irányultság mellett kiegyensúlyozó szerepet tölthetne be.** Az informatikai együttműködésből kiindulva lehetne támogatni a tanulók és oktatók közötti régióon belüli csereprogramokat, konferenciákat. Ennek megvalósításához viszonylag kevés pótlólagos pénzre lenne szükség, hiszen az információs technológia fejlesztése amúgy is prioritás a KEK államok többsége számára.

2. A Visegrádi együttműködési rendszer

2.1. Bevezetés⁸⁹

A rendszerváltozást követően a kilencvenes évek elején a közép-európai országok között mind a gazdasági, mind pedig a politikai bizalom szintje minimálisra csökkent. A korábbi időszakban a KGST volt az az intézmény, amelynek keretében valamiféle integrációs kísérletre került sor. A KGST mellett, hogy egyes ágazatok és cégek számára komoly előnyöket biztosított, a gazdaság egésze szempontjából kedvezőtlen volt. A KGST-ben a piaci viszonyok hiánya miatt nem alakulhatott ki valódi verseny a vállalatok között és a „szocialista tervezés” a gazdasági partnerek kiválasztásában is mesterséges feltételeket teremtett. Ez a gazdasági környezet a Szovjetunió által irányított, az országok érdekeit felülről meghatározó és szuverenitásukat korlátozó politikai-hatalmi háttérrel, a Varsói Szerződéssel párosult. **Ilyen előzmények tükrében természetes reakció volt az, hogy a szocializmus bukása után a közép-európai országok közötti gazdasági és politikai együttműködéshez a régió országai negatívan viszonyultak.** Egyikük sem szándékozott olyan lépéseket tenni, amelyek az egymás közötti szálakat szorosabbra fűzik, hiszen ehhez óhatatlanul a rendszerváltás előtti időszak kellemetlen emléke párosult volna. Ráadásul az integráció szocialista verziója, a szocialista államok közössége a lakosság számára nem sokat jelentett, így a kommunista elitek közötti kapcsolatok megszakadása az érintett országok közötti együttműködési szálak döntő hányadát automatikusan elvágta. **A regionális kapcsolatépítés ellen szólt a térség országainak attól való félelme is, hogy a Nyugat az egymás közötti regionális kohézió erősödését esetleg az EU-hoz történő integráció alternatívájaként kezelheti.**

Nagyon hamar világossá vált azonban, hogy a fejlett világ a közép-európai régiót egy egységként kezeli és nem szívesen foglalkozik az országokkal egyenként. Nyugati szemmel nézve az együttműködés hiánya, különösen a rendszerváltást követő 2-3 évben azt bizonyította, hogy ezek az országok piaci és demokratizálódó viszonyok

---

⁸⁹ A bevezetésben írtakkal kapcsolatban lásd: Drábek, Inotai, Dunay, Novák munkáit.

között képtelenek egymással kommunikálni. Úgy tűnt, hogy a közép-európai országok egymás közötti együttműködését a fejlett országok a nyugati integrációra való érettség előfeltételeként kezelik. Részben ez a gondolat motiválta a gazdasági és politikai együttműködés megindulását, ami a „Visegrádi csoport” majd később a CEFTA létrejöttéhez vezetett.

A Visegrádi gondolat megszületésének másik oka Csehszlovákia, Magyarország és Lengyelország Szovjetunióval szembeni politikájának összehangolására való törekvés volt. Az együttműködést előmozdító események közül kiemelkedett az, hogy 1991. januárjában a szovjet belügyi egységek erőszakkal léptek fel Litvániában a függetlenséget követelő erőkkel szemben. Ez egyértelművé tette, hogy a szovjet fenyegetés még nem múlt el. A litvániai események után a három ország kormányfője 1991. elején Visegrádon tartott találkozót, ahol célként fogalmazták meg az európai biztonságpolitikai és gazdasági rendszerbe való szerves beépülést. A visegrádi helyszín szimbolikus jelentőségű, hiszen 1335-ben a három ország királyai itt találkoztak, akkor is azzal a céllal, hogy egymás közti kapcsolataikat javítsák. Az egyeztetésnek további lendületet adott az 1991. augusztusi moszkvai puccskísérlet, ami komoly riadalmat keltett a régió államaiban. **A Szovjetunió megszűnésének 1991-es deklarációjával azonban a biztonságpolitikai elem jelentősége fokozatosan csökkent és más területek kerültek az együttműködés középpontjába.** Az 1992. májusi prágai miniszterelnöki csúcstalálkozón a Visegrádi együttműködés jövőjét három kiemelt területen megvalósítandó kooperációban látták. Az első a nyugati intézményekkel való kapcsolatok fejlesztése, a második a gazdasági együttműködés, a harmadik pedig a gazdasági és politikai világeseményekkel kapcsolatos véleményegyeztetés. A célok deklarációja után azonban a csoport politikai jellegű együttműködésének Csehszlovákia szétválásával de facto igen hamar vége lett. A megalakuló Csehország a múlt maradványának tekintette az együttműködést és világossá tette, hogy a Szovjetunió, mint biztonságpolitikai fenyegetés jelentőségének csökkenésével a közép-európai politikai együttműködésre nincs szükség. Úgy vélték, hogy csak a gazdasági kooperáció erősítésében vannak kiaknázatlan lehetőségek. Azonban nem kizárólag a cseh mentalitás okozta Visegrád bukását, sokkal inkább a Közép-Európában bekövetkezett gazdasági és biztonságpolitikai feltételrendszer megváltozása. Az új viszonyokra

adott válaszok lényegét jól érzékeltette pl. az a korabeli újságcikk, amely így kezdődött: „Visegrád halott, éljen a CEFTA!”⁹⁰

2.2. A Visegrádi együttműködés

A kilencvenes évek első felének nagy fontosságú integrációs kerete volt a Visegrádi együttműködés. **Nyugat Európa és az USA terminológiájában a „visegrádiak” kifejezés a legfejlettebb közép-európai országok szinonimájaként szerepelt.** Ígéretes kezdés után azonban ez a kvázi „szervezet” különböző okokból 1992-93-ban megszűnt. Hosszú évek csendje után 1998. második felétől kezdődően egyre többször lehet arról hallani, hogy a Visegrádi együttműködést újjá kell éleszteni. Ez a szándék különösen erősen jelentkezett a szlovákiai választások eredményének ismeretében. Vajon mire szolgálhat a Visegrádi együttműködés akkor, amikor Közép-Európában létezik egy több-kevesebb sikerrel működő integrációs képződmény, a CEFTA? Mi lehet a funkciója egy új Visegrádnak az EU csatlakozás folyamatában? Mind a külgazdasági politika, mind pedig a külpolitika intenzíven keresi ezekre a kérdésekre a választ.

1998-ban mind Budapest,⁹¹ mind pedig Varsó többször is hangoztatta, hogy szükség van a Visegrádi együttműködés erősítésére. A lehetséges kooperációval kapcsolatban Csehország is pozitívan nyilatkozott. Csupán abban a kérdésben mutatkozott némi ellentét a szereplők között, hogy vajon Szlovákiát is bevonják-e vagy inkább hagyják ki ebből a közép-európai fórumból. Meciar bukása után úgy tűnik, hogy Szlovákia részvételével mindenki egyetért. Ezek után „csak” a következő két kérdést kell megválaszolni: az egyik, hogy vajon életképes lehet-e a Visegrádi együttműködés, vajon mi lehet az alapja a (politikai) kapcsolatok bővítésének? A másik kérdés pedig az, hogy milyen konkrét célokat tűzhetnek ki a résztvevő országok maguk elé? A kérdések megválaszolásához a következő szempontokat kell figyelembe vennünk:

---

⁹⁰ Idézi: (Dunay, [1997])

⁹¹ Lásd Orbán Viktor több nyilatkozatát.

1. **Csak az a regionális együttműködés lehet életképes, amely geopolitikailag megalapozott, megvan az érdekek közössége és amelyeknek koherens stratégiai célkitűzései vannak.** (Horvát, [1998]) Ha ezek valamelyike hiányzik, akkor az együttműködés csak rövid életű maradhat. Jelenleg a Visegrádi együttműködés Szlovákia bevonásával geopolitikai, földrajzi értelemben mindenképpen megalapozott. Tovább erősíti a megalapozottságot, ha az új demokratikus környezetben a gazdaság stabilizálására is sor kerül. **Mélyítheti a kohéziót az is, hogy a Visegrádi csoport egyfajta exkluzivitást testesít meg Közép-Európában, ez például Lengyelország, Magyarország és Csehország OECD és NATO tagságában mutatkozik meg.** A közép-európai országok és országcsoportok közötti különbségtétel azáltal is erősödik, hogy 1998. tavaszán egy új jelző honosodott meg a nemzetközi gazdasági szervezetek szótárában, amely szerint Magyarország, Lengyelország és Csehország a „fejlődő piacok” (emerging markets) kategórián belül elérte a „konvergáló országok” (converging countries) szintet. Az exkluzivitás megőrzésének a kérdése miatt Lengyelország 1998-ban még fenntartásait hangoztatta Szlovákia „Visegrádivá” való „kinevezésével” szemben, 1999-re azonban megváltozott a helyzet.⁹²

Bár az érintett három, az átalakulás éllovasának számító közép-európai ország (Lengyelország, Magyarország, Csehország) gazdasági átalakítási stratégiája az elmúlt évek során sok területen elvált egymástól és a gazdasági reformok levezényléséhez eltérő utat választottak, ennek ellenére - igaz fáziseltolódással - a konvergencia elemei tettenérhetők.⁹³ Lengyelország az átalakulás kezdetén egy gyors, drasztikus lépéssel próbálta megteremteni a piacgazdasági fejlődéshez szükséges kiinduló feltételeket. Csehországban úgy gondolták, hogy a gazdaság alapjaihoz nem kell különösebben hozzányúlni, mert az ország minden különösebb átalakítás nélkül alkalmas a piacgazdaság kiépítésére, míg Magyarországon egyes területek gyors átalakítását (pl. privatizáció) tűzték ki célul, sok területen azonban nem mertek, illetve nem akartak drasztikus lépéseket megtenni. Lengyelország, Magyarország és Csehország gazdasági helyzete ennek ellenére alapvetően hasonló. A három ország az elmúlt években lényegében ugyanazokkal a problémákkal

---

⁹² A lengyel álláspont változásában fontos szerepet játszott a lengyel középhatalmi törekvések megerősödése.

szembesült a privatizációtól kezdve a külföldi tőke bevonásán keresztül a külgazdasági egyensúly felborulásáig. **Mindez azt jelenti, hogy a NATO csatlakozással és az EU csatlakozási tárgyalások megindulásával gazdasági-politikai hangsúlykülönbségek ugyan vannak az egyes országok között, de hosszabb távon inkább a konvergencia elemei valószínűsíthetőek.** (Novák, [1999]) Véleményem szerint ez annak ellenére igaz, hogy az elmúlt 1-2 évben a közép-európai országok között is megindult egyfajta differenciálódás⁹⁴. (Ezek alapján Magyarország gazdasági átalakítását tekintve kiemelkedik a többiek közül) Szlovákia helyzete annyiban más, hogy itt sokkal tovább elodázták a gazdaság átalakítását elősegíteni hivatott lépések meghozatalát. Szlovákia azonban alapvetően hasonló a többi Visegrádi országhoz, noha gazdasági fejlettségi szintje jelenleg azokétól elmarad.

2. A világgazdaság válságjelenségeinek vissza-visszatérő hullámai közepette a régió növekedési potenciáljának a kihasználása egyre fontosabbá válhat több nyugat európai ország számára is. Közép-Európában a Társulási Megállapodásoknak megfelelően folytatódó további liberalizálás, a CEFTA régióon belüli szabadkereskedelem megvalósítása, valamint a GDP növekedés stabilizálódása jelentős impulzust adnak mind a termelés bővülésének, mind pedig a termelékenység javulásának. Ezzel ellentétben a nyugat-európai növekedés az elkövetkező időszakban valószínűleg mérsékelt marad, miközben a távol-keleti térség továbbra is megszenvedti a pénzügyi és az intézményi válságot. Ennek eredményeként a nem túl nagy közép-európai piac a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban felértékelődhet, elsősorban a nyugat-európainál nagyobb növekedési ráták miatt. Fontos annak a tudatosítása, hogy Közép-, és Kelet-Európa lehet az EU dinamizálásának egyik forrása, az EU csatlakozás hozzájárulhat ahhoz, hogy egy gyors növekedési terület jöjjön létre Európában. Ez előnyös lenne az EU tagjai számára, hiszen ezzel javulna Európa versenyképessége is. A közös fellépés a közép-európai országok részéről ebben a kérdésben előnyökkel járhat, vagyis ezen a területen létjogosultsága lehet a visegrádihoz hasonló együttműködésnek. (Richter, [1997])

⁹³ Ennek a kérdésnek némiképp eltérő megítélését lásd: (Inotai:[1997], pp. 22, 29).

⁹⁴ Ez az EU 1998 novemberi progress report-jából egyértelműen kiderül.

3. Az export gyors strukturális változása azt bizonyítja, hogy a közép-európai tagjelöltek legfontosabb komparatív előnye talán a fajlagosan olcsó, rugalmas munkaerőben rejlik. Erre alapozva és kihasználva a nemzetközi tőkeáramlás nyújtotta lehetőségeket, valamint a multinacionális cégek tevékenységét, a közép-európai országok a magas hozzáadott értéktartalmú termékek és a technológiailag intenzívebb termelés tekintetében is Nyugat Európa partnerei és versenytársai lehetnek. Fontos figyelembe venni, hogy a következő időszakban a nemzetközi versenyképesség nemcsak olyan tényezőkön alapul majd mint az ár, minőség stb. **Egyre nagyobb szerepet játszik az általános társadalmi, mentális és intézményi rugalmasság is.**⁹⁵ A transzformáció bebizonyította, hogy Közép-, és Kelet-Európa ezen a területen jelentős potenciállal rendelkezik, a nagy kérdés, hogy ezt az adottságot a nemzeti kormányok mennyire tudják kihasználni, illetve Nyugat Európa milyen mértékben hagyja, hogy erre a potenciálra alapozva Közép-Európa javítsa helyzetét és növelje súlyát Európában. (Ilyen súlynövekedés lehetne pl. ha közép-európai eredetű regionális multinacionális vállalatok jönnének létre, amelyek esetleg valódi versenytársai lehetnének a nyugati cégeknek.) Az erőfeszítéseknek annak bizonyítására kell irányulniuk, hogy ez egyben Európa helyzetét is javítja globális szinten. A partnerség és a verseny közötti arány nagymértékben attól függ azonban, hogy az EU milyen stratégiát folytat a közép-európai régióval szemben. Itt pedig komoly kockázattal is számolni kell, hiszen Közép-Európának egyre nagyobb hatása van azoknak az EU cégeknek a költségstruktúrájára, amelyeknek leányvállalatai működnek a közép-, és kelet-európai régióban. Azon cégeknek az anyaországai, amelyek intenzíven támaszkodnak a Közép-Európa által nyújtott (főleg költség) előnyökre, komparatív előnyre tesznek szert azokkal a cégekkel és országokkal szemben, amelyek erre nem fektetnek hangsúlyt. Ezek a versenyképességben megmutatkozó előnyök egyre nyilvánvalóbbá válhatnak az EU országok számára⁹⁶. **A legnagyobb probléma azokban az országokban jelentkezik, amelyek a monetáris unió tagjává váltak, hiszen esetükben a versenyképességben megmutatkozó hátrányok nem orvosolhatóak a klasszikus monetáris-, fiskális vagy árfolyam-politikával.** Ezért az EMU-n belül törésvonalak alakulhatnak ki, ami igen kedvezőtlenül érintheti Közép-Európát és a Közép-Európában létező

⁹⁵ Részletesebben lásd: (Inotai:[1997])

⁹⁶ Részletesebben lásd: (Inotai:[1997]).

együttműködést. A Visegrádi országoknak fel kell készülniük ilyen típusú nehézségekre is.

3. Rendkívül nagy mértékben megnöveli a konzultációk és az egyeztetések szükségességét a németországi politikai változás. Ennek eredménye ugyanis az, hogy Németország EU politikája jelentősen megváltozott és a bővítés melletti elkötelezettsége csökkent. Mivel a Visegrádi országok számára Németország (leszámítva Szlovákiát) a legfontosabb gazdasági partner, a Visegrádi együttműködés egyik legfontosabb területe lehet Németország „meggyőzése”, hogy továbbra is a csatlakozás élharcosa maradjon.

4. Annak ellenére, hogy az EU korábbi kibővülései során nem voltak egyeztetett stratégiák a belépni szándékozó országok között, és ilyen jellegű egyeztetés a közép-, és kelet-európai országok között sem volt eddig, mégis érdemes megvizsgálni az ilyen együttműködés lehetséges előnyeit. Az egyidejű tárgyalások igen erős tárgyalási pozíciót biztosítanak az EU számára. **Például egy engedékenyebb tárgyalási stratégiával rendelkező ország által nyújtott koncesszió precedensként szolgálhat a többi, keményebb álláspontot képviselő országgal folytatott tárgyalás során.** (Richter, [1997]) Ez szükségessé teheti valamiféle közös tárgyalási/viselkedési szabályok megfogalmazását. A közös viselkedési szabályok egyfajta közös csatlakozási stratégiát is eredményezhetnek, ami már túlmutat azon a célkitűzésen, hogy megakadályozzák egyes országok koordinálatlan koncesszió nyújtását. Természetesen ez a közös stratégia a nemzeti stratégiák alá rendelt, és nem több, mint az egyes nemzeti stratégiákban fellelhető legkisebb közös érdek. Mégis, egy ilyen együttműködés esetleg elejét veheti annak, hogy a közép-európai országokat az EU a csatlakozási tárgyalások során ellenállás nélkül kijátszhatta egymás ellen. (Richter, [1997])

Ezeknek a szempontoknak a vizsgálata alapján azt állíthatjuk, hogy a Visegrádi együttműködés létrejöttének eredeti motivációi mára jórészt megszűntek.⁹⁷ A biztonságpolitikai kérdések nagyrészt elvesztették jelentőségüket, a

---

⁹⁷ Erről lásd részletesen: Novák: Néhány regionális együttműködési kísérlet Közép-, és Kelet-Európában c. 1999-es OKTK tanulmányát.

gazdasági/szabadkereskedelmi kérdések megoldása pedig a CEFTA keretében zajlik. **Visegrád célja aligha lehet más mint az, hogy az EU tárgyalásokkal párhuzamosan rendszeres egyeztető, előkészítő fórumot biztosítson a résztvevő országok számára.** Szlovákia választások utáni helyzete valószínűsíti, hogy az ország viszonylag hamar felzárkózhat az „első kör” közelébe, hiszen ennek akadálya eddig politikai volt, az EU jelentések szerint az ország gazdasága viszonylag gyorsan közelíthető a „konvergáló országokéhoz”, így részvétele a Visegrádi együttműködésben indokolt. Persze csak akkor van értelme a Visegrádi együttműködésnek, ha annak eredményeként valamiféle közös befolyásolás érhető el, pl. a Németországgal folytatott kapcsolatokban, vagy az EU derogációk esetében. Ezért az együttműködésnek egyrészt a legmagasabb szinten kell zajlania, ugyanakkor viszont jelentős szakértői háttér-kooperációra kell támaszkodnia. **Mindezek mellett arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Visegrádi együttműködés újjáélesztésének a gondolata meglehetősen bizonytalan alapokon áll.** Ennek az együttműködési formának az erősítése csak akkor járhat bármiféle sikerrel, ha az érintett országok közötti politikai párbeszéd, a közös érdekérvényesítés kényszere eléggé erős. Ez a kényszer az EU halogató magatartása láttán elképzelhető, hogy növekszik, ám az sem kizárt, hogy éppen ezzel ellentétes irányba fog hatni, vagyis a „Visegrádiak” inkább az önálló érdekérvényesítés lehetőségét részesítik továbbra is előnyben és a politikai egyeztetést ugyanolyan haszontalannak tekintik majd, mint a kilencvenes évek elején. (Richter, [1997]) További potenciális konfliktusforrás alakulhat ki a lengyel és a magyar politikai érdekek között Szlovákiával kapcsolatban, mivel Lengyelország regionális hatalmi szerepre törekszik, Magyarország pedig a szlovákiai magyar kisebbség miatt próbál egyre jelentősebb befolyást gyakorolni. A Visegrádi együttműködés életre keltése könnyen lehet, hogy csak szimbolikus jelentőségű lesz. Ha nem sikerül akár az elemzett, akár más szempontok alapján konkrét tartalommal megtölteni, akkor a kezdeményezés ugyanolyan gyorsan elenyészik, mint ahogy az a kilencvenes évek elején történt. Az viszont elképzelhető, hogy a Visegrádi országok közötti együttműködés az országok EU csatlakozása után komoly szerephez juthat. Analógiát találunk, hiszen Portugália és Spanyolország EU tagságuk elnyerése előtt sem gazdaságilag, sem pedig politikailag „nem foglalkoztak” egymással. Az EU-ba való belépés után azonban

egymás számára nagyon fontos gazdasági partnerek lettek, érdekeik pedig az EU-n belüli közös fellépés igényét erősítették.⁹⁸

2.3. A Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA)

Az az elképzelés, hogy a visegrádi csoport államai között gazdasági együttműködési keretet kellene kialakítani már 1991-ben napirenden volt. A politikusokkal szemben, akik nem igazán akartak sem mélyebb politikai, sem gazdasági kapcsolatokat kiépíteni a térségben, a gazdasági szakértők számára nyilvánvaló volt, hogy a gazdasági szálak szorosabbra fűzése - a kilencvenes évek elején történt drasztikus lazulása után - elkerülhetetlen (Dunay, [1997]) A statisztikák egyértelműen bizonyították, hogy az országok egymás közötti kereskedelmi forgalma jelentősen csökkent, ami előbb-utóbb súlyos problémákat okozott volna. Eredetileg az az ötlet merült fel a hármak körében, hogy fizetési uniót létesítenek - válaszként a KGST-együttműködés egyik legsúlyosabb fogyatékoságára -, de ez a gondolat hamarosan feledésbe merült. Ezek után a szabadkereskedelem megteremtését tűzték ki maguk elé célul. **A szabadkereskedelmi övezet meglehetősen laza formája a gazdasági integrációnak, viszont olyan államok esetében, amelyek között semmilyen multilaterális gazdasági együttműködés nem jött létre, mégis előrelépést jelent a kooperáció irányába.** Ezzel párhuzamosan a társulási szerződések a három ország és az Európai Közösségek között gyakorlatilag elkészültek, így Nyugat Európa irányában egy részleges szabadkereskedelmi övezet keretei alakultak ki. Amennyiben a három ország nem kötött volna hasonló tartalmú megállapodást, a közöttük való kereskedelem egyre inkább marginalizálódott volna az általuk az Európai Unió és az EFTA tagállamaival folytatotthoz képest. Ez a helyzet ennek ellenére kialakult, hiszen az EK-val kötött társulási megállapodások kereskedelmi szabályai ideiglenesen már 1992. első felében hatályba lépek, amikor a CEFTA szerződés szövege még megfogalmazásra sem került.

A CEFTA célkitűzéseit a következőkben jelölték meg:⁹⁹

---

⁹⁸ Ezzel kapcsolatban lásd Éltető Andrea munkáit.

⁹⁹ Lásd az 1995/XIII sz. törvényt.

1. A szabadkereskedelmi övezet létesítésére vonatkozó háromoldalú megállapodás kiterjed minden ipari és mezőgazdasági termékre.
2. A kereskedelmi korlátozások felszámolása kiterjed mind a vámjellegű, mind pedig a nem vámjellegű korlátokra.
3. **A háromoldalú megállapodás a közép-, és kelet-európai államok és az EU/EFTA között létrejött megegyezéseket fogja követni, de azoktól eltérően a szimmetriára és a kölcsönös előnyök egyensúlyára épül.**
4. A teljes liberalizáláshoz szükséges átmeneti időszak öt-tíz év.

Az áruk szabad áramlását a részt vevő államok között vámunió keretében is létre lehetett volna hozni. Erre azonban a visegrádi csoport országai politikai okokból nem voltak hajlandóak. Ez ugyanis olyan közeli együttműködési szándékot követelt volna meg, ami már közelít a közös gazdaságpolitikához, beleértve az import egységes kezelését és a közös döntéseket a beszedett vámok felhasználásában. Ráadásul a régió kívüli szereplők úgy tekinthettek volna az együttműködésre, mint ami alternatívát jelent az EU-csatlakozással szemben. Ezzel kapcsolatban - hasonlóan a visegrádi csoport politikai és biztonsági törekvéseihez - megnyilvánult az, hogy a résztvevő államok mindenáron el akarták kerülni, hogy olyan benyomást keltsenek, mintha regionális együttműködésük háttérbe szoríthatná a nyugati integrálódást. Emiatt ennél kevésbé látványos célt tűztek maguk elé: egy szabadkereskedelmi övezet létrehozását. A CEFTA struktúrája a felek és az EU, valamint az EFTA között létrejött megállapodásokra épül. Míg az egyes cikkelyek az EFTA-modellt követik, csoportosításuk (ipari, mezőgazdasági és általános rendelkezések) az EU mintájára épül.

A CEFTA általános célja az, hogy olyan kereskedelmi kedvezményeket biztosítson a részt vevő országok között, mint amelyeket az EU-val kötött társulási megállapodások nyújtanak a négy országnak. A versenyképesség fokozásán túl a megállapodás célja a vásárlóerő és a térségbe irányuló külföldi befektetések növelése is. A termékeket a szerződés három - A, B és C - csoportba sorolta. A vámokat és nem vámjellegű korlátozásokat eltérő sebességgel bontották le, 1995 és 1997 között bizonyos ipari és mezőgazdasági termékek vámjait csökkentették. Más termékekre,

mint például gépkocsikra, textíliákra és acélárakra vonatkozóan a kereskedelmi korlátokat 2000-re szüntetik meg. Ezzel összhangban a feleknek 1997. január 1-jéig fokozatosan fel kellett számolniuk minden exportvámot és azzal egyenértékű terhet. Vállalták továbbá, hogy az egymás közötti kereskedelemben nem vezetnek be új mennyiségi importkorlátozást vagy azzal egyenértékű intézkedést. Mára az ipari termékeknek több, mint 95%-a vámmentesen lép be a másik országba

A CEFTA mindezek ellenére nem eredményez teljesen szabad kereskedelmet:

1. Felhív ugyan mezőgazdasági vámok felszámolásának a fontosságára, de fenntartja a kvóták rendszerét.
2. A megállapodás nem foglalkozik megfelelően a nem vámjellegű korlátozásokkal. Különleges rendelkezések vonatkoznak a vámigazgatási együttműködésre, a koncessziókra, a kereskedelmi jellegű állami monopóliumokra, a fizetésekre, a verseny szabályaira, a kormányzati beszerzések liberalizálására, a dömpingre, a reexportra és a szellemi tulajdon védelmére stb.

Teljesen szabad kereskedelem csak az EU csatlakozás után jön létre.

Szlovénia, mint Közép-Európa egyik legfejlettebb gazdaságával rendelkező állama már 1994-től megfigyelőként volt jelent a CEFTA találkozók. Ezt Lengyelország kezdeményezte, Magyarország pedig üdvözölte. Magyarország pozitív hozzáállását a következők indokolták: Szlovénia a csoport tagjaihoz hasonló fejlettségű ország, egyben Magyarország egyetlen olyan szomszédja, amellyel már akkoriban alapszerződésünk és pozitív megkülönböztetést lehetővé tevő kisebbségvédelmi megállapodásunk volt. A délszláv államnak kétoldalú szabadkereskedelmi megállapodása volt Magyarországgal, Csehországgal és Szlovákiával, a Lengyelországgal megkötendőről pedig tárgyalásokat folytatott. Mindezek miatt a CEFTA tagjai jövőbeni szabadkereskedelmi megállapodási partnerüknek tekinthették Szlovéniát. Az 1994. november végi poznani találkozón világossá vált, hogy a CEFTA szerepe a regionális kereskedelemben akkor növekedhet, ha a részt vevő államok köre bővül.

Mivel a cseh vezetés egyértelművé tette, hogy nem áll szándékában a regionális együttműködés további elmélyítése, Szlovákia és Magyarország kapcsolata pedig nem volt kiegyensúlyozott, a CEFTA fejlesztésével kapcsolatos további lépéseket Budapest és Varsó irányította (Dunay, [1997]). 1995 tavaszán a két ország miniszterelnöke megállapodott abban, hogy támogatni fogják a CEFTA kibővítését. Ennek azonban az a két előfeltétele volt, hogy:

1. meghatározzák a csatlakozás feltételeit, és
2. módosítsák a CEFTA alapokmányát, amely eredetileg nem foglalkozott a csatlakozás kérdésével.

Ettől kezdődően a csoportban való részvétel három előfeltétel meglétének függvénye:

1. GATT- (WTO) tagság,
2. a CEFTA-ban résztvevő valamennyi állam beleegyezése,
3. társulási szerződés megkötése az Európai Unióval.

Szlovénia csatlakozásáról a CEFTA-ban részt vevő államok 1995. szeptemberi brnói kormányfői találkozásán határoztak. A döntés annak ellenére született meg, hogy Szlovénia EU-társulási megállapodása még aláírásra várt, ezért 1996. január 1-én Szlovénia felvétele a CEFTA-ba azzal a feltétellel történt meg, hogy a Társulási Megállapodását alá fogja írni.

Szlovénia csatlakozása nem változtatta meg az együttműködés jellegét. A legtöbb közép-európai ország számára ugyanis nyilvánvaló volt, hogy Szlovénia olyan állam, amelynek az elsők között kellene csatlakoznia a nyugati intézményekhez. **Szlovénia tagságával a CEFTA gazdaságilag továbbra is viszonylag homogén maradt.** Sok olyan ország van azonban, amely a CEFTA-tagság objektív feltételeinek eleget tud tenni. Közülük néhányan, mint például Észtország, Lettország, Litvánia és Románia már ekkoriban jelezte csatlakozási szándékát. Ukrajna ugyancsak érdeklődik, de az EU-val kötendő társulási megállapodás hiányában kívánsága aligha valósítható meg. Horvátország és Macedónia hasonló törekvéseit ugyancsak szkeptikusan kell kezelni, nem is beszélve Fehéroroszország csatlakozási szándékáról, aminek jelenleg

semmilyen realitása nincs. **Az államok csatlakozási szándéka, illetve érdeklődése azonban a CEFTA sikerének bizonyítéka.**

Még időbe telik az, hogy következtetéseket vonjunk le arra vonatkozólag, milyen sebességgel lesz képes a CEFTA magába olvasztani újabb országokat. Ez különösen azután vetődik fel komoly kérdésként, hogy a CEFTA hatodik tagja Közép-, és Kelet-Európa második legnagyobb országa, Románia lett. A bővüléssel a csoport kohéziója gyengült, ugyanakkor a keretében zajló kereskedelmi forgalom növekedhet. Ez a kereskedelebővülés azonban viszonylag csekély, hiszen a gazdaság válságos helyzete mellett Románia összexportja nem haladja meg a 9 milliárd USD-t évente, ami eltöprel Magyarország 22 milliárd USD körüli éves exportja mellett. **A CEFTA 1999-ben újabb taggal, Bulgáriával bővült. Bulgária és Románia jelenleg gazdasági fejlettségét tekintve messze kilóg a többi CEFTA ország közül.** Románia, mint gazdasági partner a CEFTA korábbi tagjai közül csak Magyarország számára jelentős, a többi országgal fenntartott gazdasági kapcsolatai elhanyagolhatóak. Bulgária még inkább marginális jelentőséggel bír a CEFTA országok számára (kivéve Romániát)

Az eredeti megállapodást az elmúlt néhány évben többször is módosították.¹⁰⁰ A módosítás célja minden esetben az volt, hogy a vámlebontás üteme gyorsuljon, a liberalizáció foka növekedjen. Az együttműködés alapelve azonban érintetlen maradt, vagyis a CEFTA nem törekszik az egymás közötti integráció megteremtésére, hanem

---

¹⁰⁰ CEFTA szerződés és annak módosítása	Aláírás helye és ideje	Ideiglenes alkalmazás kezdete
CEFTA szerződés	Krakó, 1992. XII. 21.	1993. III. 1.
Az ipari vámlebontás gyorsítása	Budapest, 1994. IV. 29.	1994. VII. 1.
Az ipari vámlebontás újabb gyorsítása	Varsó, 1995. VIII. 18.	1996. I. 1.
Új tagok belépésének a lehetővé tétele	Brno, 1995. IX. 11.	1995. IX. 11.
Szlovénia csatlakozása	Ljubljana, 1995. XI. 25.	1996. I. 1.
Az agrárkoncessziók kiterjesztése	Varsó, 1995. XII. 21.	1996. I. 1.
A származási szabályok módosítása	Jasna, 1996. IX. 13.	1997. I. 1.
Az ipari vámlebontás újabb gyorsítása	Jasna, 1996. IX. 13.	1997. I. 1.
Románia csatlakozása	Bukarest, 1997. IV. 12.	1997. VII. 1.
Bulgária csatlakozása	Szófia, 1998. VII. 1.	1999. I. 1.

a külgazdasági kapcsolatok liberalizációján keresztül kívánja az érintett országok világgazdaságba való fokozottabb beintegrálódását elősegíteni.

A CEFTA országok között az elmúlt 3-4 évben megindult jelentős termékcserébővülésnek több oka is van. **Az egyik igen fontos elem a vámok és a mennyiségi korlátozások fokozatos de egyre gyorsabb és mára már a termékforgalom döntő hányadára kiterjedő megszüntetése.** A következő igen fontos ok az, hogy a CEFTA országok többségében immár évek óta viszonylag magas rátájú a GDP növekedése.

A CEFTA tagok számára külkereskedelmükben a régió eltérő fontosságú terület, az egyes országoknak a CEFTA régióval folytatott kereskedelmi kapcsolataiban a mérlegpozíciók viszonylagos állandósága figyelhető meg. Szlovénia és Lengyelország regionális külkereskedelme a leginkább deficites, míg Csehország és Szlovákia kereskedelmi többlettel rendelkezik. Magyarország mutatja a leginkább vegyes képet, és általában azokkal az országokkal szemben negatív a magyar mérleg, amelyekből Magyarország importjában az energiahordozó és a nyersanyagszállítások dominálnak (Szlovákia, Csehország)

A magyar külkereskedelemben a CEFTA forgalom részaránya 1998-ig dinamikusan bővült. **A statisztikai adatok alapján látható, hogy a CEFTA-val folytatott külkereskedelemben 1997 jelentette a döntő fordulatot.** Ebben az esztendőben a régióba irányuló magyar kivitel több, mint 65%-kal bővült, miközben az import is 20%-kal növekedett. 1998-ban szintén jelentős, de arányaiban már kisebb volt a régióba irányuló kivitel növekedésének az üteme. Különösen kedvező és örvendetes, hogy az export felfutásában elsősorban a gépek illetve a mezőgazdasági termékek kivitele játszotta a döntő szerepet. **A mérlegek további elemzése kimutatja azt is, hogy Magyarország az összes CEFTA országgal szemben kereskedelmi többletet mutat fel az agrártermékek esetében.¹⁰¹ Ez részben magyarázatot is szolgáltat arra, hogy miért éppen Magyarország az, amellyel szemben az elmúlt 2-3 évben a legtöbbször került bevezetésre protekcionista intézkedéssorozat.** Az agrárszektor több CEFTA országban is termékfelesleggel küzd. Mivel a nyugati,

erőteljesen védett piacokra nehéz bejutni, a keleti piacok pedig a pénzügyi válság következtében fizetőképes keresletük nagy részét elveszítették, ezért logikus, hogy az agrárfelesleget a CEFTA piacon próbálja mindegyik ország elhelyezni. És mivel Magyarország a szomszédos országokhoz képest viszonylag jó minőségű és versenyképes termékeket képes előállítani, ezért ez az agrár-külkereskedelmi mérlegek alakulásában is kifejeződik. **Emiatt pedig számítani kell arra, hogy a következő években az „agráracsata” a CEFTA országok között egyre élesebbé válik.**

Alapvető kérdés lehet, hogy a régió belüli vállalati együttműködés hogyan alakul a jövőben. Már a CEFTA létrejöttékor fontos elemzési szempont volt, hogy a transznacionális vállalatok (TNC-k) vajon milyen stratégiát fognak folytatni a régióban. Az CEFTA régió számára az az optimális, ha az egyes TNC-k a beszállítói bázisukban egyre fokozottabban támaszkodnak a regionális erőforrásokra, vagyis az olcsóbb nyersanyag és félkész termékek beszállításában a régióban működő hazai vállalatok termékei kerülnek előtérbe. Ez éveken keresztül nem valósult meg, mert a TNC-k a termelésükhöz szükséges beszállítói szükségletüket döntő mértékben továbbra is „hazai” beszállítói bázisukról oldották meg. Ebben azonban fokozatos változás figyelhető meg, a siker azonban ennek ellenére kétséges, két okból is:

1. A CEFTA országokban előtérbe került a háttéripár bekapcsolásának az igénye a transznacionális vérkeringésbe. Ez fontos lépés, de ezen a téren az össze ország csak a kezdeteknél tart¹⁰².
2. Semmi sem garantálja, hogy a hátszág fokozottabban lesz képes bekapcsolódni a TNC-k vérkeringésébe, hiszen a nagyvállalatok üzletpolitikájában az a döntő, hogy honnan, milyen forrásból tudják kielégíteni a leghatékonyabban a szükségleteiket.

Ráadásul tanúi vagyunk annak a folyamatnak is, hogy a TNC-k jelentős része „magával hozza” a hagyományos beszállítói holdudvarát is, vagyis a hagyományos vállalati kapcsolatrendszerek Közép-, és Kelet-Európában

¹⁰¹ A CEFTA agrárkereskedeletről lásd: Kiss Judit több munkáját is.

¹⁰² Erről részletesebben lásd: Novák: A Visegrádi együttműködési rendszer c. cikkét

újjáélednek. Ilyen helyzetben pedig igen nehéz a hazai vállalatoknak a beszállítók csapatába betörniük. A régióban tevékenykedő multinacionális vállalatok különböző leányvállalatai között igen élénk kereskedelmi tevékenység zajlik már, de legalább ilyen fontos lenne az, hogy a közép-, és kelet-európai vállalatok közötti termelési kapcsolatok is megerősödjenek. Egyes multinacionális vállalatok leányvállalatai között kialakuló munkamegosztás és árucseré nyilvánvaló (pl. Unilever, Nestlé) Ilyen típusú kooperáció és munkamegosztás a közép-, és kelet-európai vállalatok között egyelőre csak korlátozottan valósul meg.

3. A SECI¹⁰³

3.1. Bevezetés

Magyarország balkáni politikájának az alakulása elválaszthatatlan a régió stabilizálásának az alakulásától, az erre irányuló spontán belső és intézményesített külső kísérleteknek a sikerességétől.

A Balkán országainak gazdasági fejlesztéséhez, az országok gazdasági kapcsolatainak javításához a következő eszközökre van szükség:

- Viszonylag védett regionális szabadkereskedelem.
- Az intraregionális szállítási költségek csökkentése, a kommunikáció javítása és a crossborder programok fejlesztése.
- Speciális támogatás a pénzügyi szektor megerősítésére, amin keresztül a piacgazdasági alapon nyugvó finanszírozási rendszer kialakulhat.
- A jog uralmának erősítéséhez nyújtott támogatás.

A SECI ezen 4 lehetőség közül a szállítási költségek csökkentését, a kommunikáció javítását tűzi ki célként. A SECI nem gazdasági segélyprogram, hanem sokkal inkább egy önszegély típusú szerveződés, amely a régió egyfajta újraintegrálásához, lényegében a volt Jugoszlávia utódállamainak gazdasági összefűzéséhez nyújthat segítséget. Ez a folyamat két részből áll. Egyrészt gazdaságilag integrálni kell Boszniát, Jugoszláviát és Macedóniát (a korábbi gazdasági szálak újrászövése), és ha ebben a térségben a gazdasági és politikai stabilitás elfogadható szintje már kialakult, akkor a régiót körülvevő gazdaságilag fejlettebb országokkal kell a kapcsolatokat elmélyíteni. **A balkáni országok problémáinak a megoldásához azon keresztül vezethet az út, ha az egész régió vonzóbbá válik a magán (elsősorban külföldi) befektetők számára.** Ezzel párhuzamosan elkerülhetetlen az amerikai befolyás

---

¹⁰³ South East Euroepan Cooperation Initiative. A SECI 1996-ban, a daytoni megállapodás aláírása után amerikai kezdeményezésre jött létre.

erősödése, aminek a szándéka a SECI esetében egyértelmű¹⁰⁴. Az egész projekt azonban csak abban az esetben járhat bármiféle használható eredménnyel, ha a katonai konfliktusokat sikerül megakadályozni, vagyis a politikai rendezés nélkül a gazdaság oldaláról a Balkán stabilizálása nem járhat sikerrel. A fentiek alapján a SECI-ről a következőt mondhatjuk: **ez a szerveződés a Balkán gazdaságainak fejlesztésére, az itt található országok közötti gazdasági kapcsolatok javítására adekvát válasz, a Balkán fejlődéséhez elengedhetetlen 4 elem egyikének a megvalósítását szolgálja.**

3.2. Regionális gazdaság - regionális stabilitás

A Balkánt sokan homogén gazdasági területnek tekintik. Úgy gondolják, hogy Közép-, és Kelet-Európa viszonylag pontosan lehatárolható gazdasági régiókra osztható fel. Egyik ilyen régió, amely gazdasági adatok és gazdasági kapcsolatok alapján körülírható Közép-Európa (Magyarország, Szlovákia, Csehország, Lengyelország, Szlovénia), a másik ilyen típusú terület pedig a Balkán. Alaptézisem az, hogy míg Közép-Európát megalapozottabban tekinthetjük egy viszonylag homogén területnek,¹⁰⁵ **addig a Balkán gazdasági szempontból jelenleg nem tekinthető régiónak.**

A regionális összekapcsolódás szintjét a következő tényezők befolyásolják:

- **A jövedelmek és a GDP növekedési ütemének a szintje.** A gazdasági szálak szorosabbra fűzése akkor jár pozitív hatásokkal, ha a résztvevő országok gazdasági szintje és fejlődési üteme viszonylag kiegyenlített.
- **A népesség nagysága,** a népsűrűség és népességnövekedés megközelítőlegesen azonossága.

---

¹⁰⁴ A Jugoszláv konfliktus rendezésébe az USA csak fokozatosan kapcsolódott be, ám ahogy világpolitikai szerepét átértékelte, egyre inkább felbátorodott.

¹⁰⁵ Ezt az állítást sokan vitatják (Pl. Inotai), mások (pl. Gligorov) alátámasztják.

- **Szállítási költségek.** Az áruk régióból való ki és beszállításában az intraregionális szállításhoz képesti árelőny csökkenti az intraregionális kereskedelmet az interregionális kereskedelemhez képest. (Ezt próbálja orvosolni a SECI)
- **Hagyományos kereskedelem-politikai eszközök.** A gazdaságok átalakítása, modernizálása érdekében mindegyik érintett országban komoly gazdasági reformokat kell végrehajtani. Ennek során számos olyan gazdaságpolitikai eszköz alkalmazására is sor kerül, ami közvetlen hatást gyakorol a külgazdasági kapcsolatokra. Az ilyen típusú lépésekben megmutatkozó diszharmónia jelentősen csökkentheti a regionális kapcsolatfejlesztés sikerességét. Ráadásul a régió kívüli és a régió belüli kereskedelmi kapcsolatok eltérő szabályozása szintén komoly kereskedelemeltérülést eredményezhet, rendszerint az intraregionális kapcsolatok hátrányára. Ennek elsődleges oka az, hogy a régió kívüli gazdasági kapcsolatokhoz lényegében az összes országnak jelentősebb érdeke fűződik, mit a régió belüli gazdasági-kereskedelmi szálak erősítéséhez.¹⁰⁶
- **Rendszerjellemzők.** Az egymás kereskedelméből való részesedés alacsony szintjének, illetve csökkenésének okai közül kiemelkedik a régió kívüli rendkívül erős kereskedelmi partnerek hatása, illetve a régióbeli országok vezetőinek lojalitása egyes „nagy hatalmakhoz”.

Ezeket a szempontokat figyelembe véve és a térség országainak kereskedelmi és tőkekapcsolatainak adatait elemezve megállapítható, hogy a régióbeli országok többségének jelentős érdeke fűződik az EU-val fenntartott bilaterális kapcsolatok ápolásához. Céljuk az, hogy elkerüljenek minden negatív spillover hatást, amely régióbeli szomszédaiktól származhatna. Ez elsősorban Szlovéniára, Romániára és Bulgáriára igaz, amelyek élesen el kívánják különíteni magukat a többiektől, de lényegében ugyanez a megfontolás érvényesül Horvátország esetében is. A tőkekapcsolatok terén is hasonló folyamatok figyelhetők meg, az egymás közötti tőkeáramlás minimális, a német, osztrák és olasz tőke szerepe a meghatározó.

---

¹⁰⁶ Ez természetes következménye annak a felismerésnek, hogy régióban belülről, külső források bevonása nélkül nem lehet megvalósítani a modernizációt.

(tulajdonképpen a CEFTA korai időszakát jellemző folyamatokhoz hasonló helyzetről van szó)

A Balkánon a jelenlegi körülmények között a hosszabb távú érdekeket is szem előtt tartva a legfontosabb prioritás, hogy az országoknak sikerüljön kiépíteniük a regionális gazdaságot, még mielőtt a nyugati termelő és szolgáltató vállalatok döntő befolyást szereznek az egyes országokban. A résztvevő országok gazdasági helyzete között azonban rendkívül jelentős különbségek vannak. A balkán nem kereskedelem-teremtő régió, a földrajzi közelség itt nem ösztönzi az intraregionális kereskedelem növekedését. Egyes balkáni államok számára más balkáni országok nem is számítanak kereskedelmi partnernek. (lásd a külkereskedelemmel kapcsolatos táblázatokban található 0%-os adatokat) Például Horvátország és Szlovénia kereskednek egymással és Macedóniával, valamint exportálnak Bosznia-Hercegovinába, a többi ország azonban kereskedelmi szempontból egyáltalán nem létezik számukra. **Ez egyrészt bizonyítja a volt jugoszláv kapcsolatok máig ható integratív erejét, másrészt pedig utal a többi balkáni országgal - politikai és gazdasági okból - kialakult kapcsolatok minimális intenzitására. Egyik balkáni országnak sem a régióból kerül ki a legfontosabb kereskedelmi partnere. A regionális gazdaság sikeres kialakításának ilyen körülmények között meglehetősen kicsi a valószínűsége.**

A balkáni országok közül egyik sem igazán balkáni a szó kereskedelmi értelmében, de egyesek balkánibbak a többieknél. Például Macedónia, Jugoszlávia és Bosznia-Hercegovina intenzívebb kereskedelmet folytat a balkáni országokkal, mint a többiek. **Ez elsősorban a nem önkéntes kereskedelem-eltérülés következménye. Egyrészt, Jugoszlávia az országot sújtó szankciók miatt rákényszerül az intraregionális kapcsolatok erősítésére, másrészt Macedóniát és Bosznia-Hercegovinát történelmi és gazdasági kényszerek kapcsolják be viszonylag magas szinten az intra-balkáni kereskedelembe.**

A kereskedelmi és tőkeforgalom alapján kimutatható gazdasági integráció a balkáni országok esetében lényegében nem létezik. Az intraregionális kereskedelmet fejlesztendő a régió sem nem teremt, sem pedig nem terel el

kereskedelmet. Ezzel ellentétben az állandósuló politikai és gazdasági sokkok miatt a régióbeli kereskedelem szintje folyamatosan alacsonyan marad és a kereskedelmet a régió kívülré tereli. **A CEFTA esete egyértelműen azt bizonyítja, hogy még az egymás közötti kereskedelmi liberalizáció sem elegendő jelentős kereskedelem-eltérítés megvalósítására egy olyan erős szereplő, mint az EU jelenlétében. A balkán esetében ráadásul a liberalizáció is hiányzik, sőt egyes országokban még a csekély mértékű liberalizáció alapfeltételei sem teljesültek.**

A kereskedelmi és a tőkeáramlási adatokat figyelembe véve arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Balkán nem gazdasági régió. A régióból kiinduló gazdasági kooperációk elemzésében az a kérdés, hogy vajon a Balkán potenciálisan gazdasági régióvá tehető-e. Erre nem lehet egyértelműen válaszolni, de egy megközelítési mód az, ha kiderítjük, hogy vajon a regionális integráció hiánya a kereskedelmi kapcsolatok hiányának a következménye, vagy pedig épp az ellenkezője igaz. Másképpen fogalmazva: mi az oka a rendkívül alacsony szintű gazdasági integrációnak a balkáni országok között?

- Bár a Balkán „perifériáján” viszonylag fejlett területek találhatóak (pl. Szlovénia), a Balkán legnagyobb része nagyon fejletlen. Ha a jelenlegi tendenciák az egyes gazdaságok esetében hosszabb távon fennmaradnak, akkor a konvergenciának minimális esélye lesz csak. Emiatt a gazdaságok közötti jelentős fejlettségbeli különbségek fennmaradnak, a régió összességében továbbra is fejletlen lesz, az egymás közötti gazdasági szálak szorosabbra fűzéséhez nem lesznek adottak a feltételek.
- A balkáni országok legfontosabb kereskedelmi és tőkepartneri az EU-ból kerülnek ki. Nincs olyan meghatározó regionális valuta, amely a regionális integráció indítómotorját képezhetné.
- A monetáris közelség hiánya mellett további problémát okoz a működő bankrendszer és elszámolási rendszer hiánya is. Nincs olyan meghatározó külföldi beruházó sem, amely a balkáni országok közül kerülne ki. A régióból talán Görögország a legaktívabb tőkeberuházó, de szinte kizárt, hogy képes lenne

helyettesíteni, kiváltani a német tőke dominanciáját. **A külföldi tőkeberuházások döntő része a Németországba és az EU-ba irányuló bértőkkel kapcsolatos.**

A Balkán esetében bármiféle integrációs képződménnyel kapcsolatban támogató tényezőként jelen van tehát a földrajzi közelség, közgazdasági szempontból azonban a gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzésének jelenleg nincs realitása. Sokkal megalapozottabb abban reménykedni, hogy fokozatos és általános külgazdasági liberalizáció valósulhat meg a balkáni országokban. Ezért a SECI-t fontos és életképes eszköznek kell tekintenünk abban, hogy megpróbálja megteremteni a feltételeit annak, hogy az egymás közötti szállítási, kommunikációs kapcsolatok javuljanak. Ez képezheti ugyanis az alapját a gazdasági kapcsolatok jövőbeni szorosabbra fűzésének.

3.3. Magyarország és a Balkán kapcsolatai

3.3.1. Bevezetés

Magyarország a rendszerváltozás után közép-, és kelet-európai kapcsolatait teljesen új alapokra helyezte. A korábbi időszak felülről meghatározott kooperációs kényszere megszűnt, mind a gazdasági, mind pedig a politikai érdekek a Nyugat-Európával fenntartott kapcsolatok elmélyítésére ösztönöztek. Emellett a volt szocialista országokkal fenntartott kapcsolatok fontossága másodlagosnak tűnt, a balkáni országok jelentősége pedig még a többi közép-, és kelet-európai országhoz képest is elhanyagolható volt. Csak az elmúlt egy-két év hozott változást és a déli szomszédainkkal fenntartott kapcsolatok elkezdtek felértékelődni. Ennek legfontosabb oka az, hogy a legfejlettebb közép-európai országok és a balkáni országok közötti gazdasági fejlettségbeli különbségek az integrációs szervezetekhez való kapcsolódás eltérő menetrendjei miatt hosszabb távon is fennmaradnak, sőt a NATO és az EU fokozatos bővülésével ezek a különbségek még mélyebbekké válnak. A Magyarország és déli szomszédai között emiatt egyre markánsabbá váló törésvonal több olyan kockázati tényezőt is felvet, aminek a sikeres kezeléséhez arra

van szükség, hogy Magyarország az érintett balkáni országok viszonylatában jövőképpel, stratégiával rendelkezzen.

3.3.2. A jövőbeni kapcsolatokat meghatározó általános szempontok

A közép-, és kelet-európai országok, köztük a balkáni gazdaságok többé-kevésbé hasonló átalakulási problémákkal szembesülnek, azonban az országok gazdasági és politikai „háttere” rendkívül eltérő. A gazdaságok fejlettségi szintje már a rendszerváltozás kezdetén jelentős különbözőséget mutatott, az eltérés pedig az azóta eltelt években szakadékká szélesedett. A gazdasági átalakulás sikerességét tekintve a fejlett- és a fejletlen országok közötti egyik választóvonal a Közép-Európának tekintett országcsoporthoz és a Balkán régió között húzódik (Szlovénia bár földrajzilag a Balkánhoz tartozik, gazdasági fejlettsége alapján inkább Közép-Európa-hoz kapcsolódik). Még a legfejlettebb közép-európai országok is csak mostanában érik el azonban az átalakulás előtti GDP-jük szintjét, ami lényegében (a szemmel látható, illetve a mikroszférában megvalósult jelentős átalakulás ellenére is) az elmúlt 8-9 évben a nyugathoz képesti gazdasági lemaradás növekedését jelenti. A többi átalakuló gazdaság helyzete ennél is sokkal rosszabb, a gazdasági recesszióból való kikerülés érdekében elengedhetetlen piacorientált reformok a legtöbb esetben még mindig csupán a kezdeti stádiumban vannak. Ezek alapján a közép-, és kelet-európai országok mindegyike viszonylag könnyen besorolható vagy a gyorsan átalakuló, vagy pedig a lassan transzformálódó országok csoportjába. Ez a megkülönböztetés még hangsúlyosabbá válik a NATO, valamint a reménybeli EU csatlakozás megvalósulásával. A legjobb pozícióban lévő országok Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovénia, Észtország (és esetleg Szlovákia). Ezek az országok jutottak a legmesszebb a gazdasági és politikai rendszerváltozás útján¹⁰⁷. A többi ország integrációjával kapcsolatos kép jelenleg nem egyértelmű, **de feltevésem szerint sem a NATO, sem pedig az EU bővítése belátható időn belül nem reális lehetőség a most kimaradó közép-, és kelet-európai országok, így a balkáni államok számára sem. A balkáni országok integrációs lehetőségeinek a beszűkülése új politikai törésvonalak kialakulását is eredményezi, a régióon belüli**

gazdasági egyenlőtlenség és a „többsebességű” Kelet-Európa kialakulása nyilvánvaló forrásai lehetnek a regionális feszültségek és az instabilitás növekedésének. További kockázatokat jelenthet, ha a feszültségek etnikai, nemzetiségi vonalak mentén húzódnak. Ez a nyitottabb határok miatti demonstrációs hatásokkal és a „gyenge” (értsd nem diktatórikus) államok korlátozott feszültségelfojtó lehetőségeivel párosul, ami miatt a rosszabb gazdasági helyzetben lévő országok lakossága elkeseredetten szembesül a sikeresebb átalakuló országok példájával.

Magyarország kül- és gazdaságpolitikai stratégiájában a Balkán a rendszerváltozás óta eltelt időben egyértelműen alárendelt helyet foglalt el. A regionális gazdasági kapcsolatok kérdése az EK-ba való mielőbbi és minél teljesebb integrálódás mellett a 90-es évek elején másodlagosnak tűnt, ezért a közép-, és kelet-európai országok (így Magyarország is) a kilencvenes évek elején megpróbálták minél hamarabb megszabadulni egymástól mind gazdaságilag, mind pedig politikailag. Ez a hozzáállás éveken keresztül ellehetetlenítette a volt szocialista országok egymás közötti gazdasági kapcsolatainak a fejlődését. A Magyarországtól délre fekvő országok még ebben a kedvezőtlen közép-, és kelet-európai kapcsolatrendszerben is különösen mostohán kezelt államok voltak.

Mivel egyértelmű volt, hogy a Balkán országai nem játszanak szerepet az euroatlanti integrációs szervezetekhez való gyors csatlakozásban, és nem járulhatnak hozzá Magyarország gyorsabb integrációjához és modernizációjához sem, így Magyarország el is hanyagolta ezt a régiót, elsősorban gazdasági értelemben. Ráadásul erős volt a félelem attól is, hogy akár csak egy némiképp határozottabb Balkánhoz való közeledési stratégia is ronthatja Magyarország nyugati megítélését. Tovább nehezítette a régió „fontosságtudatának” a kialakítását, hogy a Balkánon nem lehet azonosítani meghatározó nagyhatalmi érdekeket. Senkinek sem áll érdekében az, hogy komoly gazdasági problémák és politikai konfliktusok legyenek a régióban, de az ezzel kapcsolatos ellenérdekeltség is gyenge, a nyugati mentalitás lényegében hosszú éveken keresztül az volt, hogy teljesen mindegy mi történik ott, csak Európa gazdagabb felére ne jelentsen közvetlen veszélyt.

¹⁰⁷ Ez annak ellenére igaz, hogy közülük egyesek nem kerültek be a NATO - bővítés jelenlegi körébe.

A balkáni államok szinte kivétel nélkül többször is kísérletet tettek a gazdasági stabilizáció megvalósítására, illetve arra, hogy csökkentsék az állami beavatkozás terjedelmét és gazdaságaikat piacgazdasági alapokra helyezték. Ezek a próbálkozások azonban felemásra sikeredtek. A kormányzatok különböző gazdasági- és politikai érdekektől motiválva a reformok egy részét újra- és újra megpróbálták elodázni. Ez a kettősség nem új keletű a Balkán történetében. Ennek megvilágítására érdemes felidézni, hogy az elmúlt másfél évszázadban milyen hosszú távú jellegzetességek alakultak ki a balkáni országokban, hiszen ezek a jövő kitörési irányait és lehetőségeit is alapvetően meghatározzák.

Az egyik a viszonylag erős államhatalom, amelyre az iparosítási folyamat és a gazdaság modernizálásának a beindításában jelentős szerep hárult. A felülről irányított gazdaság-átalakító stratégia a világ számos országában sikerrel járt, azonban a Balkánon az ehhez szükséges megfelelő belső források hiányoztak, a külföldi tőke érdeklődése pedig soha nem érte el azt a szintet, ami a fejlődés elindításához szükséges lett volna. **Ugyanakkor a vissza-visszatérő autark célkitűzéseket sem sikerült megvalósítani,** a külföldi tőke csekély nagysága ellenére is jelentős hatást gyakorolt a belső folyamatokra.

A gazdasági struktúrákat a kevésbé feldolgozott termékek dominálták (és dominálják ma is), ez volt a kivétel fő összetevője, ami miatt aztán újabb akadályokba ütközött az iparosítás (nem volt kereslet vezérelt gazdaságfejlesztésre lehetőség). **A mai gazdasági dilemmák lényegében ugyanazok, mint az elmúlt másfél évszázadban. Ráadásul a jelenlegi megoldási kísérletek a mostani trendek alapján nagy valószínűséggel a korábbi próbálkozásokhoz hasonló eredményre vezetnek.** A rendszerváltozás óta eltelt időszak gazdaságfejlesztése mind Magyarországon, mind pedig a balkáni országok esetében a dualizmus kori gazdasági folyamatokkal mutat meglehetősen szoros kapcsolatot.

Magyarországnak a jövőbeni kapcsolatok alakulásával kapcsolatban a következő tényezőket kell figyelembe vennie:

1. Magyarország balkáni politikájával kapcsolatos, bár nem gazdasági eredetű, új helyzetet teremtő fejlemény **Magyarország NATO tagsága. Magyarország számára a tagság egyet jelent azzal, hogy bármely jövőbeni térségre irányuló béketeremtő, vagy békefenntartó tevékenységben NATO kötelék tagjaként vehet részt, ami egyrészt komoly presztízt, másrészt a balkáni országok szemében a fenyegetés lehetőségét jelenti.** Ezt a szerepet erősíti természetesen az is, hogy az ország földrajzi elhelyezkedésének megfelelően a NATO déli szárnyához, a balkáni régióhoz tartozik. Vagyis Magyarország olyan tényezővé válik, amellyel muszáj számolniuk a régió országainak, illetve Magyarországnak is számítania kell rá, hogy érdeklődését a Balkán felé kell irányítania. **Magyarország akarva-akaratlanul egyre inkább közvetlen politikai és ezen keresztül gazdasági szereplő, tényező lesz a Balkánon. Ez a szerepvállalás természetesen csak fokozatos lehet, tartózkodni kell a látványos, nagy változást előidéző lépésektől.**
2. Egy másik fontos szempont, hogy az EU csatlakozás folyamatának lelassulásával párhuzamosan elképzelhető, hogy **az EU egyre több és több demonstratív lépés megtételét kényszerítheti ki Magyarországtól,** amelynek a leginkább szenvedő „alanyai” a Magyarország és a Balkán közötti kapcsolatok lehetnek. Csak példaként említeném, **hogy elég kellemetlen kérdésfelvetés lenne, ha Magyarország EU melletti elkötelezettségének lakmuspapírjaként a Romániával szemben esetleg bevezetendő vízumkényszer kérdését tekintenék.** Márpedig az elkövetkező időszakban az ehhez hasonló típusú kérések gyakoribbá válhatnak, hiszen az EU kezében a csatlakozási tárgyalásokkal kapcsolatos bizonytalanságok miatt komoly ütőkártyák vannak, és az EU-n belüli, Magyarország tagságával szemben ellenérdekelt csoportok (élükön Ausztriával) éberan figyelik az ilyen típusú kihívásokra adott magyar válaszokat. Ezt az EU stratégiát nem szabad figyelmen kívül hagyni, de ennek ellenére **Magyarországnak a Balkánnal, a szomszédos országokkal**

kapcsolatos érdekeit nem szabad a korábbi évek gyakorlatának megfelelő mértékben az EU-hoz fűződő kapcsolatok alá rendelnie.¹⁰⁸

- 1. Magyarország számára a Balkán a történelem folyamán rendkívül fontos gazdasági háttérterületet jelentett.** A balkáni érdekekkel kapcsolatban az egyik fő és természetes mozgatórugó a földrajzi elhelyezkedés,¹⁰⁹ hiszen Magyarország a balkáni volt szocialista blokk (utód)államainak többségével határos. A politika számára a régió a II. Világháborúig gazdasági (és politikai) expanziós terület volt. Az elmúlt években mind a külpolitika, mind pedig a gazdaságpolitika a „Balkánnal való kapcsolatfejlesztés” gondolatától félt amiatt, hogy ez Magyarországot a Balkánhoz köti a nyugat szemében. **A természetes és logikusan adódó kapcsolatépítési lehetőségekkel, mint amilyen a Balkán felé tapogatózás is, hosszú távon szembeszállni rossz stratégia.** Világosan látnunk kell, hogy Magyarország számára a jövőben is természetes és logikus érdekszféra lesz a Balkán.
- 4. A meg-megisméltődő gazdasági és politikai válságok nagyfokú instabilitást jelentenek Magyarország számára mind gazdaságbiztonsági, mind pedig biztonságpolitikai téren, ami szintén a magyar érdekeltséget erősítheti a régióban.** Éppen ezért Magyarország egyik kiemelt célja kell legyen, hogy ezekben az országokban stabil gazdasági és politikai helyzet alakuljon ki, illetve a balkáni országok a lehetőségeken belül minél inkább képesek legyenek közelíteni a nyugati integrációs struktúrákhoz. A kevésbé fejlett közép-, és kelet-európai országok gazdasági fejlődését minél erőteljesebben kell támogatni. Ez egyébként összhangban áll az új piacok felkutatására várhatóan rákényszerülő expanzívabb magyar külgazdasági stratégiával is. **Magyarország érdeke az, hogy ne legyen körülvéve nála sokkal fejletlenebb országokkal, hiszen ez adott körülmények között a Magyarország és szomszédai közötti gazdasági és politikai feszültségek éleződéséhez vezethet.** A fejlettebb közép-európai országok

---

¹⁰⁸ Egy érdekes elemzés tárgya lehetne, hogy vajon a NATO tagságunk a jelenlegi háború után milyen következményekkel járhat a magyar-jugoszláv kapcsolatokra, illetve a tagság mennyiben járult hozzá a vajdasági magyarok átmeneti megmeneküléséhez.

¹⁰⁹ Noha jól tudjuk, hogy sok esetben éppen a közelség jelenti a legnagyobb akadályát a jó kapcsolatoknak.

makrogazdasági tapasztalatai modellként szolgálhatnak a gyorsabb gazdasági növekedéshez. Magyarország és Lengyelország példája egyértelműen bizonyítja, hogy ha a makrostabilitás létrejött és a jogbiztonság kialakult, akkor a gazdasági átalakításhoz nélkülözhetetlen külföldi tőkebeáramlás is felgyorsul (hat).

5. Tisztában kell lennünk azzal, hogy **ha az EU bővítése kizárólag a legfejlettebb közép-európai országokra szorítkozik anélkül, hogy reális esély lenne újabb csatlakozási hullámokra, akkor az új tagok számos olyan előnyből fognak részesedni, ami a kimaradóknak nem áll rendelkezésükre¹¹⁰** (pl. megnövekvő külföldi beruházások, az EU strukturális alapjaihoz való hozzáférés). Ráadásul a NATO bővítés lényegében ugyanennek a viszonylag kedvezőbb helyzetben levő csoportnak, köztük Magyarországnak a biztonságpolitikai helyzetét javítja. **A kimaradó országok annak ellenére, hogy kereskedelmi és tőkekapcsolataik alapján továbbra is szorosan az EU-hoz kötődnek, relatív pozíciójuk mind a kereskedelmi kapcsolatokat, mind pedig a tőkeáramlást tekintve romlani fog.** Ez pedig ezekben az országokban növelni fogja a gazdasági növekedés költségeit, illetve jelentősen szélesíti a fejlett és a fejletlen közép-, és kelet-európai országok közötti rést. Ez a folyamat azt eredményezi, hogy ha a kedvezőtlen helyzetben lévő gazdaságok valamiképpen fel akarnak zárkózni, akkor hosszú távú stratégiát kell kidolgozniuk. **Ennek a stratégiának fő elemei a következők:**

- **megfelelő gazdaságpolitika, a reformok folytatása,**
- **az EU-hoz való minél szorosabb kapcsolódás mind gazdasági, mind pedig politikai területen**
- **széles alapokon nyugvó regionális kooperáció kialakítása**

Az érintett régió országai természetesen nem homogén érdekerületet jelentenek Magyarország számára. **Mind a gazdasági kapcsolatok jelenlegi és potenciálisan elérhető szintje, mind pedig a politikai kapcsolatok esetében jelentős különbség van az egyes országok fontossága között.** Kiemelt hangsúlyt kell fektetni a Romániával, a Horvátországgal és a Jugoszláviával fenntartott kapcsolatok

továbbfejlesztésére, javítására. Ezt indokolja a gazdasági érdekeltség, illetve a magyar kisebbség jelentős létszáma. Fontos tisztában lennünk azzal is, hogy több ország is rendkívül súlyos gazdasági problémákkal küzd, egyesek pedig a felemás, vagy még meg sem kezdett rendszerváltás okozta terhes politikai örökségeket is hordozzák. Azért, hogy Magyarország stabil, kiegyensúlyozott kapcsolatokat alakítson ki a régió országaival, nagy szükség van a Balkán belső politikai és gazdasági stabilizálására is. Ebben pedig fontos szerepe lehet a SECI-nek, ami talán az egyetlen ígéretes kezdeményezés a régió stabilizálására. A NATO támadás azonban alighanem hosszabb időre meg fog akadályozni minden, a siker reményét magában hordozó békés stabilizációs kísérletet.

---

¹¹⁰ Ezzel kapcsolatban részletes elemzést ad Rosati.

4. A rusti együttműködés

4.1. Bevezetés

A szocializmus évtizedei alatt Magyarország Ausztria kivételével hasonló politikai-gazdasági berendezkedésű országokkal volt körülvéve, a kapcsolatokat túlpolitizáltság jellemezte, a határmenti együttműködés szórványos megnyilvánulásai gazdasági szükségszerűségből fakadtak. Ehhez járult a határokon túl élő jelentős számú magyarsággal való kapcsolatok ápolásának az igénye. A korlátozott szintű kapcsolatok jellemzően esetlegesek voltak és nem kötődtek intézményi keretekhez. Az általában alacsony szintű kapcsolatokhoz képest a nyolcvanas évektől kezdődően az osztrák-magyar határon kiemelkedő intenzitásról beszélhetünk, a kapcsolatok dinamikus élénkülése pedig még nagyobb lendületet vett a rendszerváltással. Az azóta eltelt időszak is azt bizonyítja, hogy az összes határmenti reláció közül a legfejlettebb szomszédal élnek a legaktívabb kapcsolatok

Az osztrák határszakasz magyarországi oldala regionális szempontból az átalakulás abszolút nyertese, földrajzi fekvésénél fogva gazdaságilag felértékelődött. Lényegében stabil a hagyományos nagyipar, a szolgáltatási szféra fejlődése és térnyerése erőteljes, a térségben a külföldi tőke szerepe mind a nagyipar, mind pedig a kis- és középvállalkozások esetében jelentős. A térség fejlődése dinamikus, a lakosság jövedelmi pozíciója jó. Az osztrák határmenti régiótól kiindulva fejlettségét tekintve lényegében befelé „lejt” az ország, amelyből csak a főváros és a Balaton környéke jelent kivételt.

Burgenland, a Magyarországgal szomszédos osztrák tartomány az EU-n belül viszonylag elmaradott régióknak számít, ahol az egy főre eső GDP az országos átlag 65-70%-át teszi ki.

Szlovákia érintett régiója az ország legfejlettebb része, a gazdaság általános szintje viszont elmarad a nyugat-magyarországitól. Mivel itt található a főváros, Pozsony is, a politikai viszonyok rendeződésével párhuzamosan ez a térség válhat Szlovákia legdinamikusabb területévé, a külföldi tőke kiemelt célpontjává.

4.2. A határokon átnyúló (szub)regionális együttműködések gazdasági lényege - általános tézisek

Az országok erőteljes belső regionalizálódásával párhuzamosan az elmúlt tíz év egyik fontos jellemzője a határokat átlépő regionális együttműködés fontosságának a növekedése. Ennek számos oka van, de a két legfontosabb motiváció, ami köré a többi tényező csoportosítható a következő.

1. A gazdasági élet a **hatékonyabb munkamegosztás, a versenyképességi előnyök kihasználása végett átlépi a határt.** Ez a határátlépés utak, vasutak, infrastruktúra kiépítését követeli meg, ami szintén határon átlépő koordinációt igényel.
2. Ma a regionalizmus¹¹¹ a **helyi közösséghez való kötődés erősítésén túl ellensúlyt képezhet az állam központi hatalmának megnövekedésével szemben.** Ez a folyamat Közép-Európában különösen fontos kell legyen, hiszen ez a középkori kapitalista „polgár” visszatérését jelentheti, aki először is kereszténynek (ez ma az európai szinonimáját jelenti), másodsorú városa vagy szűkebb környezete tagjának tekintette magát és legfeljebb ezután következhetett a nemzeti azonosulás, ha egyáltalán volt ilyen. A mai Európa összintegrációs folyamatai pontosan ugyanebbe az irányba mutatnak, **tehát a valódi integrálódás magában foglalja az ebben az értelemben vett regionális együttműködés elfogadását is.**

A regionális politika megvalósítása két fő stratégia mentén képzelhető el, az egyik **az aktív állami szerepvállaláson és a dekoncentrált állami intézményrendszeren alapul, a másik pedig a regionális kezdeményezésekből indul ki, az állami kötelezettségvállalás eszközeinek decentralizálásán alapul.** A nyugat-európai fejlődésben ez az utóbbi stratégia a meghatározó **még olyan országokban is, ahol a vezető politikai erők a piaci folyamatokba való erőteljesebb állami beavatkozás**

---

¹¹¹ Itteni jelentése: a közvetlen környezetre való támaszkodás.

hívei. Az EU regionalizálódási trendjeinek az erősödése, a területi döntési központok szerepének felértékelődése mind arra mutatnak, hogy a modernizáció számára Közép-, és Kelet-Európában a kooperatív, szerkezetátalakítás-orientált, innovatív regionális politika lehet a leghatékonyabb stratégia. Ennek a feltételei persze nem minden átalakuló országban teremthetők meg egy csapásra, ami miatt a korábbi időszakban követett nyugat-európai regionális politikának és az új típusú regionális politikának a keveréke jellemző. Ebből logikusan következik, hogy ez a fajta kettősség már akkor érvényesül, amikor az érintett országok még nem is csatlakoznak az Európai Unióhoz, vagyis a határmenti együttműködések még csak próbálgatják. **Ez természetesen jelentős mértékben rontja is bármiféle regionális vagy szubregionális együttműködés esélyét, hiszen óhatatlanul növeli az összeütközés lehetőségét a helyi és a központi szervek között.**

A különböző fejlesztési modellek közötti választás hiánya miatt és a regionális különbségek folyamatos növekedése mellett Közép-, és Kelet-Európában sehol sem körvonalazódott konzisztens regionális politika, **vagyis az egyes kétoldalú vagy háromoldalú határmenti együttműködésekben sem alakulhatott ki egyértelműen követendő stratégia.** A decentralizáció szintje nem éri el a nyugat-európai színvonalat, az állam területi egységei is kisebbek, ráadásul jóval korlátozottabb gazdasági és politikai autonómiával rendelkeznek. **Így az egyes területi egységek általában nem is rendelkeztek/rendelkeznek az együttműködések kezdeményezéséhez és elmélyítéséhez szükséges megfelelő eszközökkel, jogi és politikai mozgástérrel.**

Fontos megjegyezni azt is, hogy míg Nyugat-Európában a regionális kapcsolatok erősítése lényegében párhuzamosan zajlik az országok egymás közötti integrálódásával, vagyis a regionális együttműködés az áruk, a pénz, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő áramlásának szabaddá tétele, illetve a gazdaságpolitikák és a biztonságpolitikák összehangolása keretében megy végbe, addig **Közép-, és Kelet-Európában a szűkebb-tágabb regionális együttműködések fejlesztésétől várják a különböző területek összecsiszolását, vagyis a regionális kapcsolatépítés külső környezete és feltételrendszere Európa két felében alapvetően eltérő.** Tehát ha olyan határmenti országok együttműködését vizsgáljuk, amelyek eltérő környezeti

feltételekhez alkalmazkodtak (vagyis az egyik partnerország EU tag, a másik vagy több másik pedig közép-, és kelet-európai ország), akkor az együttműködés mozgatórugóinak és az érdekeknek a komparatív elemzése vezethet csak el ahhoz, hogy megtaláljuk azokat a területeket, illetve módozatokat, ahol az együttműködésnek van értelme, illetve amelyeken keresztül az megteremthető.

Egy régió sikeres átalakulásának lényegében három alapvető feltétele van. Az első a gazdasági szerkezet sokszínűsége, a második a társadalmi-gazdasági fejlődés magas szintje, a harmadik pedig a tőke és az innovációs források közelsége. Egész Közép-Európában találhatóak olyan térségek, amelyek vezető szerepet játszanak a gazdasági átalakulás folyamatában. Ezek egy-egy város körül szerveződnek és elsősorban a következő területek tartoznak ide: Gdansk, Poznan, Wroclaw, Prága, Pozsony, Bécs, Budapest. A prágai régió valamint a Bécs-Pozsony-Budapest háromszög az elmúlt években már tekintélyes nagyságú tőkét is vonzott és kontinentális szinten is jelentős előnyökkel rendelkezik.

4.3. Problémák

Közép-, és Kelet-Európa térbeli struktúrája nagymértékben stabil, bizonyos régiók képesek hasznot húzni a gazdasági fejlődésből és a nagyvilág felé történő nyitásból, mások hátrányos helyzetűvé válnak és jelentős nehézséggel, illetve hanyatlással kell szembenézzenek. **A nagyobb mértékben urbanizálódott, iparosodott területeken** - amelyek az átalakulás negatív hatásait kisebb mértékben érzik meg - **a legsikeresebb a privatizáció, valamint a külföldi befektetők vonzása.** Így a hagyományos ipari-társadalmi struktúra továbbra is fennmarad, sőt az átalakulás során megerősödik és a társadalmi gazdasági térszerkezet polarizációja tovább folytatódik. A gazdaság fejlődőképessége szempontjából Magyarország is rendkívül tagolt. A gazdaság szerkezetében és a fejlődési folyamat dinamikájában megnyilvánuló jelentős különbségek azt mutatják, hogy a területi polarizáció erősödik, a külföldi működőtőkének Nyugat-Magyarország a legfontosabb célterülete.

Bármiféle határmenti regionális együttműködés szinte kivétel nélkül a következő területeket tekintheti a gazdasági együttműködés szempontjából fontosnak:

- területtervezés
- gazdaságfejlesztés
- szállítás és infrastruktúra
- idegenforgalom
- környezetvédelem
- képzés, oktatás és a munkaerőpiac fejlesztése
- egészségügyi és szociális szolgáltatások
- média és kultúra

Közép-, és Kelet-Európában az egyes régiók fejlődését, átalakulásának az irányát a következő főbb jellemzőkkel lehet leírni:

- Az állami tulajdon leépül, a magántulajdon gyorsan terjed részben az állami tulajdon privatizációjával, részben **a külföldi és a hazai magántőke megtelepedésével.**
- A korábbi gazdasági szerkezet összeroppanása után egy új gazdasági struktúra alakul ki, egyes ipari ágazatok és a szolgáltatások dinamikusan fejlődnek, mások marginalizálódnak.
- **A társadalmi különbségek növekednek**, aminek térbeli, településen belüli elkülönülése is felismerhető, új többpólusú hatalmi elit alakul ki, a non-profit szervezetek tömegessé válnak.
- A külföldi tőke koncentrációjának **hatására az ország legfejlettebb térségeiben és elsősorban azok központjaiban a munkaerőforrások fokozatosan kimerülnek, a népesség mobilitása viszont még meglehetősen csekély**, vagyis a befektetések fogadási feltételei romolhatnak.
- A gazdaság és a társadalom területi szerkezetében megindult látványos átrendeződések stabilizálódnak és a felerősödött területi különbségek mérséklése szervezeten és tudatosan megkezdődik, hogy az országon belüli kohézió erősödhessen.

A legnagyobb problémák, amelyek az eddigi tapasztalatok alapján bármely közép-európai határokon átnyúló együttműködéssel kapcsolatban leszűrhetőek a következők:

- Nem kielégítő a regionális tervezés, az ehhez szükséges módszertan és mechanizmus nem működik jól. A határmenti régió erősségeinek és gyengeségeinek a számbavételén alapuló fejlesztési stratégia hiányzik. (SWOT analízis)
- Kevés a vasútfejlesztési terv, mérsékelt ütemű a határátkelőhelyek fejlesztése.
- Hiányos a távközlési, kommunikációs és energia-közmű fejlesztés.
- A tervezői gyakorlatból hiányzik az átfogó regionális gondolkodás. Mindez igaz a régió gazdaságfejlesztésére, a környezetvédelemre és a marketingstratégiára is.
- A magánszektor szereplői még nem ismerték fel egyértelműen, hogy a helyi vagy regionális gazdaságfejlesztési célokért hozott áldozatok a saját érdekeiket is szolgálják.
- **A közös finanszírozási tevékenységekhez szükséges források hiányoznak, emiatt nagyfokú a központi, országos közös támogatásától való függés.**
- **A programoknak nagymértékű a központi ellenőrzése, a határmenti régiók speciális prioritásainak kijelölése rugalmatlan.**
- A régiók korlátozottan vesznek részt a programok fejlesztésében, megvalósításában és felügyeletében.

A határon átnyúló együttműködésnek a hatékony működéshez több lábon kell állnia. Fel kell ölelnie a határterület mindennapi életének összes aspektusát: munka, pihenés, üzleti élet, kultúra, lakásépítés, tervezés, kultúra, szociális létesítmények. Emellett az összes társadalmi csoportot és az élet minden területét képviselő partnereknek rendszeres érintkezésben kell lenniük egymással. Ráadás feltétel, **hogy az együttműködésnek a közigazgatás minden szintjére ki kell terjednie** (országos, helyi, regionális) az egyes szinteken zajló tevékenységek összehangolása érdekében. Enélkül elkerülhetetlenek a hatásköri viták, mivel a folyamatban a határ különböző oldalain más-más szintű, egymásnak esetleg meg nem feleltethető szervek

vesznek részt. A sikeres határmenti együttműködésnek rendkívül fontos feltétele a horizontális partneri viszony kialakítása is. A horizontális viszony a határ mindkét oldalán élők egyenrangú félként való bevonását jelenti, függetlenül az országok méretétől, gazdasági színvonalától vagy egyéb jellemzőitől. **Csak ott működhet jól a határon átnyúló együttműködés, ahol a kapcsolatépítést, illetve a konkrét projekteket a regionális és a helyi szereplők kezdeményezik.** Vagyis a „központnak”, a kormányzatnak konkrét projektek esetében elsősorban stimulátorként kell fellépnie. Ezzel van összefüggésben az is, hogy az ilyen típusú alulról felfelé történő építkezés során érvényesülhet a szubszidiaritás, vagyis hogy a működésnek megfelelő legalacsonyabb szintet ruházzák fel döntési hatáskörrel. **A kormányzatnak alapvető feladata az, hogy a határt átívelő regionális fejlesztés melletti elkötelezettségét határozottan kinyilvánítsa és a helyi szervezeteknek megfelelő lehetőséget adjon. Az teszi az osztrák-magyar-szlovák trilaterális együttműködést ígéretessé, hogy létrejött a kormányfőkhöz kötődik, akik rendszeresen találkoznak.** A hatékony gazdasági fejlesztés intenzív együttműködést kíván minden szereplőtől (pl. központi kormányzat, önkormányzatok, magán és állami szektor).

A széles részvétel és kooperáció három okból elengedhetetlen:

- A helyi közösségeknek így előnye származhat a számos területen felhalmozott know-how hasznosításából.
- A hosszú távú gazdasági fejlesztési tervek tartós és politikamentes támogatást igényelnek. Minél átfogóbb egy-egy kezdeményezés támogatottsága, annál kisebb a valószínűsége, hogy politikai érdekek komoly befolyást gyakoroljanak.
- Az üzleti szféra a széles részvétel alapján bátorítást kap, hogy intenzívebben vegyen részt az együttműködés folyamatában.

A helyi és a regionális szervezetek határokon átnyúló programokban való közvetlen részvételét azonban ebben az esetben még mindig több akadály hátráltathatja:

- A tevékenységeket továbbra is az államok közötti, vagy az egyes projektek előkészületei során kialakított ad. hoc. megállapodások befolyásolhatják a partnerek politikai szándékától függően.
- A regionális szervek nemzetközi megállapodásokban való közreműködése az egyes országokban különböző, ami a határon átnyúló programok esetében erőteljesen befolyásolja a központosítás fokát.

A háromoldalú kapcsolatok egyik támogató eleme, a régió egységesebbre fűzésének, összekapcsolásának eszköze a Phare CBC program, amelynek kiemelkedő szerepe van a határokat átívelő ipari infrastruktúra kiépítésében. Ezzel a támogatással alakulhatnak ki határon átnyúló ipari parkok, amelyek különleges gazdasági övezetté válhatnak. Ehhez hasonló típusú megoldások létrehozása viszonylag egyszerűen megvalósítható a magyar-osztrák és az osztrák-szlovák határon is, azonban a magyar-szlovák határon való létrehozás már finanszírozási nehézségekkel járhat. **A határon átnyúló ipari területek fejlesztésében fontos megoldandó kérdés, hogy az ott működő cégek adózására vonatkozó szabályok, valamint a vám- és munkajogi előírások összhangban legyenek minden érintett ország szabályozásával. Ennek megteremtése a központi kormányzatok feladata.** A háromoldalú együttműködés keretében foglalkozni kell az ingázó munkavállalók kérdésével, piaci információkat kell gyűjteni, illetve erősíteni kell a közvetítői tevékenységet is.

A központi kormányzat a helyi és a regionális gazdasági fejlődést számos eszközzel befolyásolhatja. A legfontosabbak a következők:

- A regionális fejlesztési politikák kialakítása és alkalmazása.
- Az ezekhez kapcsolódó politikák (munkaerő politika, kis- és középvállalkozások fejlesztése, közlekedés, környezetvédelem) koordinálása.
- A helyi és regionális szervek erőfeszítéseinek a támogatása gazdasági helyzetük javítása céljával. A kormányzatoknak lehetőségük van arra, hogy a régiók és közösségek nevében pénzügyi forrásokhoz férjenek hozzá. Olyan multilaterális forrásokat is megszerezhetnek, amelyeket a regionális és helyi szereplők nem.

Ugyanakkor a regionális együttműködés kérdése nem függetleníthető a területfejlesztési politikától sem, amely legfontosabb céljainak a következőket kell tekintenünk:

- A térbeli és település szerkezet változtatása azzal a céllal, hogy ezáltal hatékony, innovatív, versenyképes vállalkezési gazdasági tevékenységre nyíljon lehetőség.
- A társadalmi, és gazdasági esélykülönbség csökkentése, az infrastrukturális feltételek közelítése.
- A gazdasági fejlődés térségi - humán, természeti és egyéb - erőforrásainak mozgósítása és hasznosítása.
- A határokon átnyúló együttműködések és kapcsolatok elősegítése, és ezáltal a politikai határok által perifériás helyzetre ítélt területek, települések lehetőségeinek, adottságainak jobb kihasználásához való hozzájárulás.
- A területi fejlődést érintő döntések egyre nagyobb része szuverén módon, decentralizáltan történik. Az összehangolás, az együttműködés és az orientálás eszközeinek biztosítása a kormányzati területfejlesztési politika által.

Ebből az a következtetés adódik, hogy a területfejlesztési politikák nem folyhatnak teljesen függetlenül a határmenti régiókban megvalósuló együttműködéstől. A határon átnyúló együttműködésben résztvevő területek „hátországának” fejlesztését össze kell hangolni az adott régióban megvalósuló projektekkkel.

Mivel a helyi, vagy regionális gazdasági fejlődés hosszú távú vállalkozás, ezért stabil vezetésre, határozott megvalósításra és biztos forrásokra van szükség. A legtöbb esetben a kezdeményezés meghirdetése a könnyebbik része a dolgoknak, **sokkal nehezebb a források tartós biztosítása és a végrehajtás folyamatos fenntartása.** Ha a kezdeményezés a helyi hatóságok szűk körén belül informális marad, akkor nagy a sikertelenség valószínűsége. **A fenntartható programok alapfeltétele gyakran a fenntartható intézmények megléte, egy kezdeményezés intézményes keretekbe foglalása, így kialakul egy olyan struktúra, amely már érdekelt a végrehajtásban. Az ilyen intézményesítés jogi személyiséget, felelős vezetést, igazgatást hoz magával.**

A helyi kezdeményezésekhez pénzre van szükség. **Az önkormányzatok szerény saját bevételeik kiegészítéseként a központi kormányzat támogatására szorulnak, ami nem teszi lehetővé, hogy önmaguktól nagyléptékű kezdeményezéseket valósítsanak meg, valamint igen sebezhetőek az adózási szabályok változásával, vagy a kormányzat politikai/gazdasági motivációjú egyes intézkedéseivel szemben is.** A helyi kezdeményezéseknek törekedniük kell a finanszírozási források diverzifikálására. **Itt a magánszektor bevonása a legkritikusabb elem,** ennek a forrásnak a kihasználása döntő segítséget jelenthet a helyi kezdeményezések felkarolásában. **A különböző támogatások és hazai illetve külföldi forrásokból megszerezhető pénzek menedzselése általában kisebb szigorú igényel, mint a magánszférával való kapcsolattartás, így a helyi vezetők is inkább a kisebb ellenállást jelentő források felé mozdulnak el.** A kormányzatnak erőteljesen ösztönöznie kell a magánszektor bevonását a projektekre. Az önkormányzatok pénzzel nincsenek túl jól ellátva. A külföldi támogatások csak korlátozottan használhatóak fel, hiszen az Unión belül is csak 1994 óta lehetséges INTERREG eszközöket az Unió külső határain felhasználni és a PHARE-CBC pénzek is csak 1995-96 óta állnak rendelkezésre.

Amikor az együttműködés létrehozásának az alapja gazdasági, akkor a földrajzi összetartozás, vagy a közös infrastruktúra elengedhetetlen. Ha a létrehozás motívumai főleg politikaiak, akkor a regionális együttműködéstől elsősorban az olyan problémák megoldását várják, mint a munkaerő migrációja, vagy a csempészet, vagy az etnikai konfliktusok. A legtöbb ilyen típusú együttműködés akkor sikeres, ha közös etnikai háttere is van. Ha az etnikai szálak kevésbé hangsúlyosak, akkor a helyi támogatás is kisebb lehet.

4.4. Az osztrák-magyar-szlovák közös regionális politika

A rusti¹¹² együttműködésben a résztvevők érdekei viszonylag egyszerűen leírhatóak: Ausztria tart a közép-európai országok versenyétől, az elmaradott határmenti régióit fejlesztenie kell. Viszont az is érdeke, hogy a szomszédos országok határmenti területei gyorsan fejlődjenek és csökkenjenek a gazdasági különbségek. Magyarország és Szlovákia célja az, hogy a határmenti területeinek a fejlődését felgyorsítsa. Magyarország előnyére használhatja azt is, hogy míg a másik két ország határmenti régiójának közvetlen bázisát a fővárosok adják, addig Magyarországon ez a bázis egy nagyváros, a főváros pedig viszonylag közel egy második hátszögöt alkot. **Ez azt is jelenti, hogy ha valóban egy dinamikus, szoros szálakkal összekapcsolódó régió alakul ki, ennek a gyorsan fejlődő területnek a legnagyobb része Magyarországon lesz.**

Az osztrák-magyar-szlovák régióban azért is adott a dinamikus növekedési lehetőség, mert a terület az európai észak-déli (Olaszország, Szlovénia, Ausztria, Nyugat-Magyarország) és a nyugat-keleti (Németország, Ausztria, Szlovákia, Magyarország) tengely mentén helyezkedik el. Logikus lehetne, hogy a kelet ausztriai tartományok Szlovákiával és Nyugat Magyarországgal közösen fejlesszék a térség infrastruktúráját, egységes infrastrukturális koncepcióba építsék be az energetikai, közlekedési, távközlési, kutatási, képzési és szabadidős projekteket, ami hozzájárulna Európa egyik legdinamikusabb régiójának létrejöttéhez. **Egyes osztrák elképzelések szerint a finanszírozás jelentős részben az érintett önkormányzatok föld és lakástulajdona egy részének értékesítésével valósulhatna meg.**

A térség gyors fejlődésének a lehetőségei tehát egyértelműen adóttak. A látványos makrocélok mellett azonban ki kell emelni a legfontosabb várható kedvező mikroszintű következményt: a határ különböző oldalain élők megtalálják a közös hangot, és ha leülnek beszélgetni, akkor hosszú évtizedek után először ismét egy nyelvet fognak beszélni.

---

¹¹² A három ország kormányfői 1995-ben, Ruston határozták el, hogy fejlesztik a háromoldalú kapcsolatokat.

5. A Kárpátok Eurorégió

5.1. Bevezetés

A Kárpátok Eurorégió a közép-, és kelet-európai együttműködések sorában viszonylag kisebb jelentőséggel bír Magyarország számára. Ennek oka, hogy a magyar kisebbség helyzete viszonylag rendezett, különösen néhány más szomszédos országgal összehasonlítva.¹¹³ **Gazdasági szempontból az Eurorégió nem a nagy, látványos projektek színtere, így az ide irányuló erőforrások is csekélyek.** Talán ami miatt mégis érdemes lehet a jövőben nagyobb hangsúlyt fektetni erre az együttműködésre az, hogy Magyarországnak törekednie kell a magyar-ukrán kapcsolatok stabilitásának a biztosítására. Tudnunk kell, hogy Ukrajna számára jelenleg nem sok esély kínálkozik arra, hogy bármely nemzetközi szerveződésben jelentős súllyal részt vegyen. **Magyarországnak most kell megalapoznia azokat a jó kapcsolatokat Ukrajnával, ami alapján az EU csatlakozás után Ukrajna „függönyön túli” helyzetéből fakadó negatívumokat a kétoldalú kapcsolatokban mérsékelni lehet.** Ebben az elemzésben elsősorban Ukrajna érdekeivel, illetve a magyar-ukrán kapcsolatok alakulásával foglalkozom, mivel szerintem a Kárpátok Eurorégió legnagyobb jelentősége Magyarország számára az ukrán relációban van.

5.2. Ukrajna helyzete Közép-Európában

Ukrajna számára még sokáig Oroszország marad az a legfontosabb külső tényező, ami meghatározza geopolitikai és gazdasági lehetőségeit. Az ukrán állam külpolitikájában nem kötelezte el magát az orosz illetve a FÁK kapcsolatrendszer mellett. Látni kell azonban, hogy gazdasági értelemben Ukrajna teljes egészében függ Oroszországtól. Miközben egyensúlyozni próbál Oroszország és a Nyugat között, Oroszország kiemelt érdeklődése az ország iránt világosan kifejezésre jutott az elmúlt évek során. (pl. az ukrán adósság konvertálására vonatkozó elképzelések,

---

¹¹³ A Kárpátok Eurorégió létrehozásakor a magyar külpolitika legfontosabb prioritása a határon túl élő magyarság helyzetének a rendezése volt. a magyar külpolitika ekkor minden regionális fórumot megpróbált felhasználni arra, hogy a kisebbségi kérdést napirenden tartsa.

illetve a dinamikus orosz tőkebeáramlás), miközben a Nyugat meglehetősen mérsékelt szimpátiát mutatott.

Politikai tekintetben az ország jövőbeni fejlődése négy tényezőtől függ

- Az energia és kereskedelmi függőség mértéke Oroszországtól, vagyis hogy milyen módon gyakorolhat Oroszország nyomást Ukrajnára annak a FÁK-ba történő fokozottabb integrálása érdekében.
- A lakosságnak a gazdasági, politikai átalakulással kapcsolatban megmutatkozó lojalitása, amin nagymértékben múlik az ország függetlenségének a fenntarthatósága.
- Az ukrán társadalom heterogén jellege, ami egyrészt a kelet-nyugat közötti nemzetiségi kérdésben illetve a vallási elkülönülésben juthat kifejezésre. A gazdaság helyzetének további tartós romlása valószínűleg a szeparatista tendenciákat erősítheti.
- Ukrajna helyzete Európában, a kelet-nyugat közötti őrlődés.

Ukrajna a Nyugat és Oroszország közötti egyensúlyozás során a közép-, és kelet-európai régiót a Nyugathoz vezető egyetlen lehetséges kijáratnak tekinti. Ennek megfelelően Ukrajna is közép-európai államként definiálja önmagát és ez alapján szeretne minél aktívabban bekapcsolódni a Közép-Európában működő együttműködések munkájába. Ennek a célnak az első konkrét megjelenése az 1993-as ukrán kezdeményezés a „stabilitás és biztonság zónájának” a megteremtésére volt. A legtöbb közép-európai állam természetesen rendkívül óvatosan viszonyult ehhez a kezdeményezéshez, hiszen minden együttműködési formát már a jövőbeni NATO és EU csatlakozás fényében kellett vizsgálni és el kívántak kerülni minden olyan kezdeményezéssel való azonosulást, ami az euroatlanti integrációt lassíthatta volna. Az Ukrajnával való bilaterális szabadkereskedelmi megállapodások megkötését is ennek a fényben kell megítélni. Ukrajna kezdeményezte szabadkereskedelmi megállapodások kötésére irányuló tárgyalások kezdését az összes CEFTA taggal. Persze a CEFTA taggá váláshoz szükség van a WTO tagságra és EU társulási egyezmény megkötésére, így a CEFTA szerződés megfelelő garanciát nyújt arra,

hogy a nem kívánatosnak tekintett országokat, így Ukrajnát is távol tartsa magától. (Ludvig – Póti, [1998]) Ukrajna a közép-európai együttműködési rendszerek közül csak kettő, kevésbé fontos szerveződésben részes. **A résztvevő államok közül pedig Magyarország és Lengyelország jelentenek valóban fontos kapcsolódási pontot egyrészt gazdasági, de külpolitikai és biztonságpolitikai szempontból is.**

Oroszországhoz képest Ukrajna a NATO keleti irányú terjeszkedésével kapcsolatban eltérő álláspontot hangoztat, azt inkább támogatja, az EU bővítések szemben azonban komoly fenntartásokat fogalmaz meg. Ukrajnának nem a szervezettel vannak gondjai, hiszen célja az EU-hoz való csatlakozás, sokkal inkább az okozza a problémát, hogy a bővítéssel az Európát kettéosztó új vasfüggöny Ukrajna határainál ereszkedik le, ennek egyik közvetlen eredménye a Magyarország és Ukrajna közötti szigorú vízumszabályok életbe léptetése lesz. Az ilyen típusú szabályok bevezetésére már az EU csatlakozás előtt sor kerülhet, ami kedvezőtlen hatást gyakorolhat a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokra is.

Az ukrán gazdaság helyzete nemzetközi összehasonlításban rendkívül rossz. Ukrajna azon kevés FÁK ország közé tartozik, ahol a GDP 1997 és 1998 során is csökkent. Ezzel szemben a legtöbb közép-európai országban (amelyet Ukrajna saját gazdasági átalakulása során mintának tekinthetne) már 2-3 évvel korábban, a FÁK országok többségében pedig 1996-97 során a gazdaság teljesítménye növekedni kezdett **Ukrajna a gazdasági átalakulás negatív példája Közép-, és Kelet-Európában, különösen ha figyelembe vesszük, hogy 1990-ben az összes orosz tagköztársaság közül Ukrajna rendelkezett a legkedvezőbb külgazdasági pozícióval.**¹¹⁴

Ami Ukrajnával kapcsolatban a legfontosabb kérdésként merülhet fel: az ország vajon Oroszország „hálójába” kerül-e vagy sem. Az biztos, hogy amíg Ukrajna gazdaságilag függ Oroszországtól, addig a kapcsolatok nem lazulhatnak a két ország között. Bár Belarusz típusú fejlemény a jelenlegi körülmények közepette aligha képzelhető el, ezt a megoldást mégsem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni. Ez nyilván nem állna a Nyugat érdekében, de azt még **nehezebb elképzelni, hogy a**

Nyugat akkora befektetéseket eszközöljön, illetve olyan segélyeket nyújtson, ami valóban kézzelfogható támogatást biztosít az ukrán állam előtt álló hatalmas gazdasági átalakításhoz.¹¹⁵

A másik fontos feladat, hogy az EU-nak minél előbb tisztáznia kellene kapcsolatát azokkal a közép-, és kelet-európai országokkal, amelyek kimaradnak az EU első, második vagy akár összes bővítési fordulójából. Az EU az együttműködési szerződés keretében minél több területen törekszik kooperációra Ukrajnával anélkül azonban, hogy bármi konkrétumot mondana a kapcsolatok jövőbeni alakulásáról. Az EU-nak több lehetősége is van a jövőbeni kapcsolatok alakításával kapcsolatban:

- Egyszerű, laza kapcsolat Ukrajnával.
- Az ipari termékekre kiterjedő szabadkereskedelem kialakítása, vagy esetleg Európa szabadkereskedelmi zónává alakítása.
- Társult tagság biztosítása Ukrajnának.
- EU tagság (teljesen kizárható a belátható jövőben).

A legegyszerűbb és persze legkézenfekvőbb megoldás a laza kapcsolatok fenntartása. Naivság lenne azt várni a Nyugattól, hogy komolyabban elkötelezi magát, ha Ukrajna egyelőre nem jelent különösebb problémát, vagy veszélyt rá nézve.

5.3. A magyar-ukrán kapcsolatok, a Kárpátok Eurorégió szerepe

¹¹⁴ Ezt a kedvező helyzetet nemzetközi forrás elismeri. Elvileg tovább javította Ukrajna nemzetközi megítélését a nukleáris fegyverek leszerelése, de az ország iránti érdeklődés mégis ezután csökkent a minimálisra.

¹¹⁵ Ukrajna azzal, hogy nukleáris fegyvereit megsemmisítette, a nyugattal folytatott tárgyalásokon elvesztette a legfontosabb ütőkártyáját.

Ukrajna az átalakulás kezdete óta Magyarország második legfontosabb kereskedelmi partnere a szovjet utódállamok közül. Ukrajna részesedése a Magyar exportban 1,3-1,8% körül mozog, míg az import 1,3-1,4% érkezik Ukrajnából. Ukrajna szinte az egyetlen olyan FÁK állam, amelyikkel a kereskedelmi kapcsolatok az átalakulás kezdetétől folyamatosan bővülnek. 1994-től kezdődően a kétoldalú kereskedelemben ukrán többlet alakult ki, de ez nem túl jelentős. 1997-re a kétoldalú áruforgalom nagysága 500 millió USD körül stabilizálódott, de a jelenlegi körülmények között további jelentős növekedésre aligha lehet számítani, hiszen az Ukrajnát sújtó szinte folyamatos gazdasági válság jelentősen korlátozza az ország lehetőségeit. A gazdasági kapcsolatok fejlesztésének jelenleg aligha az egyszerű kereskedelmi kapcsolatok bővítése az útja, hanem a közös termelés és a különböző befektetési projektek támogatása.

A magyar ukrán bilaterális kapcsolatok alakulását a 90-es évek elejétől három szakaszra lehet osztani.¹¹⁶ Az 1990-91 közötti első időszakot az intenzív, magas szintű kapcsolatok és a bilaterális viszonyok jogi-intézményi kereteinek a gyors megteremtése jellemezte. Magyarország volt az első, amely diplomáciai kapcsolatokat létesített Ukrajnával és követséget nyitott Kijevben, ezzel párhuzamosan Ukrajna volt az első szomszédunk, amellyel kisebbségvédelmi egyezményt írtunk alá. Ez a periódus a két ország érdekeinek kivételes egybeesésének volt köszönhető: Ukrajna érdekelt volt abban, hogy partnereket találjon a nemzetközi elismerés felgyorsításához, ami elnyert függetlenségét erősítette, míg a magyar kormány, amely a kisebbségek kérdését abszolút prioritásnak tekintette arra törekedett, hogy a nemzetközi standardokon túlmutató egyezményeket kössön, ezzel javítva a máshol élő magyar nemzetiségűek sorsát. Ez a kiegyensúlyozott időszak azonban viszonylag hamar véget ért, és a kapcsolatokban egyensúlytalanság lépett fel: az ukrán fél mindig nagyobb érdeklődést mutatott a kapcsolatok fejlesztése iránt, míg a magyar érdek Ukrajnával kapcsolatban szinte kizárólag a nemzeti kisebbségekre korlátozódott.¹¹⁷

---

¹¹⁶ A felosztással kapcsolatban részletesebben lásd: (Ludvig – Póti, [1998])

¹¹⁷ Ez az akkori külpolitika prioritásainak ismeretében nem volt meglepő.

1994-től kezdve a szomszédpolitika logikája megváltozott, lényege az lett, hogy a szomszédos országokkal fenntartott kapcsolatok javításától várták a kisebbségek helyzetének a javulását, illetve elkezdtek hangsúlyt helyezni a keleti kapcsolat fontosságára. Ettől kezdve már nem kizárólag a magyar kisebbséggel kapcsolatos kérdések képezték Magyarország Ukrajnával kapcsolatos politikájának a motorját. **Magyarország alapvető érdeke a stabil és független Ukrajna megőrzése az ország keleti határainál.** Ennek érdekében multilaterális, regionális és bilaterális szinten is fel kell lépnie, amelyek közül Magyarország számára **talán a regionális szint jelentheti a leginkább biztató perspektívát.** (Kárpátok Eurorégió)

A Kárpátok Eurorégió a tagjai közötti regionális együttműködést támogató, fejlesztő keret. A céljai: közös tevékenység szervezése és koordinálása, a gazdasági, tudományos, ökológiai, kulturális, sport és oktatási együttműködés, illetve a nemzetközi szervezetekkel és intézményekkel való együttműködés elősegítése. Vagyis az együttműködés célja a térségben élők életkörülményeinek a javítása, a határátlépés nehézségeinek a csökkentése illetve az emberek egymáshoz való közelebb hozása.

Működése során az eurorégió számos súlyos problémával szembesül. Az első és legfontosabb az érintett országok kiinduló helyzetében gyökeredzik. Az együttműködésben résztvevő területek még az adott országok gazdasági színvonalához képest is rendkívül szegények. A problémák további csoportjai a következők:

1. A pénzügyi források hiánya.
2. Az infrastruktúra fejletlensége.
3. A határátkelés rendkívüli nehézségei.
4. Kormányzati szintű nehézségek, amik a szlovák és román résztvevő területek korlátozott aktivitását okozták.

A tagdíjak döntő részét a működési költségek felemésztik. Bármilyen projekt megvalósításához az eurorégióknak nemzetközi pályázatokon kell pénzt szereznie. Ezek a nemzetközi pénzek azonban csak különleges, „látványos” projektek esetén

állnak rendelkezésre, nem pedig az alapvetően szükséges beruházások megvalósítására és magára a „problémamegoldásra”. Az alapvető beruházások pedig elsősorban az infrastruktúra-fejlesztés területén elengedhetetlenek. Az ilyen típusú beruházásokat a világ minden részén állami, vagy önkormányzati feladatnak tekintik

Míg magyar oldalról több kezdeményezés is történt, az ukrán fél az elképzelések megfogalmazásáig sem mindig jutott el, a lassú törvénykezési munka és az infrastruktúra rendkívüli fejletlensége miatt pedig eredményeket nem sikerült elérni (az ukrán oldalon mindenekelőtt az infrastruktúra fejlesztésére lenne a leginkább szükség)

A nyugat-európai tapasztalatok alapján az ilyen típusú együttműködések csak hosszabb távon képesek valóban komoly eredményeket hozni. Az eddigi, viszonylag szerény eredmények a következőkben foglalhatóak össze.

- számos vásár és kiállítás a régió belüli üzleti kapcsolatok fejlesztése érdekében
- konferenciák szervezése a kölcsönös érdeklődésre számot tartó problémák megbeszélése céljából.
- a Kárpátok Eurorégió egyetemi szövetségének a létrehozása
- új határátkelők megnyitása, a már meglévők modernizálása
- szakmai és sportversenyek, folk fesztiválok évenkénti megrendezése
- az eurorégió turisztatérképének kidolgozása

Az EU keleti kibővítésének mind pozitív, mind pedig negatív következményei is lesznek az eurorégióra. Az EU megjelenése húzóhatást gyakorolhat az integrációból kimaradó, de ahhoz földrajzilag közel levő területek számára, illetve az EU források megszerezhetősége is könnyebbé válhat. Ekkorra a helyzet kissé hasonló lesz, ahhoz, ami a Rusti együttműködést ma jellemzi, csak itt a résztvevő területek gazdasági fejlettsége sokkal alacsonyabb.

A magyar, a lengyel és az ukrán kormányok érdekeltsége az együttműködésben könnyen megfogalmazható. (Ludvig – Póti, [1998]) Magyarország, mint egyik kezdeményező vezető szerepet tölthet be az eurorégióban, ugyanakkor a regionális

együttműködés révén lehetősége nyílik a határokon túl élő magyarsággal való szorosabb kapcsolatok kiépítésére. Mind Magyarországra, mind pedig Lengyelországra jellemző, hogy a Kelettel szemben a Nyugattal való együttműködési formákat preferálja, de egyre erőteljesebben törekszik keleti határainak a „biztosítására”. Ukrajna számára az eurorégió a nyugathoz való közeledés eszközeként jelenik meg. **Biztosan állíthatjuk, hogy az eurorégióon belül folyó együttműködésben Ukrajnának van a legnagyobb érdekeltsége.** Az is természetes volt, hogy Ukrajna nem kívánta, hogy csak a magyarlakta Kárpátaljai terület vegyen részt az eurorégió működésében, ezért terjed ki a kooperáció Ukrajna más megyéire is, aminek eredményeként a résztvevő országok közül Ukrajna képviseli a legnagyobb területet és a legnagyobb népességet.

Szlovákia fenntartásai, amelyek hosszú éveken keresztül blokkolták aktív részvételét elsősorban a magyar kisebbségi kérdéssel voltak kapcsolatosak. Az eurorégió Szlovákia számára is egyfajta Európához való kapcsolódást jelent, bár lehetőségei Ukrajnához képest sokkal kedvezőbbek. A szlovák politikai változás azonban ezen a téren mindenképpen kedvező változást eredményez.

A román kormány hosszú időn keresztül tartó erős ellenállása miatt a román megyék csak 1997-től tagjai az eurorégióknak. A hosszú évekig tartó román ellenállás legfőbb oka az volt, hogy a román politikai vezetés azt gondolta, Magyarország így próbál beavatkozni Románia belügyeibe, illetve attól is tartott, hogy az együttműködésben résztvevő önkormányzatok esetleg túlzottan megerősödhetnek. A román politika változása hasonló pozitív elmozdulást eredményez, mint a szlovák.

Az országok szintjén meglévő érdekeket és feszültségeket tovább színesítik az országokon belüli, a központi vezetés és az önkormányzatok, valamint az önkormányzatok egymás közötti érdekellentétei. Bár az eurorégió kezdeményezése alulról, az önkormányzatoktól indult, a megalakításkor már szinte mindegyik országban a központi állami szervek ragadták magukhoz a vezető szerepet. Az állami beavatkozás mikéntje és terjedelme az egyes országokban eltérő. A helyi önkormányzatok önállósága Magyarországon a legnagyobb, ezt követi Lengyelország, míg Ukrajnában a központi elképzelésekhez képest a helyi

kezdeményezések másodrendűek. Románia és Szlovákia esetében az erős központi beavatkozást jól szemléltette a megyék tagsága körüli bonyodalom, illetve a politikai, gazdasági rendszerváltás lassúsága miatt akár természetesnek is tekinthető.

Ezen kívül akadhatnak egy-egy országon belüli érdekellentétek is, hiszen pl. Ukrajnában Kárpátalja volt az a terület, amely kizárólagos tagságának a megőrzésére törekedett, de persze a központi vezetés ezzel ellentétes akaratával nem tudott szembeszállni. Ugyanakkor Szlovákiában több kisváros együttesen Kassa és Eperjes tagságát szeretne volna megakadályozni.

Az együttműködés lehetőségeit alapvetően az határozza meg, hogy a résztvevő országrészek gazdasági fejlettsége meglehetősen alacsony. A közgazdasági irodalom alapján tudjuk, hogy bármiféle regionális együttműködés sikerességéhez egyrészt szükség van az érintett területek fejlettségének viszonylagos hasonlóságára, illetve egy bizonyos, küszöbnek tekinthető egy főre eső GDP nagyságra. Fejlettségét tekintve az ukrán és a román résztvevő területek a leginkább fejletlenek, míg Magyarország és Lengyelország résztvevő területei tekinthetőek a legfejlettebbnek (noha Magyarországon és Lengyelországon belül talán a legfejletlenebb területeknek számítanak) Rövid távú eredmények semmiképpen sem várhatóak, hiszen nem reális elvárni, hogy a Nyugaton hosszú idő alatt kifejlődött struktúrák a térségünkben gyors eredményeket hozhatnak. Az eurorégiók hasznosak lehetnek a kisebbségi kérdések megoldásában, de kizárólag erre nem volna szabad koncentrálni az erőfeszítéseket, sokkal fontosabb a bilaterális gazdasági kapcsolatok javítása.

6. A magyar-olasz-szlovén hármás együttműködés¹¹⁸

A magyar-olasz-szlovén trilaterális együttműködésnek - leszámítva a közös hadtest felállítását – sem gazdasági, sem pedig komolyabb politikai alapjai nincsenek. **A gazdasági együttműködés fejlesztése és elmélyítése nem lehet ennek az együttműködésnek a feladata,** a gazdasági kapcsolatok elmélyítése inkább elképzelhető a határmenti, konkrét projektek megvalósítására irányuló együttműködési formák keretében (pl. amire lehetőség van a Rusti együttműködés esetében). Amellett természetesen, hogy a gazdasági, kulturális kapcsolatok ápolása minden együttműködési struktúrában megjelenik, ebben az esetben a belügyi, katonai és infrastrukturális területek lehetnek a kooperáció területei. Ösztönözheti a kapcsolatok fejlesztését az olasz Közép-Európa felé nyitási stratégia, az eddigiek azonban azt bizonyítják, hogy bármilyen konkrét tevékenység, ami persze komoly finanszírozási igényeket is felvet ugyanazokba a problémákba ütközik, mint a KEK esetében. A magyar-olasz-szlovén együttműködés csak igen közvetetten tűzhet ki tehát maga elé gazdasági célokat. Azért kell mégis potenciális gazdasági kérdéseket is figyelembe venni, mert az együttműködés magyar oldalán fekvő megyék viszonylag fejletlenek, így ha gazdasági együttműködési lehetőségek a magyar-olasz-szlovén relációban felmerülhetnek, annak a magyar határmenti területek fejlődési-fejlesztési lehetőségeit is figyelembe kell vennie.

Érdemes egy kicsit alaposabban megvizsgálni az infrastrukturális, konkrétan a közlekedési folyosók kialakításának a kérdését, hiszen ez az a terület, ahol valóban kézzelfogható gyakorlati eredmények valósulhatnak meg, olyanok, amiknek hosszabb távon haszna - és értelme is - van. Általános, a szállításra vagy közlekedési folyosó kiépítésére vonatkozó stratégia nem létezik a határmenti területek infrastrukturális beruházásaira, a megfelelő intézkedések az egyes területek jellegzetességeitől függenek. A figyelembe veendő tényezők közé tartoznak többek között a gazdasági fejlettség szintje, az elhelyezkedés, a természetes környezet, a történelmi örökségek és a területek népsűrűsége. Jelenleg feltűnőek a különbségek az Észak- és Dél-Európában megvalósuló infrastrukturális projektek között. A fejlett északi területek infrastrukturális fejlesztési programjai a kelet/nyugat, észak/dél

---

¹¹⁸ Lásd az 1998/ XLV. Törvényt.

hiányzó láncszemeinek a problémáira és az információs technológiák fejlesztésére, valamint a meglévő határátkelőhelyek korszerűsítésére, vagy újak építésére koncentrálnak. A kevésbé fejlett déli területeken a tevékenységek főképp a határmenti területek alapvető infrastrukturális fejlesztéséből állnak országos projektek megvalósításán keresztül. A különbségek ellenére egy általános jellegzetesség vonatkozik az összes határmenti területre: a forgalom és a szállítás mindenkori növekedése különösen kelet és nyugat között.

A közúti, vasúti és más átkelőhelyek, valamint autópályák és tömegközlekedési hálózatok fejlesztése fontos prioritássá válik a határmenti régióra alapozottan, hiszen így tehető könnyebbé a lakosság és a vállalkozók helyváltoztatása. Szerepük rendkívül fontos a szélesebb piacokról és piacokra történő gyors áruszállítás elősegítésében. A transz-európai hálózatokkal való kapcsolódással összefüggésben azonban reális veszély, hogy a határmenti területek egyszerűen a gazdasági központok közötti folyosókká válhatnak, ezért lényeges, hogy a határmenti területek új, ezt a folyamatot ellensúlyozó, e területek profitabilitását biztosító fejlesztésekbe fogjanak, vagyis az ilyen **térségeken átívelő projektet ki kell egészíteni a szlovén-magyar határ menti projektorientált tervezéssel és fejlesztéssel.**

A transz-európai hálózatok fejlesztése a közlekedésben az energiagazdálkodás és a telekommunikáció terén fontos prioritást jelent az EU számára. Ez abban is tükröződik, hogy a Maastrichti szerződésben külön fejezet szól a transz-európai hálózatokról és magas szintű munkacsoportok dolgoznak rajta az Európa Tanács keretében is. A transz-európai hálózatok kulcsszerepet töltenek be a belső piac „beindításában”. Megteremtik a gyakorlati lehetőséget a területek és a lakosság számára, hogy profitáljanak a liberalizáció által nyújtott lehetőségekből. Az általános európai érdekű elsőbbséget élvező projekteken belül a transz-európai hálózatok jelentős beruházásokat fognak kitenni, bár finanszírozásuk még így sem lesz könnyű. Látható, hogy a transz-európai hálózatokhoz való kapcsolódás a magyar-olasz-szlovén együttműködés keretét felhasználva kiépítendő Trieszt-Ljubljana-Budapest-Kijev autópálya, vasút és optikai kábel-összeköttetést magába foglaló projekttel nyitott kapukat dönget. Világos azonban, hogy mivel **az ilyen típusú transz-európai hálózatok fejlesztése az EU-n belül most kap kiemelt hangsúlyt**, ami az EU

forrásokot is erősen igénybe veszi, így ez a közvetlen EU finanszírozás megszerzésének a lehetőségét jelentős mértékben korlátozza. Ezért véleményem szerint arra kell számítani, hogy az EU csatlakozás megvalósulása előtt ez a megaprojekt aligha jut érdemi nemzetközi finanszírozási forrásokhoz. Ugyanakkor természetesen erősödik az a meggyőződés is, hogy a transz-európai hálózatok nem záródhatnak le a belső piac határainál, hanem azoknak tovább kell folytatódniuk a közép-, és kelet-európai térség felé. Az ezzel kapcsolatos elképzelések azonban még csak mostanában fogalmazódnak meg, az EU Bizottsághoz az elmúlt hónapokban érkeztek olyan kutatási javaslatok, amelyek pontosan ezt a problémakört kívánják megvizsgálni. **Ami ebből számunkra lényeges, hogy jelenleg pusztán a tervezés szakaszánál tarthatunk, konkrét megvalósulásra aligha kerülhet sor.**

Szintén figyelembe veendő, hogy a tervezett autópálya és vasúti vonal döntő hányada Magyarország területére esik, vagyis Magyarországon még támogatások és hitelek megléte esetén is rendkívül nagy saját finanszírozási forrásokat kellene mozgósítani. Ez különösen akkor vet fel komoly kérdéseket, ha az 1999-re vonatkozó költségvetés beruházásokkal kapcsolatos kissé visszafogott előirányzatait vizsgáljuk, ami arra enged következtetni, hogy ilyen típusú beruházásra a közeljövőben aligha lesz elegendő forrás. Persze ennek a kérdésnek a pontos megválaszolásához ismerni kellene a gazdaságpolitika éven túli, a beruházásokkal kapcsolatos elképzeléseit és prioritásait is. Ha pedig arra gondolunk, hogy az olasz részen lényegében nem túl sok pótlólagos beruházásra lenne szükség, felmerül a kérdés, hogy mennyire lehet komolyan venni azt az olasz ígéretet, hogy Olaszország aktívabb közbenjárást valósít meg az EU, az EBRD vagy az EIB relációjában. **Sokkal racionálisabb azt feltételezni, hogy Olaszország ezzel kapcsolatban erősen függ a transz-európai hálózatok kiépítésével kapcsolatos összeurópai stratégia milyenségétől és igazán csak akkor tehet valamit, ha a Bizottság is úgy gondolja.**

Ami a katonai együttműködést illeti, ez mindenképpen fontos demonstratív lépés, ami bizonyítja, hogy ezen a területen fennáll a bizalom az érintett országok között és demonstrálható, hogy egy NATO+EU tag, egy friss NATO tag és egy NATO-n kívüli

ország valamilyen szinten képes kooperálni katonai területen.¹¹⁹ A legfontosabb haszna a katonai területnek az, hogy ez Szlovéniát „beemeli” egy „NATO-sított” együttműködés kereteibe.

Logikus kérdésként merülhet fel Ausztria bevonási lehetősége az együttműködésbe. Gazdasági oldalról, a politikai feltételeket és meghatározottságokat most nem vizsgálva¹²⁰ nincs akadálya annak, hogy Ausztria is képviselve legyen a kooperációban. Ezzel kapcsolatban azonban emlékeztetni kell arra, hogy az INTERREG források felhasználására vonatkozó jelenlegi szabályok alapján az osztrák-szlovén illetve az osztrák-magyar bilaterális kapcsolatoknak nagyobb gyakorlati jelentősége lehet. Ausztria keleti tartományai, Szlovénia illetve Magyarország délnyugati megyéi viszonylag természetes gazdasági egységet képezhetnek, ha a szlovén-magyar határ fizikailag még inkább átjárhatóvá válna.

Vagyis összefoglalásként még egyszer utalok arra, hogy a magyar-olasz-szlovén együttműködéstől túl sok gyakorlati eredmény az elkövetkező időszakban nem várható. Gyakorlati jelentőségének a növekedése esetleg az EU transz-európai hálózatokkal kapcsolatos stratégiájának kiterjesztésétől és Magyarország EU tagságától várható. A katonai együttműködés üdvözlendő és a bizalomerősítés valamint Szlovénia támogatásának eszközeként szolgálhat. A belügyi kérdések viszonylag problémamentes együttműködésre adnak lehetőséget, hiszen az érdekek ezen a területen egybeesnek, jelentősége azonban természetesen marginális a transz-európai hálózathoz való kapcsolódáshoz képest.

---

¹¹⁹ Annak ellenére, hogy egy ilyen kötelék felállt, konkrét gyakorlati alkalmazása nehezen képzelhető el mondjuk egy a törvényből kikövetkeztethetően lehetővé tett Dél-Kelet-Európában végrehajtandó válságkezelési akcióban.

¹²⁰ Csak annyiban hogy figyelembe vesszük Ausztria ódzkodását Magyarország EU tagságától - habár mostanában Buzek tollából több, a magyar csatlakozás osztrák előnyeit elemző munka.

II. RÉSZ

A BALKÁN STABILIZÁLÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

Bevezetés

A kilencvenes években a Balkánon zajló események a múlt század végi, XX. század eleji rendkívül konfliktusos időszak történetét idézték fel. Akkor is és most is újabb és újabb háborúk törtek ki, amelyek népek elűzéséhez, határok átrajzolásához, a külföldi nagyhatalmak bábáskodásával létrejövő átmeneti nyugalmi periódust eredményező megállapodások megkötéséhez vezettek. **Az instabilitás már-már megszüntethetetlen jellemzője a régiónak, aminek a legfontosabb okai a nemzetállamok kialakulásának befejezetlensége, a régió szegénysége, valamint a követett konfliktusmegoldó módszerek alkalmatlansága.** (Krestev, [1999]). Ez a három tényező mind a XIX. század végén, mind pedig e század kilencvenes éveiben jelen volt. Mivel a régió minden tekintetben viszonylag távol volt és van Nyugat-Európától, ezért az itt zajló konfliktusok nem igazán érintették a fejlett világ belső folyamatait, így egyetlen nagyhatalom sem volt érdekelt a helyi problémák tartós megszüntetésében. A történelmi visszatekintés bizonyítja, hogy a Balkán mindig is a nagyhatalmak politikai játszmájának egyik viszonylag kevésbé fontos színtere volt. A nagyhatalmi diplomáciai cinizmus és a régióban gyökerező pszichikai, mentalitásbeli tényezők mindig megakadályozták, hogy a balkáni „végek” szervesen bekapcsolódhassanak a fejlett világ vérkeringésébe. Ráadásul a hidegháború befejeződése óta a Balkán még azt a kevés nyugati figyelmet is elveszítette, amiben a korábbi időszakban részesült.

A legutóbbi tragikus események hatására az elmúlt hónapokban úgy tűnt, hogy valami megváltozik a nagyhatalmak¹²¹ Balkán politikájában, ami esetleg lehetővé teszi, hogy érdemi átalakulás kezdődhessen meg a régióban. A jövő azonban rendkívül bizonytalan és ma már egyre csökken az újfajta Balkán politika melletti elkötelezettség mértéke.

A fejezet célja annak bemutatása, hogy a Balkán gazdasági és politikai értelemben miért nem tekinthető egy régiónak és milyen problémákba ütközik a regionális együttműködés akár korlátozott szintjének elérése is. További cél annak elemzése, hogy a kilencvenes években miképp **formálódott a Nyugat Balkán politikája. Ennek során kiemelt fontosságú a Jugoszlávia elleni háború utáni helyzet vizsgálata. Kérdés, hogy miért és mennyiben változott meg a helyzet, a politikai akarat, és valóban elindult-e egy olyan folyamat a nemzetközi szereplők, így elsősorban az EU döntéshozói körében, ami a Balkán stabilitását növelheti. Fontos kérdés az is, hogy az új kezdeményezések és az azok mögötti eltökéltség vajon elegendőek-e és megfelelőek-e a régióbeli problémák kezeléséhez.** A problémák kezelésével kapcsolatban javaslatokat is megfogalmazok, de ezeknek csak akkor lehet relevanciája, ha a nemzetközi szereplők határozott, elkötelezett politikai céllal közelítenek a régió problémáinak megoldásához. A jövőbeni regionális és EU integrációs lehetőségek elemzése a Balkánnal kapcsolatban sokkal nehezebb feladat, mint Közép-Európa viszonylatában. Éppen ezért jóslatokba nem bocsátkozok, de egy a korábbi elképzelésekkel szemben innovatív lehetőségeket megfogalmazó jövőt felvázolok.

---

¹²¹ A „nagyhatalmak” kifejezést véleményem szerint nyugodtan alkalmazhatjuk a Balkánon megjelenő nemzetközi szereplőkre, akár NATO-nak vagy EU-nak is hívják őket.

1. FEJEZET

A BALKÁN JELLEGZETESSÉGEI

1. Gazdaságtörténeti kitekintés¹²²

A Balkán problémáinak gyökerei nem gazdasági jellegűek, a régióban egyetlen lövés sem dördült el gazdasági okokra visszavezethető államközi konfliktusok miatt. A politikai széttagoltság és a régió kívüli hatalmak politikája miatt azonban nem hogy tartós politikai megbékélést nem sikerült a régióban megteremteni, de az amúgy sem nagy számú regionális gazdaságépítő kísérletek is kudarcot vallottak. 1905-ben, a szerb-bolgár vámunió kísérletével vette kezdetét a politikai kezdeményezések azon sora, amelyek a régió gazdasági integrációját célozták. A Szerbia által politikai megfontolásokból szorgalmazott 1905-ös egyezmény, amely az Ausztria-Magyarországgal érvényben levő kereskedelmi megállapodás nyújtotta előnyök kiaknázását szolgálta volna, egyértelműen a Bécs által Belgrádra erőltetett módosítások miatt futott zátonyra. (Stavrou, Lampe (ed.), [1998]) Az ezt követő 1906-1911 közötti vámháborút azonban, amihez a magyar gazdasági érdekeket képviselők ragaszkodtak az élőállat kivitelüket veszélyeztető konkurencia miatt, a Habsburg Monarchia képtelen volt megnyerni. **A kis szerb gazdaság került ki győztesen** azáltal, hogy képes volt más piacokat keresni egyéb termékeinek. A kibékíthetetlen osztrák-szerb ellentét kialakulására azonban a vámháború kimenetelénél sokkal erőteljesebb hatást gyakorolt az 1912-1913-ban lezajlott két balkáni háború. A szerbek győzelme, illetve azok Boszniára gyakorolt hatása ösztönözte a Monarchiát 1914-ben a Szerbia elleni preventív háború kirobbantására.

A háború eredményeképpen a régió legnagyobb vámuniója, a több mint 50 milliós Ausztria-Magyarország felbomlott. A vámunió előnyeit bizonyítja még a régióban is, hogy a háború előtt Bosznia egy főre eső exportja egyharmadával haladta meg a

---

¹²² A gazdaságtörténeti kitekintésben nagymértékben támaszkodom a Délkelet-Európa jövőjével foglalkozó, a Ciprusi kormány, a Woodrow Wilson Center és a Südosteuropäische Institute által közösen 1994 tavaszán Nicosiában megrendezett konferencián elhangzott előadásokra. A konferencia anyaga megjelent: Stavrou, Lampe (ed)[1998]:Redefining Southeast Europe. (Südosteuropa Studie)

hasonló szerb értéket, ennek az exportnak a döntő része pedig Ausztria-Magyarország egyéb területeire irányult.

Az első világháború után nem csak a régióban, de Európa szerte a nemzetközi kereskedelem visszaesése, a külföldi befektetések hanyatlása figyelhető meg. A háború okozta hatalmas emberveszteség korlátozta a gazdasági növekedés lehetőségeit. Ekkor Délkelet-Európában - beleértve az első Jugoszláviát és a megnagyobbodott területű Romániát - az egy főre jutó összerkedelem csupán egynegyede volt a Csehországinak.

A Balkánról származó mezőgazdasági termékek nyugat-európai elhelyezési lehetőségeit a kereslet csökkenése mellett jelentősen beszűkítették a szállítási problémák és az egyre erőteljesebb tengerentúli verseny. **A Balkán fejlődését ezen kívül nehezítette és a külföldi befektetések növekedését tovább korlátozta az, hogy az ipari vállalatok gyengék, a hazai piacok pedig kicsik voltak.** Az 1920-as években lezajlott valutastabilizációk ellenére is csak minimális hányada érkezett azon külföldi tőkeösszegeknek, amelyek a háború előtt a balkáni kormányok számára kölcsönként rendelkezésre álltak, pedig a valuták túlértékelése az új kölcsönök megszerzésére irányultak. A magas átváltási arányok ehelyett kivitel-korlátozó hatással jártak, és a hazai termékeknek az olcsóbb importtermékekkel szembeni védelme érdekében magasabb vámokat eredményeztek. Bár a Habsburg vámunió magját alkotó Ausztria, illetve Magyarország gazdaságához fűződő kereskedelmi kapcsolatok lazultak, ezt ellensúlyozta az Olaszországgal folytatott kereskedelem és a Csehszlovákiával kialakított tágabb interregionális kapcsolat.

A Délkelet-Európán belüli kereskedelem a régióbeli hat állam (Jugoszlávia, Bulgária, Románia, Görögország, Albánia, Törökország) összforgalmának 1929-re is csupán 9%-át tette ki. A gazdasági világválság idején tartották meg a kormányok képviselőinek Első Balkáni Konferenciáját, melyet 1930-ban Athénban hívtak össze. Gazdasági kérdéseket tűztek napirendre, és elsősorban azzal a jugoszláv-román tervvel foglalkoztak, amely az egymás közötti kereskedelem bővítése érdekében Délkelet-Európában vámunió létrehozását javasolta. A tervet azonban megbukott, nem utolsósorban a nyugat-európai kormányok tiltakozása nyomán. **Ezt követően a**

balkáni vámunió létrehozására irányuló tervek és javaslatok nem sok sikerrel jártak.

A regionális kapcsolatok erősítése a harmincas években másodlagossá vált. A régió kormányai a mezőgazdasági export ellenőrzésére állami hivatalokat hoztak létre és politikailag veszélyes klíring-megállapodásokat írtak alá a náci Németországgal, amelyek keretében mezőgazdasági termékeket szállítottak. A régió országait ez egyre erősebben fűzte Németországhoz, ami csökkentette a multilaterális szabadkereskedelem kialakítására való lehetőségüket. További negatív fejleményt jelentett, hogy a harmincas évek második felében **fellendült az államilag finanszírozott katonai termelés**, így a beruházásokra fordítható amúgy is szűkös forrásokat olyan ágazatokba fektették, amelyeknek az exportlehetőségei a legcsekélyebbek voltak. **Jugoszláviában az ilyen típusú nehézipari befektetések a boszniai és szerbiai belső területekre koncentráálódtak, aminek következtében ezek a háborús kereslet csökkenésével szemben igen sebezhetővé váltak, másrészt emiatt Horvátországban és Szlovéniában elégedetlenség támadt.** A II. világháború kitörése előtt csak ez az utóbbi feszültség jelent meg, a hatvanas évektől kezdve azonban mindkét probléma napirendre került.

1948, a Tito és Sztálin közötti szakítás után a nehéziparnak ez a fajta regionális koncentrációja újra felerősödött és ezúttal elsősorban Bosznia Hercegovinára összpontosult. Délkelet-Európában óriási összegeket fordítottak haditermelésre, illetve Törökországban és Görögországban hadicélú beszerzésekre. A kommunista gazdasági rendszerek további óriási összegeket áldoztak (a nemzeti össztermék kb. 30%-át) arra, hogy a hazai fogyasztási igényeket, amennyire csak lehet belföldi termeléssel elégítsék ki, a külfölddel való kereskedelmet pedig csak eszközként használták arra, hogy a mindenképpen szükséges importtermékeket bilaterális klíring-megállapodások keretében immáron a szovjet érdekszféra határain belülről szerezzék be. Jugoszlávia Titóval az élen kilépett ebből a körből, de az Olaszországgal fenntartott kapcsolatok 1955-ös rendezéséig csak igen lassan haladt előre az exportfejlesztéssel, a nyugati relációra való átállással. Jugoszlávia tagköztársaságai még ekkor is inkább arra koncentrááltak, hogy saját területükön szovjet típusú túlméretezett iparvállalatokat hozzanak létre. A katonai termelés

bővülése a 60-as évektől kezdve csökkent, ami különösen Bosznia foglalkoztatási viszonyaira gyakorolt kedvezőtlen hatást, mivel ez a köztársaság függött leginkább a haditermeléstől. **Eközben a kevésbé fejlett területek felzárkóztatására irányuló központi törekvések is sikertelenül végződtek**, ami leginkább Boszniát érintette, ahol 1988-ra az egy főre eső GMP¹²³ a jugoszláv átlag 68%-ára csökkent, holott 1953-ban ez az arány még 83% volt.

Albánia kivételével Délkelet-Európa külfölddel folytatott kereskedelmét, valamint az ipari termelést és az ipari exportot tekintve az 1960-1979 közötti, a második olajválságig terjedő időszakot óriási fejlődés jellemezte. A hetvenes években a bolgár és a román export reálértékben évi 10%-kal, Görögországé pedig 13%-kal bővült, miközben Jugoszláviában ez a növekedés 5%-os volt. Bulgária és Görögország az egy főre eső összforgalom tekintetében Románia és Jugoszlávia adatainak kétszeresét, Törökország mutatóinak ötszörösét, Albánia teljesítményének pedig a tízszeresét érték el. 1978-ra Bulgáriában, Romániában és Jugoszláviában az ipari termékek a GDP 50%-át tették ki, míg Görögországban és Törökországban csak 25%-át. Ennek eredményeként a nyersanyagok részesedése az exportból 20%-ra esett vissza Romániában és Jugoszláviában, 35%-ra Bulgáriában és Görögországban, míg Törökországban a feldolgozatlan termékek aránya továbbra is 75% maradt. (Stavrou (ed.) [1998]) Jóllehet a régió belüli összkereskedelem a hat ország kereskedelmének mindössze 6%-át tette ki, ami kevesebb, mint az 1929-es 9%, nem hagyható figyelmen kívül, hogy egészen az 1960-as évekig bonyolult politikai ellentétek gátolták a kereskedelmi kapcsolatok fejlődését. A 60-as évek második felétől ezek az ellentétek továbbra is fennmaradtak ugyan, a gazdasági kapcsolatokra gyakorolt hatásuk azonban gyengült, legalábbis amennyire azt a bilaterális kereskedelmi megállapodások szovjet típusú gyakorlata lehetővé tette. A görög-bolgár kereskedelemben és turizmusban az 1960-as évek végére enyhülés állt be, épp akkor, amikor Athénban a jobboldali tábornokok voltak hatalmon.¹²⁴ A görög-jugoszláv kereskedelem fejlődése útjában az 1952-es görög polgárháborút követően nem álltak komolyabb akadályok. Az 1970-es években a Romániába, Bulgáriába és Albániába

---

¹²³ Gross Material Product

¹²⁴ Ez is bizonyítja, hogy a Balkánon nem mindig valósult meg a „szovjet” értelemben vett kelet-nyugati szembenállás.

irányuló görög export értékét tekintve az azelőtti hatszorosára, a Romániából és Bulgáriából származó török import pedig a húszszorosára emelkedett. (Stavrou - Lampe (ed.), [1998]) A gazdasági kapcsolatok javulása a politikai szférára is kihatott, a 80-as években egy sor kormányközi találkozóra került sor annak ellenére, hogy a szovjet blokk országainak gazdaságait egyre nagyobb válság jellemezte. **Ezek a szorosabb kapcsolatok elvezettek a háború utáni első balkáni konferencia összehívásáig. 1989 elején hat ország külügyminiszterei találkoztak Belgrádban, hogy közös lépésekről tárgyaljanak (Balkáni Stabilitási és Együttműködési Konferencia).**

Az 1989-es év végére azonban az egymást követő gazdasági kudarcok nyomán bekövetkező összeomlás elsöpörte a román és a bolgár politikai rendszert Bulgáriában és Romániában, valamint összeomlással fenyegette Alia uralmát Albániában, és a felbomlás szélére sodorta a jugoszláv kommunista pártot. A pártszervezet összeomlása a föderáció szintjén 1990 januárjában egyértelművé vált és a csak az egyes köztársaságokban megtartott többpárti választások sorozata megadta az utolsó lökést a jugoszláv örökségért folytatott háborúk kirobbantásához. A konfliktus Szlovéniában tört ki először, ami azután 1991-ben továbbterjedt Horvátországra, ott azonban már sokkal nagyobb emberáldozatot követelt. Az ezt követő évben a harcok áttértek Bosznia-Hercegovinára is.

1994-re túl azon a veszteségen, amit a nagyszámú halott, illetve kitelepített jelentett, a boszniai gazdasági termelés az 1989-es sinthez képest mintegy egyharmadára zuhant vissza. Hasonlóan riasztó visszaesés jellemezte Szerbia-Montenegrót is, a horvát veszteség pedig a háború előtti termelés majdnem felének a kiesése volt. A szerbiai bruttó hazai terméknek 1992-re már legalább 30%-át az informális, vagy illegális gazdaság termelte. A nemzetközi közösség által Szerbiára kivetett gazdasági és pénzügyi szankciók alapján előre látható volt, hogy az elkövetkező években ez az arány még tovább növekszik. A szankciók, illetve az egykori jugoszláv Macedón Köztársaságot sújtó görög kereskedelmi embargó nyomán¹²⁵ **az újonnan alakult államok kereskedelmének több, mint a fele illegális kereskedelemmé alakult át.**

---

¹²⁵ Görögország ellenezte, hogy Macedónia ezen a néven nyerje el függetlenségét, ezért hosszú időn át nem ismerte el az országot, miközben gazdasági embargót rendelt el ellene.

Egyedül Szlovénia volt az, amelyik viszonylag gyorsan képes volt jugoszlávia kereskedelmének tekintélyes részét európai partnerek felé áttéríteni.¹²⁶

A háború, a széles körben elterjedt korrupció és a Délkelet-Európa központi kereskedelmi csatornáit elzáró korlátozás előre megjósolható hatást gyakorolt a külföldi befektetésekre. A korlátozások, melyek a szerbiai és boszniai viszonyok következtében Szlovénia kivételével kisebb-nagyobb mértékben az egész Balkánon érvényesültek, elriasztották a befektetőket.

A jugoszláv dráma legújabb fejezete, Jugoszlávia bombázása és Koszovó „megtisztítása” minden eddiginél súlyosabb csapást mért a térség országainak gazdaságára. A Nyugat-Balkán¹²⁷ országainak gazdasági helyzete egyre kilátástalanabb, a nemzetközi erők jelenléte pedig nem sok jóval bíztat a jövőbeni kedvező gazdasági folyamatok megindulásával kapcsolatban. **A korábbi időszakhoz képest azonban a változás az, hogy ma már vannak olyan nyugat-európai döntéshozók is, akik szerint a Balkán stabilizálásának talán egyetlen módja a régióknak az EU-hoz történő szorosabb kötése.**¹²⁸

2. A kilencvenes évek kihívásai

A kilencvenes évek során Délkelet Európában **a Balkanizáció folyamata felgyorsult, vagyis egyik konfliktus követte a másikat, ami egyre kisebb és kisebb államok és politikai egységek kialakulásához vezetett.** A Nyugat- és Közép-Európát jellemző domináns integrációs folyamatokkal szemben a Balkánt a

---

¹²⁶ Szlovénia Jugoszlávia többi területéhez képest rendkívül kedvező gazdasági adottságokkal indult, a sokat emlegetett példa szerint Szlovénia a jugoszláv lakosság egyötödével az ország exportjának több mint felét bonyolította le.

¹²⁷ A „Nyugat-Balkán” az EU terminológiájában Horvátországot, Bosznia Hercegovinát, Albániát, Macedóniát és Jugoszláviát foglalja magában.

¹²⁸ Érdekes és szomorú visszaemlékezni, hogy a Balkán gyors és radikális EU-hoz kötésének gondolata már a kilencvenes évek elején megfogalmazódott számos politikus és közgazdász fejében, mint az egyetlen eszköz, ami Jugoszlávia régiót romba döntő dezintegrációját szabályozott mederbe terelhetné. Erről lásd pl.: (Simic, [1993] p. 33.)

fragmentáció, a háború és a gazdasági visszaesés jellemzi. A Balkanizáció súlyos biztonságpolitikai fenyegetést jelent a régió számára, de indirekt csatornákon át a nemzetközi közösségre nézve is.¹²⁹ A Balkánon zajló erőszakos folyamatok legfontosabb jellemzője, hogy a konfliktus egyik országról a másikra terjed, megjelenési formája pedig a menekültáradat, a bűnözői hálózatok térhódítása és a legerőszakosabb nacionalizmus terjedése. Ezek a folyamatok még a jó szándékú politikai irányítást és a gazdaság fejlődési lehetőségeit is alapjaiban rendítették meg.¹³⁰ Egyre világosabb, hogy ez a folyamat a végtelenségig nem tartható fenn és mindenki egyetért azzal – legalábbis szavakban –, hogy a nemzetközi közösségnek nagyobb felelősséget kell vállalnia a régióban zajló folyamatokért.¹³¹ Egyre égetőbb lenne megtalálni azokat a módszereket, amelyek valamiképpen képesek a régiót Európa többi részéhez integrálni. Lényegében ez a szándék motiválta az 1999. júniusában meghirdetett Stabilitási Paktumot, illetve a különböző Marshall terv jellegű javaslatokat. **Az elképzelések mögött az alapvető gondolat az, hogy a demokrácia, a stabilitás és a gazdasági prosperitás nem exportálható csak úgy egyszerűen a régióba.**¹³² A nemzetközi közösség és elsősorban az EU segíthet megteremteni a feltételeket, de a demokrácia, a stabilitás és gazdasági jólét megteremtése elsősorban a térség népeinek a felelőssége.¹³³ A Stabilitási Paktum mindenesetre az első jele annak, hogy a Nyugat valamilyen struktúrát próbál kialakítani arra, hogy a Balkánt kimozdítsa az erőszak és a dezintegráció ördögi köréből.

A balkáni helyzet rendezésével kapcsolatban gyakran hallható a „rekonstrukció” kifejezés.¹³⁴ **A rekonstrukció azonban feltételez egy előzetes, véglegesnek**

---

¹²⁹ A hatások meglehetősen áttételesek, és elsősorban a menekültek Nyugat-Európába áramlásában jelennek meg.

¹³⁰ A gazdasági fejlődés alapjai amúgy sem voltak adottak, a „jó szándékú” politikai vezetés pedig hiánycikk a Balkánon.

¹³¹ Fontos megjegyezni, hogy a nemzetközi közösség (már ha egyáltalán jogos ezt a kifejezést használni) az eddigiek során csak akkor volt képes bármilyen lépést megtenni a Balkánon, ha azt az Egyesült Államok támogatta.

¹³² Ez forradalmi változás lenne a nemzetközi szereplők hozzáállásában, hitelességében azonban nagymértékben kételkednünk kell, különösen, ha nemzetközi pénzügyi intézmények vezető munkatársainak írásait forgatjuk. (Lankes, [1999])

¹³³ Sajnos ez a legfontosabb akadálya, hogy a Balkánon igazi átalakulás kezdődhessen meg.

¹³⁴ A „rekonstrukció”, az „újjáépítés” és a „rehabilitáció” kifejezések összekeverednek a magyar használatban, lényegüket és jelentésük különbözőségeit az angol kifejezések alapján lehet a legjobban elkülöníteni. („reconstruction”, „rebuilding”, „rehabilitation”)

tekinthető politikai rendezést, ami például a II. világháború utáni helyzetet jellemezte. A Balkánon ez még nem történt meg, az államok szuverenitása folyamatos kihívásoknak van kitéve. Ebben jelentős szerepet játszik az a fajta szélsőséges nacionalizmus, ami a volt Jugoszláviában a konfliktusokhoz vezetett és még tovább erősödött maguknak a konfliktusoknak a hatására. (Stanchev, [1999]) Ez a nacionalizmus egy olyan társadalmi jelenség, amelynek jellemzője az, hogy szövetséget kötöttek a nacionalista vezetők, a különböző félkatonai szervezetek és bandák, illetve a titkosszolgálatok egyes részei. Ezt az egységet egy olyan bűnszövetkezetként lehet leírni, ahol a törvényeket és a társadalmi normákat folyamatosan és súlyosan megsértik. A háborús bűnök, az emberi jogok megsértése ennek a tevékenységnek a szélsőséges, de nem ritka megjelenési formái. Ez az egész régiót átszövő korrupcióval, klientúra kiépítéssel párosul.

A régió rekonstrukciója nem csak a konkrét fizikai, kézzelfogható újjáépítést jelenti, hanem magát a társadalmi, intézményi újjáalakítást, átszervezést is. **A Balkánon a legfontosabb feladat egyelőre más jellegű, mint Közép-Európában, a fő cél ugyanis a törvény, a jog uralmának a helyreállítása.** Ez az élet minden területére igaz. **A biztonság területén** ez azt a politikai megegyezést jelenti, hogy a régióban az erőszak helyét minél hamarabb át kell vennie a nemzetközi jogi alapelveknek.¹³⁵ **A politika területén** az emberi jogok tiszteletben tartását jelenti, illetve annak a lehetőségnek a megteremtését, hogy az egyének szabadon, korlátoktól mentesen vehessenek részt a mindennapi politikai életben. Ezt azonban alapvetően megnehezíti, hogy mára egyértelműen kiderült, a máshol több-kevesebb sikerrel bevált standard gazdasági és politikai eszközök a Balkánon teljességgel alkalmatlanok és sikertelenek.¹³⁶ Számos elemzés a teljes gazdasági liberalizálásban, sőt az eurozónához való csatlakozásban látja a térség talpra állításának egyetlen lehetséges módját. Látni kell azonban, hogy ezek az intézkedések a Balkán további gazdasági hanyatlásához vezetnek, és ez még akkor is így van, ha számos, a hatások enyhítését célzó intézkedésre sor kerülne.

---

¹³⁵ Bár éppen a nemzetközi jogi elvek egy része kérdőjeleződött meg a Jugoszlávia elleni bombázások során, illetve minden eddiginél nyilvánvalóbbá vált, hogy a nemzetközi jog elvei egyértelműen az erősebb önkényes értelmezésének a szeszélyére vannak bízva.

¹³⁶ Persze nem a Balkán az első terület Közép-, és Kelet-Európában, ahol a standard módszerek kudarcot vallanak, elég csak utalni az Oroszország kapcsolatos tapasztalatokra.

Minden elemzés vagy megoldási javaslat arra hívja fel a figyelmet, hogy a Balkán lehetséges Európához való közeledésének teljesen párhuzamosan kell haladnia a régió országainak egymás közötti integrálódásával. **Az egymás közötti integrálódásnak azonban igen kicsi az esélye,** ennek alátámasztására a későbbiekben részletesen kitérek.

A tanulmányban a Balkánt egy régiónak tekintem, amely magában foglalja az összes jugoszláv utódállamot (kivéve Szlovéniát¹³⁷), Albániát, Bulgáriát és Romániát, valamint Görögországot és Törökországot, bár Görögország már 1981. óta tagja az EK-nak, Törökország pedig EU kapcsolataiban már hosszú és viharos intézményesített múltra tekinthet vissza. A régió regionális megközelítése a megoldás felé mutat, a fókusz azonban a régió volt kommunista országaira esik. Ez a fajta multilateralizmus nem ellentétes az országok igényei szerinti individuális kezeléssel. **A regionális megközelítés a megfelelő eszközöknek a régió országaiban párhuzamosan történő kialakítását jelenti az integráció számára, nem pedig azt, hogy minden lépés és intézkedés a leglassabban átalakuló országhoz igazodik.** Ezt azért kell tudatosítani, hogy a régióbeli, már magasabb szintű intézményesített kapcsolattal rendelkező országok bizalmatlanságát a regionális megközelítéssel kapcsolatban sikerüljön eloszlatni. Minden regionális fejlesztési elképzelés azonban teljesen hiábavaló, ha Jugoszlávia nem szerepel a balkáni rekonstrukció célországok között.¹³⁸

3. A koszovói válság hatásai

A NATO és más csapatok Boszniába és Koszovóba érkezése nem képes megoldani a térség konfliktusait. Nagyon jelentős bizonytalansági és egyensúlytalansági tényezők maradtak fenn nem csak Koszovó, hanem az egész régió jövőjével kapcsolatban, sok probléma továbbra is megoldatlan és további

---

¹³⁷ Ez némiképpen önkényes, de úgy gondolom, hogy Szlovénia elkülönítése és inkább a közép-európai régióhoz való sorolása mindenképpen megalapozott.

¹³⁸ Ez az a kérdés, amivel kapcsolatban az amerikai és az európai álláspont a leginkább eltér egymástól. Míg az amerikaiak Jugoszlávia totális izolációját támogatják, addig az európaiak hajlanának a szankciók némi enyhítésére. Mások arra hívják fel a figyelmet, hogy Szerbia jelenleg nem játszik szerepet sem gazdasági, sem biztonsági értelemben a Balkánon, és a régió jövőjét nem

konfliktusok gyújtópontja lehet. Ezek nagy részét a koszovói konfliktus éles megvilágításba helyezte. A legfontosabb problémák a következők:

Magának Koszovónak a jövője. Az ENSZ BT határozata megerősítette a G8 országok Szentpétervári nyilatkozatát, aminek célja egy olyan politikai folyamatnak a fenntartása, amely:

1. Jelentős önkormányzatot biztosít Koszovó számára.
2. Teljes egészében magának vallja a Rambouillet-i elveket.
3. Prioritásnak tekinti a szuverenitás tiszteletben tartását, Jugoszlávia és a többi régióbeli ország területi integritását.
4. Hozzájárul az UCK demilitarizálásához.

Eddig az ENSZ sikertelennek bizonyult a civil jelenlét kiterjesztésében, a KFOR pedig nem képes biztosítani a békét, illetve a kisebbségek (szerbek és romák) védelmét. Nagy a kockázata annak, hogy Koszovó hosszabb időre a különböző bűnöző bandák központjává válik, miközben az enklávészerű, elszigetelt szerb közösségek továbbra is hosszú távú feszültség forrásai lesznek.

A Milosevic rendszer sorsa Szerbiában. A koszovói válság során különböző, korábban kormányhű csoportok is felemelték szavukat a rendszer politikája ellen. Ezek közé tartozik az ortodox egyház, amely nyíltan elítélte az etnikai tisztogatásokat; azok a katonák, akik nem kapták meg rendesen fizetésüket; a háború áldozatainak családjai; a nyilvánosság előtt rejtve maradó koszovói szerb menekültek. A nemzetközi közösség nyomása ellenére a politikai ellenzék továbbra is megosztott, egységes fellépése nehezen képzelhető el. **Ráadásul hosszabb távon sem lehet kizárni annak lehetőségét, hogy polgárháború tör ki Szerbiában,** vagy újabb fegyveres konfliktusokra kerül sor valamely szomszédos országban, főleg ha Milosevic az instabilitás eszközét a korábbiakhoz hasonló intenzitással fogja kihasználni.¹³⁹

---

befolyásolja negatívan még az sem, ha Jugoszlávia „black hole” marad a nemzetközi közösség számára.

¹³⁹ Az instabilitás és a konfliktus folyamatos fenntartása tette lehetővé, hogy egységes ellenzéki fellépésre ne kerülhessen sor, a lakosság pedig a politikai vezetés támogatója maradjon.

Montenegró helyzete. A montenegrói társadalom jelentős mértékben megosztott a demokratikus folyamatok valamint a Milosevicet és rezsimjét támogató csoportok között. Ez a megosztottság a társadalom minden részét áthatja, a politikai pártokat, a biztonsági erőket, sőt még az egyes családokat is. A háború lehetőséget biztosított a korábbi választásokon vereséget szenvedett Milosevicet támogató csoportoknak a politikai színpadra való visszatérésére. Más csoportokban viszont azt a meggyőződést erősítette meg, hogy a köztársaság nem maradhat mindörökké a Milosevici politika rabja, közöttük egyre erőteljesebb a független Montenegró létrehozásának követelése. A javaslatok egyelőre olyan tárgyalások folytatására irányulnak, amelyek a Montenegró és Szerbia közötti kapcsolatok újradefiniálását célozzák, ami az önálló Montenegrói pénz bevezetését is magába foglalja.¹⁴⁰ **A feszültségek egyik központi kérdése a Jugoszláv hadsereg jelenléte Montenegróban.**

Macedónia instabilitása. Az albán lakosság számának gyarapodásával és a szláv népesség körében tapasztalt bombázással szembeni ellenállás hatására a feszültség Macedóniában is jelentősen növekedett. A montenegrói kormányban résztvevő albánok továbbra is egy kétszektorú Macedónia létrehozását támogatják.

Folytatódó feszültségek Bosznia Hercegovinában. A NATO akciókat a szerb nacionalisták erőteljesen ellenezték, a bombázást bűnös akciónak bélyegezték, sőt még NATO ellenes, a Szerb Köztársaságban végrehajtandó katonai akciókat is kilátásba helyeztek. **A menekültek beáramlása, a Jugoszláviával fenntartott gazdasági kapcsolatok megszakadása, a Koszovóba küldendő félkatonai szervezetek toborzása mind hozzájárultak a Bosznia végső megosztását szorgalmazók és a Jugoszláviával való szoros függőség fenntartását támogatók közötti további polarizációhoz.**

---

¹⁴⁰ A német márka fizetőeszközként történő bevezetése tulajdonképpen a de facto állapotot szentesítette és egyfajta megegyezésnek tudható be a szerb és a montenegrói vezetés között. A montenegrói függetlenséget követelők számára ez egy jelentős szimbolikus lépés, viszont egyben a további függetlenedési lépések befagyasztását is jelentheti. Szerb részről a német márka bevezetésének elfogadása egy olyan engedmény, ami részben semlegesíti a montenegrói függetlenségi törekvéseket, de túl nagy presztízs veszteséget sem jelent.

További problematikus kérdéseket vet fel **az albán állam törékenysége**, a korábbi és a jelenlegi politikai vezetés közötti ellentétek,¹⁴¹ vagy a moszlimok helyzete a Szandzsákban, illetve a magyaroké a Vajdaságban.

Ezeket a súlyos, problematikus kérdéseket ráadásul abba a kialakult társadalmi kontextusba kell belehelyezni, ami a háborús gazdaságokat jellemzi. A legfontosabb nehézségek a következők: magas munkanélküliség; szélsőséges politikusok, akiknek a befolyása a válságállapot intenzitásával egyenesen arányos; a rendelkezésre álló rendkívül nagy mennyiségű, kontrol nélkül forgalmazott fegyver; a független vagy magán hadseregek; félkatonai szervezetek. Ezeket a kedvezőtlen társadalmi folyamatokat ráadásul nem lehet földrajzi korlátok között tartani. Az erőszakhoz vezető tényezők könnyedén áttérjednek a határokon, a feketepiacokon és a fegyverkereskedelmen, a szankciók megsértésén, a félkatonai szervezeteken vagy bűnözői hálózatokon keresztül. Éppen ezért a helyi problémák és konfliktusok földrajzilag is nagyon kiterjedt hatással rendelkeznek, pl. kihathatnak akár a görög-török, vagy tágabb értelemben a kelet-nyugati kapcsolatokra is.

4. A háború Koszovóra, Szerbiára és Montenegróra gyakorolt gazdasági hatásai.

A háború gazdasági költségeivel kapcsolatban Koszovóval, Szerbiával és Montenegróval kapcsolatban sok számítás létezik, de ezek egyike sem tekinthető teljesnek, a károk nagyságára vonatkozó összegek pedig nagyon eltérőek. Például a hivatalos Jugoszláv becslések szerint a GDP 1999-ben 25%-kal csökken, ehhez hasonló nagyságú csökkenéssel számol az EIU¹⁴² és a GROUP 17¹⁴³ is, míg a

---

¹⁴¹ A feszültségeket érzékelteti, hogy 1999. októberében távozott az addig viszonylag sikeres politikát folytató kormányfő.

¹⁴² European Intelligence Unit.

¹⁴³ A GROUP 17 függetlennek tekintett szerb értelmiségiek reformcsoportja, amely 1999. tavaszán aktivizálódott.

belgrádi közgazdasági intézet a csökkenés nagyságát 35%-osra teszi. Ugyanez az ellentmondásosság érvényesül minden más mutató esetében is.

A fizikai károk nagyságával kapcsolatos becslések is széles határok között mozognak. Ennek oka egyrészt a konkrét adatok hiányossága, illetve a számbavételi módszerek különbözőségei, vagyis hogy mi számít és mi nem számít bele a károk közé. A Világbank jelentése szerint az ilyen jellegű károk nagysága Koszovóban 1 milliárd USD. Jugoszlávia többi részén a fizikai károk nagyságát 1 milliárd és 30 milliárd USD közé teszik a különböző becslések.

Szélesebb értelemben a becsült költségek közé tartoznak a jóléti veszteségek, az elvesztett GDP, illetve az alternatív költségek. A szélesebb értelemben vett veszteség nagysága jelentős különbségeket mutat az egyes elemzők között, a mérvadó adatok közül a GROUP 17 a károkat 30 milliárd, az EIU 60 milliárd, az EU és a Világbank pedig szintén 30 milliárd USD körülre teszi, bár az utóbbi adat az újjáépítési költségekre, nem pedig a károk és veszteségek nagyságára vonatkozik. Ezek az adatok természetesen rendkívül spekulatívak és az sem teljesen világos, hogy mit is jelentenek pontosan. Ráadásul a háborús károk összegére vonatkozó becslések és a rekonstrukciós költségek között nem látszik sok összefüggés, az 1999. júliusának végén Koszovóban tartott első donorkonferencián az újjáépítési költségekre 2 milliárd USD-t irányoztak elő.

Sokkal ésszerűbbnek tűnik a gazdasági helyzetet minőségi, nem pedig mennyiségi mutatókkal leírni. Az összes elérhető forrás szerint a mezőgazdaság és a kereskedelmi tevékenység egész Koszovó területén “magához tért”, miközben az ipari termelés teljesen mozdulatlan maradt. Ennek okai a következők:

Először is, számos iparágat a konfliktus során súlyos károk érték és azok helyreállítása nem számít prioritásnak. **Másodszor**, súlyos nehézséget jelent annak megállapítása, hogy kinek mi is a tulajdona, a jogi rendszer szinte nem létezik, ami az ipar helyreállítását egyszerűen lehetetlenné teszi. **Harmadszor**, súlyos problémák mutatkoznak a vállalatirányításban. Sok esetben a vállalatok vezetői szerbek voltak, akik a konfliktus után vagy elmenekültek, vagy elbocsátották őket, így ma nem

világos, hogy kik irányítják, vagy kik fogják irányítani a vállalatokat. **Negyedszer**, a hagyományos piacok megközelíthetlenné váltak. Koszovó a korábbiak során formálisan beintegrálódott a Szerb és a Jugoszláv gazdaságba, a mostani helyzetben új piacokat kellene találnia, ami mindenképpen hosszabb időt igényel. **A legfontosabb probléma azonban a politikai, a jogi és az adminisztratív infrastruktúra hiánya.** Törvények alkotására van szükség, azok elfogadásához azonban a stabil politikai struktúra kialakítása elengedhetetlen. De ha sor is kerül erre, még akkor is súlyos problémát jelent a végrehajtás.¹⁴⁴

Montenegró jelenlegi gazdasági helyzetét a koszovóinál sokkal egyszerűbb leírni, bár az adatok itt sem állnak rendelkezésre, vagy pedig megbízhatatlanok. A NATO támadások következtében a fizikai károk itt jóval kisebbek, a GDP veszteség azonban igen nagy, elsősorban a kereskedelem és a szolgáltatások terén. Montenegró az EU-tól és az USA-tól támogatásban részesül, ami valamelyest enyhíti a lakosság kétségbeejtő gazdasági helyzetét. Ennek köszönhetően a bérek és a nyugdíjak nagysága kb. kétszerese a szerbiainak és rendszeresen kifizetésre is kerülnek, nincs élelmiszer-, vagy üzemanyag hiány. Ráadásul Montenegróban nem került bevezetésre a Szerbiát jellemző hadigazdálkodás, így a gazdasági tevékenység itt sokkal szabadabb.

Montenegróval ellentétben Szerbiában a gazdasági helyzet katasztrofális. A Koszovó elleni háború idején az árakat szigorú ellenőrzés alatt tartották, így az infláció 1999. első felében kevesebb, mint 15% volt. A kormánynak nehézségeket okoz az elmaradt bérek,¹⁴⁵ illetve zsoldok kifizetése, így a kormányzat kénytelen volt a bankópréshez nyúlni, jóllehet ezt igen óvatosan tette. A GDP drámai zsugorodásával és a növekvő pénzmennyiséggel párhuzamosan a dinár elkezdett leértékelődni, ami egyre nagyobb nyomást gyakorol az árak alakulására is. **A politikai vezetés rendkívül nagy kihívással néz szembe.** A gazdaság legalább egy

---

¹⁴⁴ Bőséges gazdasági adatbázis található Koszovóról az „Economic Activities and Democratic Development” című, koszovói közgazdászok által készített anyagban. (<http://www.kosova.com>), valamint ezzel kapcsolatban további információkhoz lehet jutni Muhamet Mustafa: „Post War Order for South-East Europe: Kosova’s Country Paper” című munkájában (http://www.ceps.be/SEE_nw3.htm)

részét minél hamarabb működőképesse kell tennie, mivel ez egyre feszítőbb belpolitikai kényszerré kezd válni. További nehézséget jelent a szűkös üzemanyag, elektromos áram és egyéb készletek megfelelő elosztása. Emellett forrásokat kell találni a költségvetési bevételek biztosítására is. **Mivel külföldi finanszírozási források nem állnak rendelkezésre, a hazai bankrendszer csődben van, ennek megvalósítása igen nehéz feladatnak ígérkezik.** Az eddig viszonylag sikeres inflációellenes politika egyre nehezebben fogja kordában tartani az áremelkedés ütemét. A hiperinfláció azonban politikailag elfogadhatatlan következményekkel járna a vezetés számára.¹⁴⁶

A szerb lakosság egyre erőteljesebben készül egy alacsonyabb életszínvonalon való életre. Mivel a kormányzat az energia fejadagok bevezetésére kényszerül, az élet naturalizálódása jeleként egyre többen szénrel és fával fűtenek. A használt autók, a cigaretta és sok más, a korábbiakban elsősorban csempészúton bekerülő áruk vámjait mérsékeltek, ami azt mutatja, hogy a kormányzat egyelőre ezen termékek belföldi előállításával kénytelen felhagyni. **Néhány mindenképpen szükséges helyreállítási munkán kívül komolyabb gazdasági rekonstrukcióra nincs lehetőség. Sem a termelésben, sem pedig a foglalkoztatásban nem lehet javulásra számítani az elkövetkező időszakban.**

Az árszínvonal ezzel párhuzamosan drasztikusan csökkent Szerbiában. Mivel az infláció a dinár jelentős leértékelődésével párhuzamosan mérsékelt maradt, a valutában számított belföldi árak rendkívül alacsonyak. Még az importált termékek ára is általában alacsonyabb, mint a származási országban, ami azt jelenti, hogy az áruk nagy részét sokkal korábban hozták be az országba és az árszínvonalat a csekély vásárlóerő miatt nem igazították ki. Az árszínvonal nagyjából egyötöde például az osztráknak, vidéken a különbség még nagyobb, az átlagos bérek 80 márka körül vannak és további csökkenésük várható.

¹⁴⁵ Az elmúlt években a nyugdíjak és a munkabérek kifizetése folyamatos feszültségek forrása. Egyrészt a rendelkezésre álló összegek nagy részét a hadi készülődésre fordították, másrészt pedig a monetáris stabilitás fenntartása érdekében tartózkodtak a fedezetlen bankjegy kibocsátástól.

¹⁴⁶ Nem véletlen az ideges reagálás a „hamis dinárokkal kapcsolatban”. Hamis bankókkal nagyon könnyen fel lehetne borítani a viszonylagos árstabilitást, ugyanakkor a politikai vezetés a hamis bankókra foghatja a tovább már kordában nem tartható áremelkedést.

Az alacsony jövedelmek és a külső források hiánya miatt a külkereskedelmi termékforgalom nagymértékben visszaesett, a hivatalos becslések szerint 1999-ben az import 60%-kal, az export pedig 50%-kal csökken. A kereskedelmi mérleghiány 1998-hoz képest a felére csökkent, ami GDP-ben nem jelent kisebb arányt, mivel a bruttó hazai termék is az előző évi kb. 50%-ára süllyedt¹⁴⁷, így a külső egyensúlyt rendkívül nehéz fenntartani. **Az export és az import ilyen mértékű visszaesése a gazdasági tevékenység újjáélesztésének a lehetőségét hosszú időre korlátozza.**

Összességében a gazdaság helyzete Szerbiában drámai. A munka és üzleti lehetőség minimális, tőke nem áll rendelkezésre és a jelenlegi gazdasági és politikai feltételrendszerben a gazdasági tevékenység újjáéledésére nincs esély. A kormányzat ugyan gyors javulást ígér, a lakosságnak azonban hosszabb távú gazdasági nehézségekre kell felkészülnie.

5. Regionális gazdasági következmények

A koszovói válságnak jelentős gazdasági hatásai vannak a szomszédos országokra és a régió egészére nézve is. Ezek lényegében három formában jelentkeznek:

1. A menekültekkel és a háborúval egyéb módon közvetlen kapcsolatban lévő költségek.
2. A csökkenő külkereskedelem, fogyasztás és kisebb beruházások miatt a fogyasztásban és a kibocsátásban bekövetkező veszteségek
3. Stabilitási és fejlesztési költségek.

Kezdetben úgy tűnt, hogy a menekültek kérdése hosszabb távon is súlyos problémát jelent majd, de hamar kiderült, hogy hazatérésük gyorsabb és

---

¹⁴⁷ Lásd: Yugoslav Survey, 1999/1-2

teljesebb körű volt, mint ahogyan azt előzetesen gondolták, így ennek a régióbeli országokra gyakorolt hatása relatíve kisebb maradt. A régióból való emigráció hosszabb távon is probléma marad azonban és ha Szerbiában a gazdasági helyzet tovább romlik, akkor ennek negatív következményei nem csak a szomszédos, hanem az azon túli országokban is jelentkehetnek. Ez különösen kritikus szintet érhet el, ha Szerbiában esetleg polgárháború törne ki, aminek lehetőségét nem lehet kizárni.

A másik fontos és tartós következmény a termelés, a kereskedelem és beruházások feltételeinek romlása. A termékek és szolgáltatások kereskedelmét igen súlyosan érintette a válság, aminek kedvezőtlen következményei sokáig érezhetőek lesznek, hiszen a szerb piac hosszabb távon sem fog stabilizálódni, a Szerbián keresztül vezető kereskedelmi útvonalak lezáródása pedig jelentősen növeli a szállítási költségeket. **A kereskedelmi mérlegek hiánya a régió több országában is (például Bulgária, Horvátország, Bosznia) növekszik.** Másrészt viszont a kereskedelmi mérleg deficitje Szerbiában és Macedóniában kisebb, mint korábban, mivel az import nagyobb mértékben csökkent, mint az export. A többi szomszédos országra, például a Magyarországra és Romániára gyakorolt hatás nem túl jelenetős.

A gazdasági körülmények romlásával mind a magán, mind pedig a közösségi fogyasztás több országban is csökkent. A költségvetési egyenleg Macedóniában drámaian romlott, Albániában és Boszniában már a háború kitörése előtt is igen rossz helyzetben volt. Horvátországban a költségvetetés jelentős feszültségekkel néz szembe, jóllehet ez kevésbé a koszovói háború következménye, sokkal inkább a közeledő gazdasági válság egyik előjele.¹⁴⁸ A fiskális helyzet romlása Bulgáriában is egyre veszélyesebb az egyre romló növekedési feltételek miatt.¹⁴⁹

Végül a beruházások, elsősorban a külföldi befektetések még a korábbinál is kisebbé váltak, és ez tovább rontotta a régióbeli üzleti feltételeket. Adatokat a külföldi tőkebeáramlás alakulásáról szintén nem könnyű találni, de szinte biztos, hogy a

---

¹⁴⁸ Horvátország gazdaságának legfontosabb problémája, hogy a túlértékelt hazai fizetőeszköz miatt a termelők nem tudnak az exportpiacokon megméredezni és felkészülni a versenyre. Ez strukturálisan egyre inkább deformálja az ország gazdaságát, ami a szükséges reformok bevezetése után padlóra küldheti a horvát gazdaságot.

¹⁴⁹ A tágabb régióból valószínűleg Bulgária szenvedte el a legnagyobb veszteségeket a Jugoszláv háború következtében.

külföldi pénzek beáramlása nagyrészt leállt nemcsak a szűkebb, de a tágabb balkáni régióban is.

A válság legsúlyosabb és legnehezebben megszüntethető következményei az általános makroökonómiai stabilitás felborulásával, a gazdaságok transzformációjának megakadásával, stabil növekedési pályára állításával kapcsolatosak. A régió mindegyik országának nagyon gyenge makroökonómiai és még rosszabb mikroökonómiai mutatói vannak. (Gligorov, [1999]) Az összes országnak jelentős kereskedelmi és fizetési mérleg hiánya van, a költségvetési deficit katasztrofális, a munkanélküliség szintje óriási és folyamatosan növekszik. **A mikroökonómia oldalon gyenge és összeomló pénzügyi szektor, erőtlen és csődben lévő vállalati szektor, gyenge és korrump kormányzatok és vállalati vezetők találhatóak.** (Gligorov, [1999]) A régió szinte összes országa vagy most kerül gazdasági válságba, vagy éppen most próbál kilábalni abból. Mindezek a problémák tovább súlyosbodhatnak, ha a gazdasági növekedés kedvezőtlenül alakul, ami pedig több mint valószínű. A válság közvetlen makroökonómiai hatásai viszonylag csekélyek, a hosszú távú kedvezőtlen hatások azonban rendkívül súlyosak lehetnek. (Gligorov, [1999])

2. FEJEZET

A BALKÁN LEGFONTOSABB POLITIKAI-GAZDASÁGTANI JELLEMZŐI

1. Politikai és biztonsági jellegzetességek

A Balkánon két igen súlyos biztonsági probléma jelentkezik egyidőben: az egyik, hogy nincsenek világosan meghatározott és stabil határok a régióban, a másik pedig, hogy az egyes országokban hiányoznak a stabil jogi struktúrák. **A Nyugat Balkán országainak többségére jellemző a világosan megállapított határok hiánya.** Azok az erőfeszítések, amelyek a határoknak az etnikailag viszonylag homogén egységek körül történő kialakítására irányultak, a célt az etnikai tisztogatás és a helyi lakosság elűldözésével kívánták elérni. Ez rendkívül nagyszámú menekültet eredményezett és hosszú távú feszültségek melegágyát alapozta meg. A központi kormányzatok és egyéb államigazgatási szervek gyakran kerülnek egymással ellentétbe, mivel az egyes területek feletti joghatóság kérdése nem mindig tisztázott. Ez a helyzet mind Bosznia Hercegovinában, mind pedig Koszovóban, de egyre fontosabb kérdéssé válik ez Montenegróban, Szerbiában valamint Albániában, és lehet, hogy Macedóniában is.

A területi joghatósággal kapcsolatos vitákat tovább súlyosbítja mind az államokon belüli, mind pedig az államok közötti magatartási minta, amelyből hiányzik a jog tiszteletben tartásának az elve. **A külső kapcsolatokban nincsenek olyan elfogadott rendezési módszerek (az erőszakon kívül), amelyek a határokkal kapcsolatos kérdéseket képesek lennének kezelni.** Belföldön pedig a jog kikényszerítésének és a jogállamiságnak az alapjai hiányoznak, a politikai struktúrák szétesésével a régió egyre nagyobb területei kerültek a jognélküliség állapotába.

Ezek a biztonsági problémák nem választhatóak el attól, hogy a régió országait irányító rezsimek antidemokratikusak. Az országokon belüli írott alkotmányok fontosak, de ezek betartásának és érvényesülésének olyan normákon és értékeken kell

alapulnia, amelyeket a lakosság nagy többsége elfogad. Sok volt Jugoszláv köztársaságban a formális demokrácia és a joguralom számos alapvető összetevője annak ellenére hiányzik, hogy számos esetben az alkotmányok és a parlamenti választások a nyugati normáknak megfelelnek.¹⁵⁰ Ezek érvényesülése már sokkal kétségesebb, hiszen az uralkodó csoportok sok esetben az ezek mögött megbújó normákat és értékeket semmibe veszik és vad, nacionalista politikát folytatnak.

Ebből a szempontból a legfontosabb a Milosevic rendszer, bár a régióban lezajlott katasztrófákért nem egyedül ez a rendszer tehető felelőssé. Horvátországban Tudjman, Bosznia-Hercegovinában a nacionalisták, Koszovóban pedig az UCK együttesen mind részesei és kirobbantói voltak a régió átsöprő eseményeknek. Az is igaz, hogy a Milosevic esetleges bukása sem vezetne automatikusan a rendszer radikális átalakulásához, bár az kétségtelen, hogy így a demokratizálás egyik legfontosabb akadályozója kerülne ki a hatalomból, ami lehetőséget adna kedvező folyamatok elindulására a régióban (de persze erre semmi garancia nincs, sőt).

Az elmúlt években látszatra demokratikusan lebonyolított választások eredményeként a régió több államában is a nacionalista pártok kerültek hatalomra. Ezek a választások döntő többségében olyan államokban került megtartásra, amelyeket viszonylag pontosan írhatunk körül a „lágy totalitarizmus” kifejezéssel. Bár Jugoszláviában a kommunista rendszer a nyolcvanas évek során a többi közép-európai országhoz képest talán liberálisabb volt, az uralkodó párt azonban az élet összes területén ellenőrzést gyakorolt. **A többi közép-, és kelet-európai országhoz hasonlóan a politika és a gazdaság nem került egymástól elválasztásra,** az ellenőrzési mechanizmusok nagy része öröklődött a jelenlegi szerbiai rendszerbe is. Milosevic a hatalmát a hozzá hű titkosszolgálati hálózaton, az elektronikus média ellenőrzésén, a kulcs gazdasági pozíciókon, valamint a mindezekhez kapcsolódó félkatonai szervezetek keresztül tarja fenn. **Ellenőrző hatalma nem annyira abszolút, mint a korábbi kommunista időszak vezetőié, és ez részben magyarázza is az erőszak és az instabilitás eszközének széleskörű alkalmazását.** Pozícióját támogatja az autoriter hagyomány is, amely szerint a hatalmon lévőnek kell

---

¹⁵⁰ A kézenfekvő szerb példa mellett érdemes felhívni a figyelmet Horvátországra is.

támogatni. Ez a mentalitás elsősorban a vidéki területeken jelentkezik. **A hatalom stabilizálását elősegíti a Jugoszláviát évek óta körülvevő nemzetközi elszigeteltség is, ami nem a reménytelenség, hanem az áldozatiság érzését erősíti a társadalomban.**¹⁵¹ A rendszer a volt Jugoszlávia egyes más területein is hasonló, elsősorban Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában, de ennek a fajta antidemokratikus politikának az elemei – ha kisebb-nagyobb mértékben is – lényegében az összes balkáni országban, ha kisebb-nagyobb mértékben is megtalálhatóak.¹⁵²

A balkáni társadalmakban, így Jugoszláviában is természetesen vannak olyan csoportok, amelyek számára a demokrácia jelenti az értéket. Jugoszláviában ezek az erők a független média, az NGO-k és az egyetemek holdudvarában gyűlnek össze. Ezek a csoportok a háborús viszonyok közepette jelentősen meggyengültek, nagyon sok képzett kulcsszereplőjük, elhagyta a régiót. Ennek ellenére valószínűsíthető, hogy ezen csoportoknak sokkal erősebb támogatói bázisa lehet, mint ahogy az ma a felszínen látható.¹⁵³

A régió egyes más országaiban a demokráciát támogató struktúrák jóval szilárdabbak. Bulgária és Románia nagy gazdasági válságok ellenére is viszonylag sikerrel őrizte meg a demokratikus folyamatokat, illetve a nemzeti kisebbségekkel való bánásmód is sokkal kedvezőbb alakult, mint bármely másik balkáni országban.¹⁵⁴ Macedóniában a törékeny koalíció a szláv macedónok és albánok

---

¹⁵¹ Talán itt érhető tetten leginkább a nemzetközi szervezetek és a nyugat dilettantizmusa. A legtöbben ugyanis azt gondolták, hogy ha a lakosság nélkülözni fog, akkor a rendszer nagyon hamar összeomlik, a lakosság elkergeti vezetőit. Elég csak elolvasni az 1993-1995 közötti időszak elemzéseit, amelyek döntő többsége a szerb rendszernek az embargó csapásai alatti gyors összeomlását jósolta.

¹⁵² Természetesen nagy különbségek vannak az egyes országok, mondjuk Albánia és Románia között, de aligha tagadható, hogy az ilyenfajta politizálás elemei mindkét országban megtalálhatóak.

¹⁵³ Ez a térség számos országára igaz, pl. a szerb ellenzéki erők 1997-es helyhatósági választásokon aratott győzelme után, amikor a hatalom nem engedte az ellenzéki képviselők hivatalba lépését, óriási tömegdemonstrációkra került sor egész Szerbiában, ami végül meghátrálásra kényszerítette a kormányzatot. Ehhez hasonlóan, az ellenzéki erők győzelme Montenegróban jelentős demokratikus reformokat indított el 1997-től. Hasonlóan kedvező változásként értékelhetők az extrém nacionalista erők háttérbe szorulása a Szerb Köztársaságban és ezzel párhuzamosan a szociáldemokraták támogatottságának növekedése, illetve a sokak által valószínűsített kormányváltás Horvátországban.

¹⁵⁴ Ez még a magyar kisebbségekkel kapcsolatos magyarországi állásfoglalások ellenére is egyértelmű.

között¹⁵⁵ egyelőre fennmaradt, ugyanakkor azonban Albániában a joguralom szinte nem létezik és az államhatalom rendkívül gyenge.¹⁵⁶

2. Makroökonómiai jellegzetességek

A régió politikai jellegzetességeinek komoly hatásai vannak a gazdaságok menedzselésére is, a public governance az összes régióbeli országban súlyos problémákkal küzd. Ennek legfőbb okai a felelősség hiánya, az átláthatóság kis mértéke, valamint a regionális és nemzetközi koordináció teljes hiánya is. Ezen tényezők mindegyike rendkívül fontos olyan országok esetében, amelyek komoly intézményi és politika reformmal, változással néznek szembe, és jelentősen hozzájárulnak a különböző egyensúlytalanságok és a gazdasági instabilitás kialakulásához is.

A Balkán gazdaságilag nagyon különböző országokat foglal magában. Ha a régió posztkommunista országait tekintjük, az egy főre eső GDP 500 (Koszovó, Bosznia) és 4500 USD (Horvátország) között váltakozik. Ha a Balkán többi országát is figyelembe vesszük, a különbségek még nagyobbak. A Balkánra vonatkozó általánosításokkal kapcsolatban éppen ezért nagyon óvatosan kell bánni, ennek ellenére bizonyos területeken mégis érdemes és lehetséges általános jellegzetességek megfogalmazása, ami segít a régióbeli instabilitás okainak a jobb megértésében és biztos, hogy túl nagy hibát sem követünk el az elemzés során. **A hasonlóságok, amelyek alapján általánosítással élhetünk elsősorban a makroökonómiai egyensúlyhiánnyal, az átmenet folyamatával, a növekedéssel és a fejlődés lehetőségével kapcsolatosak.** A posztkommunista balkáni országokban különösen három makroökonómiai egyensúlytalanság érdemel figyelmet:

---

¹⁵⁵ Ez egyébként példaértékű kooperáció a régióban és rendkívül fontos szerepe lehet a jövőben is. Kockázatot jelent természetesen az albán kérdés mikénti megoldása, hiszen látható volt a Koszovói háború idején is, hogy az albánok beáramlása képes volt gyorsan destabilizálni a nemzetiségi viszonyokat, ezzel súlyos fenyegetést jelentve az ország biztonságára.

¹⁵⁶ Elég csak példaként utalni az 1997-es állami piramisjátékra és következményeire, valamint a különböző albán törzsek közötti, a politikai mozgásokat is jelentősen befolyásoló ellentétekre.

1. Külső egyensúlytalanság. A Balkán összes átalakuló országa nagy kereskedelmi mérleghiánnyal küzd, ami lényegében fenntarthatatlan. Az átalakuló gazdaságokban hosszabb távon a kezdeti kereskedelmi és fizetési mérleghiányokat csak akkor lehet fenntartani, és végül finanszírozhatóvá tenni, ha az exportbevételek dinamikusan bővülnek. Máskülönben az import vagy a belföldi fogyasztást vagy az importhelyettesítő termelést fogja elősegíteni, aminek eredményeként a deficit a finanszírozható mértéken túl fognak növekedni. Ebből az következik, hogy **egy adott ország statikusan szemlélt külgazdasági deficitje nem feltétlenül jelez problémát, azonban ha ez a deficit nem válik a növekedés és a fejlődés eszközévé, akkor instabilitást és válságot eredményezhetnek.** A balkáni átalakuló országok mindegyike a fenntarthatatlan külgazdasági egyensúlyhiány jeleit hordozza magán.

2. Belső egyensúlytalanság. A munkanélküliség szintje az összes balkáni átalakuló országban nagy. A munkanélküliségi ráták a hivatalos adatok szerint a romániai 12 %-tól a boszniai 40 %-ig terjednek.¹⁵⁷ A foglalkoztatottak száma csökken, míg a munkanélküliség folyamatosan növekszik a régió szinte összes országában. Ez annak a következménye, hogy a régió egyik legfontosabb jellemzője a **dezindusztrializáció**. Természetesen rendkívül jelentős különbségek vannak olyan országok, mint az iparral szinte nem rendelkező Albánia, vagy Románia között, ahol az ipar a jelentős csökkenés ellenére továbbra is igen fontos tényezője a gazdaságnak. az átalakulás balkáni útjának fontos következménye az is, hogy a termelővállalatok bezárása a jelentősen növeli a fekete, vagy a szürkegazdaságban megélhetést keresők számát. A mezőgazdaság GDP-hez való hozzájárulása szinte az összes országban növekedett, egyes államokban még a foglalkoztatottakon belül is bővült a mezőgazdaságban dolgozók részaránya.¹⁵⁸ A régió gazdaságilag tehát egyértelműen elmaradott, és lényegében pre-indusztriális jellegzetességeket mutat.

---

¹⁵⁷ Sőt, Bosznia egyes területein meghaladja a 70%-ot. Amióta megkezdődött Bosznia „újjaépítése”, új állások csak az állami adminisztrációban illetve a segélyszervezetek „környékén” jöttek létre, a termelőszférában nem.

¹⁵⁸ Ez különösen Romániára jellemző, noha itt az arányváltozásban a statisztisztikai számbavételi módszerekben bekövetkezett változás is szerepet játszott.

3. Fiskális egyensúlytalanság. A régió átalakuló országai jelentős és sokszor nem fenntartható fiskális deficittel küzdenek. A fiskális deficit sok ország esetében nem tűnik közvetlen problémának, azonban ez félrevezető, ugyanis a fiskális kiadások jelenlegi szintje csak azért tartható fenn, mert meghatározott célok finanszírozására komoly segélyek áramlanak be az országokba. Az állami pénzügyek minősége és stabilitása súlyos probléma, nagyon sok társadalmi ellátás több országban is az összeomlás felé halad. A hatékonyságbeli és igazságossági deficitok mögött alapvetően megbúvó ok pedig az, hogy a régió legtöbb kormányzata csődben van.

Ezek az egyensúlytalanságok együttesen jelentősen hozzájárulnak a makroökonómia instabilitás folyamatos fennmaradásához. A régió jelenleg rendkívül messze van a kilencvenes évek előtti GDP-jének színvonalától, az elmúlt tíz évben lényegében az összes ország átment egy vagy több instabilitási vagy krízis időszakon, például ilyen volt az összes volt jugoszláv köztársaság megtapasztalt hiperinflációs időszak.¹⁵⁹ 1999-ben. Albánia és Bosznia kivételével a régió összes országában csökken a GDP. A növekedésbeli instabilitásnak az okai a korábban említett tényezőkben keresendők, amelyek időről időre korrekciós időszakokat és válságokat eredményeznek. A hazai és a regionális makroökonómiai stabilitás elérése természetesen fontos lenne, de pusztán ez nem feltétlenül eredményezne fenntartható növekedést és fejlődést.¹⁶⁰ Emellett további jelentős reformokra és változásokra is szükség lenne. **És itt egy ördögi kör szemtanúi lehetünk: a növekedés instabilitása negatívan befolyásolja a reformok melletti politikai elkötelezettséget, míg a reformok hiánya kedvezőtlenül érinti a gazdasági növekedés lehetőségeit.** Sokszor hangzik el az a javaslat, hogy ezt az ördögi kört egy nagyobb krízis után kellene megtörni, ez azonban nem feltétlenül igaz olyan országok esetében, amelyek olyan nagymértékben függenek a regionális stabilitás meglététől, mint a balkáni országok. **A Balkánon ugyanis inkább a stabilitással és a növekedéssel kapcsolatos regionális megközelítésre van szükség, aminek a megvalósítása eddig sikertelen volt.**

---

¹⁵⁹ De idesorolható a Romániában periodikusan visszatérő makroökonómiai válság, vagy a gazdaság 1997 eleji összeomlása Bulgáriában.

¹⁶⁰ A makroökonómiai stabilitás a rendszerváltó országok esetében csupán az első lépést jelenti a gazdasági növekedés elindításában, ugyanakkor pedig a pillanatnyi kedvező makroökonómiai helyzet sem jelent garanciát a hosszabb távú pozitív folyamatokra nézve.

3. Mikroökonómiai jellegzetességek

A megalapozott gazdasági növekedés talán inkább mikrokónómiai jelenség, mint makroökónómiai¹⁶¹. A régió mikroökonómiai jellegzetességeit a strukturális változások, a pénzügyi rendszer csődje és az intézmények alkalmatlansága határozza meg. A legfontosabb jellegzetességek a következők.

1. Dezindusztrializáció. Az ipari termelés GDP-n belüli aránya az egész régióban csökkent, növekedés a mezőgazdaság és a szolgáltatások esetében tapasztalható. Az utóbbi néhány évben ez a két utóbbi ágazat is jelentős, inkább kedvezőtlen strukturális változáson és igazodáson ment keresztül. **Ez is a dezindusztrializációval függ össze, ugyanis a mezőgazdaságnak pl. azok az ágazati növekedtek, amelyek nem függenek különösebben az ipartól, vagy amelyek termékei nem részei az ipari termelési folyamatnak.** Ráadásul a dezindusztrializáció a Balkánon nem átmeneti jelenségnek mutatkozik. Azokban az esetekben és országokban, ahol átmenetileg valamiféle gazdasági stabilitás valósult meg, az ipari termelés nem volt meggyőző és legtöbbször fenntarthatatlannak is bizonyult. A jövőben a dezindusztrializáció folytatódása, sőt esetleg felgyorsulása várható.¹⁶²

2. Pénzügyi válság. A bankrendszer az egész régióban nagyon rossz állapotban van. Ennek az egyes országokban eltérőek az okai, pl. bizonyos jugoszláv utódállamokban azért alacsony a bankok hitelessége, mert nincsenek valutatartalékaik. Más országokban a rossz hitelek óriási felduzzadása a fő probléma (pl. Románia),¹⁶³ több

---

¹⁶¹ Az átalakuló országok tapasztalatai alapján az szűrhető le, hogy bár a makroökonómiai stabilitás mindenképpen szükséges a dinamikus gazdasági növekedés megindításához, radikális mikroökonómiai transzformáció nélkül a legstabilabb makrokörnyezet is előbb-utóbb egyensúlytalanná válik.

¹⁶² Szerbia esetében a dezindusztrializáció egyértelmű, a boszniai tapasztalatok pedig semmi jóval nem bíztatnak Koszovóval kapcsolatban sem.

¹⁶³ A rossz hitelek, amelyek egyrészt a bankok tradicionális vállalati ügyfeleinek nehéz gazdasági helyzete, másrészt a 90-96 közötti periódusban a kormányzat által erőltetett irányított hitelek gyakorlata miatt növekedtek, 1997-re majdnem kezelhetetlen helyzetet teremtettek. Ezért került sor a leginkább érintette két bank (Banca Agricola, Bankorex) konszolidálására. Csak az Banca Agricola konszolidálása 3500 milliárd lejt emésztett fel első lépésben, ami az 1997 évi GDP 1,3 %-a volt. A Bancorexet 1999-ben lényegében bezárták (eufemisztikusan ezt fúzióknak nevezték) A bankok rendbetétele azonban egyre nagyobb összegeket emészt fel a következő időszakban. Egyes szakértők

országban pedig a nem megfontolt üzletpolitika (pl. Horvátország)¹⁶⁴. **A legtöbb országban a pénzügyi intézetek biztosak lehetnek benne, hogy az állam költségvetési pénzek felhasználásával meg fogja menteni őket, ami az erkölcsi kockázatot nagymértékben megnövelte.** Ami pedig igaz a bankszektorra, az igaz a pénzügyi szektorra is, ezért az egész pénzügyi rendszer jelentős reformokra szorul.

3. Privatizáció. A régióban a privatizáció vagy jelentős késésben van, vagy pedig a választott privatizációs programok igazságtalanok és az átlagosnál is kevésbé hatékonyak. **Ennek eredményeképpen a vállalatoknál hiányzik a világos tulajdonosi szerkezet, aminek a vállalatirányításra is rendkívül kedvezőtlen hatása van.**¹⁶⁵ A központi kérdés az, hogy miképpen lehet hatékonyan átalakítani a cégeket, és hogyan lehet depolitizálni a vállalatok menedzsmentjét, vagyis hogyan lehetne kivenni a vállalati pozíciókat a politikusok kezéből.

4. Intézményi problémák. A régióban a legfontosabb gazdasági intézmények nem működnek megfelelően. **A magántulajdon védelme nem kielégítő, a jog uralma gyenge, a korrupció nagy, a szürkegazdaság jelentős.** Az általánosítás ebben az esetben még kockázatosabb, mint más területeken, hiszen pl. Albániában és Bulgáriában a helyzet természetesen nem ugyanolyan. Ez az általánosítás azonban mégis némiképp megmagyarázhatja, hogy a magángazdaság tevékenysége és irányítása miért annyira szervezetlen az egész régióban

Ezeknek a mikroökonómiai tényezőknek a következtében az erőforrások elosztása a régióban távolról sem optimális, illetve még mindig sokkal nagyobb erőfeszítések irányulnak az erőforrások elosztására, mint azok előállítására. Ennek következtében a gazdasági növekedés a régióban kiábrándító. Ez a fajta fejlődés és az ezzel járó gazdasági átalakulás olyan folyamatnak bizonyulhat, aminek a visszafordítása rendkívül nehéz. Komoly probléma a nem kielégítő

---

szerint a legnagyobb bankok olyan rossz állapotban vannak, hogy hosszú távú célokat szem előtt tartva hagyni kéne őket csődbe menni.

¹⁶⁴ Horvátország rendkívül túlbanksodott, a pénzügyi intézetek általában elégtelen nagyságú tőkével jöttek létre. A gyors meggazdagodás reményében a megfontolt üzletpolitika számukra ismeretlen fogalom maradt.

¹⁶⁵ Ez a kérdés még a balkáni gazdaságoknál sokkal kedvezőbb helyzetben lévő Csehországban és Szlovéniában is súlyos problémákat okozott.

vállalatirányítás, a vállalatok egymás közötti kapcsolataiban pedig a „soft contracts” rendszer, vagyis hogy a szerződéseket olyannak tekintik, amelyeket egyoldalúan módosítani vagy újratárgyalni lehet. Szintén ehhez a problémakörhöz tartozik a torz verseny, a tulajdonosok, a menedzserek és a munkavállalók közötti stabil, kialakított kapcsolatok hiánya.

4. A gazdasági átalakítás tanulságai

A Balkán jövőjével kapcsolatos bármely elképzelésnek figyelembe kell vennie az elmúlt tíz év gazdasági átalakulásának a tapasztalatait. A szocialista gazdaságirányításról a piacgazdasági viszonyokra való átmenetet kezdetben úgy tekintették, mint amelynek a végrehajtásához viszonylag jól meghatározható intézkedések sorozatára van szükség. A politika területén a hangsúly a demokrácia formális elemeinek a megvalósítására esett, elsősorban szabad választások tartása volt a legfontosabb követelmény.¹⁶⁶ A gazdaság területén a hangsúly a liberalizálásra, a stabilizálásra és a privatizációra esett.¹⁶⁷

---

¹⁶⁶ Már akkor nyilvánvalónak kellett volna lennie, hogy a demokrácia formális elemeinek a megvalósítása rövid távon édeskeveset változtat a társadalom mikroviszonyain, ami pedig a demokratikus viszonyok megszilárdításában a legfontosabb.

¹⁶⁷ Az IMF évtizedek óta folytatott politikájának megfelelően ebben a régióban is a szokásos gazdaság-átalakító elemek kerültek megvalósításra. Ezek a módszerek a világgazdaságban többször is eredménytelennek bizonyultak, de elvileg a Balkánon sikerrel működhetnének. Ezzel kapcsolatban érdemes röviden összehasonlítani Románia és Bulgária gazdaságátalakítási stratégiáját illetve eredményeit. Mindkét ország hasonló stop-go politikát folytatott hosszú időn keresztül és ugyanúgy válságból válságba tántorgott az évtized első hat évében. Szinte ugyanakkor (Romániában 1996. november, Bulgáriában 1997. április) kerültek a reformerők kormányra és lényegét tekintve mindkét országban hasonló reformcsomagot hirdettek meg. A reform megvalósítása azonban eltérő eredményeket hozott a két országban. **Míg Románia újabb válságba került, addig Bulgária sikereket ért el.** A két program eredményességében mutatkozó jelentős különbségek egyik magyarázata az, hogy **Bulgária sokkal inkább rászorult a külföld jóindulatára már 1997 első felében, mint Románia.** Ennek az volt az oka, hogy Bulgária nemzetközi fizetőképességének a biztosítása a nemzetközi pénzügyi intézményekkel fenntartott kapcsolatok zökkenőmentességétől függött. **A problémamentesség pedig az IMF és Világbank által folyósított hitelek rendkívül szigorú kondícióinak a betartásából fakadt.** A feltételek betartása Bulgária esetében (az IMF válságkezelésében az utóbbi időben szokatlan módon) valóban hozzájárul(hat) a gazdaság helyzetének javulásához. Az országnak ugyanis nincs más lehetősége, mint hogy az előírt receptet kövesse. Ugyanakkor Románia nem volt ennyire rászorulva a külföld segítségére, mivel külföldi hitelképességét nem fenyegette komolyabb veszély, így az IMF feltételeit is csak addig teljesítette, amíg sikerült tető alá hozni a kölcsön-megállapodásokat. 1998 végén **Románia egyre erőteljesebben sodródott a fizetéseképtelenség felé, és ez a kockázat még hosszabb távon is a gazdaság jellemzője marad.** Véleményem szerint egy ilyen gazdasági szükséghelyzet lehet az az erő, ami sikeresebb reformprogramot indíthat el. **Romániában belülről, „csak úgy” magától nem alakulnak ki azok a mechanizmusok, amelyek a piacgazdaság kereteinek a megszilárdításához szükségesek.**

A volt Szovjetunió és a Balkán átalakulásából levonható tapasztalatok azt mutatják, hogy a politikai átalakulás rendkívül kockázatos és viharos folyamatokat eredményezhet. Ha a választások olyan körülmények között kerülnek megrendezésre, amikor a demokrácia bizonyos elemei, pl. a szabad média, az aktív civil társadalom vagy a működőképes jogállam gyenge, akkor azok a szélsőséges politikai rendszer legitimálásának az eszközévé válhatnak. Közép-Európa fejlettebb országaiban (pl. Magyarország, Lengyelország, Csehország) a demokráciának ezek az alapelemei léteznek, bár a civil társadalom és a jogállam több országban is viszonylag gyenge. Azokban az országokban, ahol már a rendszerváltás előtt jelen volt némi pluralizmus, a demokrácia viszonylag könnyebben tudott előrehaladni. **A hetvenes-nyolcvanas években Jugoszláviában megvalósult decentralizáció ellenére sok tényező együttes hatására** (pl. a vidéki területek autoriter hagyományai, a szövetségi szintű hatalmi vákuum, a civiltársadalom gyengesége és az élet szinte minden területére kiterjedő bizonytalanság - munkanélküliség, jogállamiság hiánya) az első demokratikus választásokon a szélsőséges nacionalista erők kerekedtek felül, akik képesek voltak a politikai folyamatok irányításának a kisajátítására.

A gazdasági területen az állami szektor szerepét az átmenet sikerrel tudta csökkenteni, egyes esetekben depolitizálni, és emellett lehetőséget nyújtott a dinamikusabb magánszektor megjelenésének is. Az átmenet velejárója azonban általában a dezindusztrializáció lett, és ez különösen azokra az országokra igaz, amelyek sikertelenek voltak a külföldi tőke bevonásában. Csak néhány országban volt képes a dinamikus magánszektor ellensúlyozni a visszaeső ipari termelés folytán csökkenő gazdasági kibocsátást.

A balkáni országok gazdasági teljesítménye az elmúlt tíz év során sokkal rosszabb volt, mint a közép-európai vagy a balti országoké. Ezen országoknak sokkal kedvezőbb makroökonómiai mutatói vannak, gyorsan növekednek, bár néhány ország esetében a növekedés fenntarthatósága még továbbra is kérdéses. Fontos kérdés annak megválaszolása, hogy ezek az országok vajon mit csináltak jobban, miért váltak sikeresebbé, mint a balkáni országok?

A legdőntőbb tényező mindenképpen a kiinduló helyzetben keresendő.¹⁶⁸ A balkáni gazdaságok az elmúlt évszázadok során mind gazdaságilag, mind pedig politikailag a vesztesek közé tartoztak. Elég emlékezni arra, hogy a térség legtöbb országában a török uralom a 19 század második feléig tartott,¹⁶⁹ majd a második világháború után megvalósuló politikai rendszer is „rosszabb” volt, mint a közép-európai országok többségében. További különbséget jelent az is, hogy a rendszerváltozás után a Balkánon nem jött létre olyan konszenzus a gazdasági-, politikai átalakulás végső céljait illetően, mint pl. Szlovéniában, Csehországban, vagy Lengyelországban. Itt ráadásul a korábbi redisztributív politikákkal való szakítás is sokkal lassabban haladt előre, mint az átalakuló közép-európai országokban. **De a legfontosabb különbségek természetesen a biztonsági kérdésekkel kapcsolatosak.** A háborúk és Jugoszlávia dezintegrációja nem csak fizikai károkban jelent meg, hanem pl. a kereskedelmi veszteségekben, a kereskedelem elterelődésében, a szállítási költségek jelentős emelkedésében, a bűnözés növekedésében valamint a menekültek és elűdözöttek elhelyezésének költségeiben és az ezzel kapcsolatos feszültségekben. Emellett jelentős biztonsági problémák gyökereznek a belső politikai stabilitás összeomlásában is, pl. amire 1997-ben Albániában került sor.

Ezek a lényeges különbségek késleltették a szükséges változások bevezetését és megvalósítását, számos esetben politikai visszarendeződést is eredményeztek. Így az átalakulás pl. Macedóniában vagy Horvátországban a stabilizációs programok meghirdetésével 1993 végéig elhúzódott, Bosznia Hercegovinában a változások még később kezdődtek és az átalakulás továbbra is súlyos ellentmondásokkal terhelt, Jugoszláviában pedig az uralkodó elitek status quo megőrzésére való törekvése miatt a gazdasági átmenet el sem kezdődött. Ugyanakkor Romániában és Bulgáriában – bár más okok miatt –, az átalakulás súlyos késedelmet szenvedett, bizonyos szempontból még csak most kezdődik el. Albániában a gazdasági átalakulás 1997-ben összeomlott és még sokáig kell várni, hogy újra lendületet vegyen. A térség országainak

---

¹⁶⁸ Nyilvánvaló, hogy nem lehet örökké erre a tényezőre hivatkozni, de a térség történelmének a tanulmányozása alapján mégis azt kell mondanunk, hogy ennek igenis rendkívül nagy szerepe van a jelenlegi kedvezőtlen folyamatok kialakulásában.

¹⁶⁹ Ebből a szempontból a magyarországi 150 éves török jelenlét paradicsomi állapotnak tekinthető.

folyamatosan új és új kihívásokkal kell szembenéznük. A külsterületek vizsgálata alapján a transzformáció legfontosabb jellemzői a Balkánon a következők:

1. A makroökonómiai stabilizációt a legkönnyebb elérni, bár annak fenntarthatósága kérdéses.
2. A liberalizáció a régióban befejezetlen és részleges maradt. A Balkán egy olyan régió, ahol a kereskedelemmel szembeni korlátok az elmúlt időszakban növekedtek.
3. A privatizáció előrehaladása rendkívül lassú, nagyon átláthatatlan, korrupció és igazságtalan.
4. A gazdasági szerkezetváltás passzív maradt, míg az aktív politika ritka, vagy nem létező. (Gligorov, [1999])

Ezeknek a lényeges különbségeknek és az átalakulás késlekedésének a következtében a balkáni társadalmakban az új gazdasági rendszer és politikai berendezkedés kialakítása eddig sikertelennek bizonyult. A társadalmi tőke, az új világhoz való alkalmazkodóképesség ezekben a társadalmakban sokkal kisebb, mint a közép-európai országokban. **Ebből pedig az következik, hogy a magánszféra működése csak akkor javulhat és fejlődhet, ha a központi politikai irányítás megfelelő.** A piaci intézmények nem lehetnek hatékonyak, és nem javíthatják a gazdaság helyzetét, ha a politikai és jogi intézmények nem működnek megfelelően. (Gligorov, Kaldor, Tsoukalis, [1999]) Éppen ezért a központi kormányzati irányítás átalakulása nélkül nem várható, hogy a gazdasági transzformáció kedvező irányba haladhat előre. Ezeknek a gazdaságoknak az összeomlásában a gyenge államok fennmaradása jelentős tényező volt, az állam általában gyengült, vagy pontosabban fogalmazva **a „minimális állam” fogalma összekeveredett a „gyenge állam” fogalmával.** (Gligorov, Kaldor, Tsoukalis, [1999])

5. Bosznia-Hercegovina példája

Az imént elemzett átalakulási tapasztalatok egy részét a nemzetközi közösség megpróbálta figyelembe venni a daytoni egyezmény megfogalmazásakor és kísérleti terepként Bosznia szolgált. A Világbank, mint a boszniai átalakítás irányítója az

intézményi reformra illetve az intézményépítésre helyezte a hangsúlyt. Az átalakulás központi eleme a fiskális reform volt, alapvető adó és vámreformra került sor. Ennek ellenére a fiskális fenntarthatóság továbbra is központi kockázati tényező, hiszen a háború utáni gazdaságban a közszektor mindenképpen jelentős marad, mivel a közszolgáltatások nagy részét újjá kell szervezni a bevételek hatékony beszedése pedig csak lassan valósul meg. Ebből a szempontból tehát az eredeti célkitűzés, amely szerint az államot minél kisebbé kell tenni, a daytoni megállapodás kidolgozóinak valóságtól elrugaszkodott elképzelése volt.¹⁷⁰

Az 1997 közepén létrehozott Központi Bank szigorúan betartotta a valutatanács követelményeit, ami az infláció látványos csökkenését eredményezte. A várakozásokkal ellentétben azonban a valutastabilitás és így a megnövekedett bizalom nem eredményezte a kamatok csökkenését (a kamatlábak rendkívül magasak, a hitelezési aktivitás csekély, a pénzügyintézetek a megszigorított bankfelügyeleti tevékenység ellenére törekenyek maradtak)

A nemzetközileg finanszírozott újjáépítési program az import rendkívül gyors növekedéséhez vezetett, ami az ország szerény exportkapacitásai mellett hatalmas kereskedelmi mérleghiányt eredményezett,¹⁷¹ Becslések szerint a napi háztartási fogyasztásban szereplő cikkek 90%-a importtermék. Bosznia-Hercegovina jelentős külső adósságot is örökölt Jugoszláviától, a háború utáni újjáépítés keretében a pénzügyi támogatásnak köszönhetően az adósságállomány csak kismértékben növekedett. A Londoni Klub Bosznia-Hercegovina adósságainak 85.5%-át a Párizsi Klub pedig azok 65%-át leírta. **Ennek ellenére, ha a közvetlen külföldi befektetések nem növekednek, az adósság kérdése komoly problémák forrása lehet** és középtávon az adósságfinanszírozás lehetőségei kétségesek.

Az újjáépítési programba számos más elemet is belefoglaltak. A Világbank és az EU is létrehozott egy-egy garanciaalapot, amelyek a politikai kockázatok ellen nyújtanak védelmet a befektetőknek. Emellett egy exporttámogatási programot is kidolgoztak, amelynek a külföldi eladások növelése lenne a célja, azonban az exportképes

---

¹⁷⁰ Ez arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a „nemzetközi menedzsment” csak akkor lehet hatékony, ha a mikroszférával kapcsolatban sikerül hatékony politikákat megvalósítani.

termékek száma igen csekély. Mindezek, valamint az egy főre eső segélyek kimagasló értéke ellenére Bosznia-Hercegovina gazdaságát nem sikerült fenntartható gazdasági pályára állítani. (Gligorov, Kaldor, Tsoukalis, [1999]) **A kulcsprobléma ugyanis továbbra is fennáll: a fejlődést sokan pénzügyi és technika kérdésnek tekintik, ami a vázolt átalakítási stratégiákkal párosulva nem képes a gazdasági és társadalmi modernizáció legfontosabb akadályainak a megszüntetésére.** (Lankes, [1999])

A háború utáni kezdeti gyors gazdasági élénkülést az újjáépítés indukálta, miközben a termelés széleskörű fellendülésére nem került sor, az ipar, amely a háború előtt, mint teljesítményét, mint pedig a foglalkoztatottak számát tekintve kiemelkedő szektor volt, nem mutatott teljesítményjavulást. A donortámogatások a GDP kb. 30%-át teszik ki, a kapacitáskihasználás a háború előttinek a 40%-a. Eddig a meglévő kapacitások modernizálása és fejlesztése az újjáépítési törekvések mellett másodrangú szerepet töltött be.

Az átalakulás gazdasági elmélete szerint a növekedési hatásoknak az erőforrások jobb elosztásán és a kihasználatlan kapacitások bevonásán kell alapulnia. **Egy olyan országban, ahol a termelő kapacitások jelentős része fizikailag elpusztult, a beszállító útvonalak lezáródtak, a piacok elvesztek, az intézményi háttér pedig nem megfelelő, a növekedési impulzusok nem tudni, honnan jöhetnének.** A politikai megfontolások továbbra is fontosabbak a gazdaságiaknál, ami még inkább megnehezíti az életképes gazdasági tevékenység elindítását. Az átalakulás ilyen körülmények között sokkal kreatívabb lépéseket és intézkedéseket követel meg, mint más átalakuló országok esetében, a sikeres átalakítás nem jelentheti pusztán a meglévő kapacitások újra termelésbe állítását és modernizálását.

A boszniai gazdaság modernizálásában a privatizációt tekintik az alapfeltételnek. A donor konferenciákon az adományozók egyértelművé tették, hogy csak a magánszektor részesedhet a támogatásból. **Ugyanakkor azonban a privatizáció elsődlegesen politikai kérdéssé vált és a rekonstrukció vagy átalakítás szempontrendszere kevésbé érvényesült.** Ez a megközelítés dominált a nagy ipari

---

¹⁷¹ Az export-import arány 1999-ben kb. 1 a 10-hez.

vállalatok esetében, amelyek a kibocsátásban és a foglalkoztatásban korábban döntő szerepet töltek be.

Az újjáépítési program a gazdasági tevékenység újraindításának általános célja mellett magában foglalt olyan projekteket is, amelyek célja a foglalkoztatás növelése volt. Ezek a programok, pl. közmunkák, mikrohitel programok általában mérsékelt és főleg rövidtávú pozitív foglalkoztatási hatásokkal jártak csak. A gazdaság általános magára találásának a hiányában az újjáépítési program hatása a foglalkoztatásra csekély maradt. **A háború előtti szinthez képest egyedül az állami szektorban növekedett a foglalkoztatottak száma, ami további terheket jelent a közpénzügyekre.** (Muco, [1999])

6. Politikai tényezők

A Balkán rekonstrukcióját nem konfliktus utáni, hanem elsődleges konfliktusmegelőző stratégiaként kell kezelni. **A konfliktus-megelőzés központi eleme a joguralom helyreállítása és megerősítése mind országon belül, mind pedig az államok egymás közötti viszonyaiban.** (Gligorov, Kaldor, Tsoukalis, [1999]) A maffia típusú rendszerek térnyerését a demokrácia és a jog intézményeinek a megerősítésével kell ellensúlyozni.¹⁷²

Paradox módon minden újjáépítési erőfeszítésnek előfeltétele és végcélja is a joguralom helyreállítása. A régióban nem lehet javulást elérni a piacgazdasági jogi intézményrendszer kiépítése nélkül és a minden területen domináns árnyékgazdaság jelenlétében. A jog uralmának helyreállítása azonban nem lehetséges a demokratikus rend kialakítása nélkül, vagyis ha nincs a demokratikus játékszabályokat elfogadó politikai vezetés. **Elsősorban azt az alapelvet kell tudatosítani, hogy a konfliktusokat erőszak alkalmazása nélkül kell megoldani.**¹⁷³ A

---

¹⁷² Ez persze rendkívül nehéz mondjuk Albániában, ahol a különböző törzsek és klánok szinte egyeduralmukon a saját területükön, illetve Koszovóban, ahol a közigazgatás létrehozása óriási nehézségekbe ütközik.

¹⁷³ Ez igen nehéz olyan társadalmakban, amelyekben az évszázadok során a konfliktusok békés rendezésére szinte nem is volt precedens, a „békés” rendezések pedig általában valamelyik

demokratizálódás folyamata azonban nagymértékben a biztonságon múlik, ami mind a mentális-, mind pedig a fizikai biztonságot magában foglalja. A félelem légköre kedvező kereteket teremt a szélsőséges erők számára, hogy újabb és újabb konfliktusok gerjesztésével folyamatosan fenntarthassák hatalmukat.

Ez az ördögi kör csak a biztonság, a demokratizálódás és a gazdaság területén indított együttes erőfeszítések hatására törhető meg. A Balkánon léteznek a „reménység szigetei” (Gligorov, [1998]), ahol az emberek a politikai és gazdasági normalitás visszaállításáért küzdenek, erejük azonban csekély. **A fő kérdés az, miképpen lehet demokratikus alternatívákat kiépíteni a háború és a nacionalizmus által kialakított környezetben.** Ebből a szempontból nyilván a szerbiai rendszerváltás lenne a legfontosabb. Bár egy esetleges rezsimváltás Szerbiában aligha lenne elég a demokratizálódás megvalósításához, de mindenesetre lehetőséget adhatna kedvező folyamatok elindulására, ami a politikai viszonyok lassú rendeződésével a gazdaságot is pozitív irányba befolyásolhatná.

---

nagyhatalom bábáskodásával létrejövő olyan megállapodásokon alapultak, amelyek már megszületésükkor igazságtalanok voltak és magukban hordozták a későbbi konfliktusok veszélyét.

3. FEJEZET

A MEGOLDÁS LEHETŐSÉGE (LEHETETLENSÉGE)

1. Politikai tényezők

A nemzetközi erők, elsősorban a NATO balkáni jelenléte hozzájárul a stabilizáláshoz, noha a regionális feszültségeket nem oldja meg. 1999. második felében kb. 80 000 NATO katona van a régióban, közülük 30 000 SFOR katona Boszniában, 35 000 KFOR katona Koszovóban, 10 000 Macedóniában, 5 000 pedig Albániában állomásozik. Emellett semleges erők és orosz katonák is tartózkodnak Boszniában és Koszovóban is. Amíg ezek az erők boszniában és koszovóban maradnak, addig csökkentik egy újabb háború kirobbanásának a kockázatát, elsődleges feladatuk a külső biztonság megteremtése. Fő tevékenységük Boszniában az ellenséges erők szétválasztása és a nehézfegyverzet ellenőrzése. Bár néha sor kerül egy-egy háborús bűnös letartóztatására, nem védelmezik a hazatérő menekülteket vagy nem javítják azokat a feltételeket, amelyek elősegítenék a menekültek hazatérését, ez ugyanis a rendőrség feladata (lenne). **Koszovóban a csapatok feladata az UCK lefegyverzése és a kisebbségek védelmezése, de eddig egyik területen sem voltak túlzottan sikeresek,** leginkább abban lehetnek eredményesek, hogy megakadályozzák a szerb fegyveresek visszatérését Koszovóba. A csapatok tehát befagyasztják a háború közvetlen okaként szolgáló konfliktusokat de nem képesek orvosolni azokat a társadalmi problémákat, amelyek az ellentétek kirobbanásához vezethetnek.

Ezek az átmeneti megoldások a Balkánon tehát csak bizonyos szempontból hatékonyak és rendkívül drágák. Ebben a keretben tehát, amit a kemény és a puha protektorátusok nagy száma jellemez, az újjáépítés és a fenntartható fejlődés lehetőségei kedvezőtlenek. A státusz- és területi kérdéseket kell elsődlegesen kezelni, de csak a helyi szereplők aktív bevonásával képzelhető el valódi megoldás. (Gligorov, Kaldor, Tsoukalis, [1999]) **A nemzetközi szereplők szerint a megoldást**

ők nem diktálhatják, szerepük csak az lehet, hogy hosszú távra kereteket biztosítanak a viták megoldásához.¹⁷⁴

A nemzetközi közösség eddig elsősorban a lehetséges megoldásokra helyezte a hangsúlyt a folyamat és a módszer kialakítása helyett. Ami igazán számít nem valamely megoldás mielőbbi kidolgozása, hanem hogy az legális és legitim módja legyen a konfliktusok rendezésének, és az összes szereplő elfogadja azt.

A nemzetközi közösségből sokan vélik úgy, hogy a jövőben határozott álláspontot kell képviselni a határok kérdésével kapcsolatban. Koszovó valamint Montenegró függetlenné válását meg kell akadályozni, mert ez a Balkán további dezintegrációjához, az Albánia és Szerbia közötti konfliktus kiújulásához vezethet.¹⁷⁵ Másrésztől azonban, ha az egyes Jugoszláv köztársaságok elismerésekor alkalmazott Badinter elveket elfogadjuk, akkor Montegrótól nem tagadható meg ugyanaz a lehetőség, mint amit Horvátország megkapott, különösen most, hogy Montenegró a Milosevic rezsim túszává vált.¹⁷⁶ Ezen a gondolatmeneten továbbmenve pedig feltehető a kérdés, hogy ha a volt köztársaságoknak joguk van az elszakadásra, ez a jog vajon megalapozottan tagadható- e meg a korábbi autonóm területektől?

A megoldás azonban csak az lehet, hogy egyik elv sem kap minden esetre követendő státuszt, minden megoldás elképzelhető, de csak a legális és a legitim követelmények figyelembevételével. Minden tartós politikai megoldásnak a következő három feltételt azonban ki kell elégítenie:

---

¹⁷⁴ Ebben a kérdéskörben lehet a leginkább megragadni a balkáni probléma megoldhatatlanságának a lényegét. A nemzetközi közösség évszázadok óta a keretek megteremtését kívánja magára vállalni, és évszázadok óta nem sikerül megoldani a problémákat. Szinte senki sem érdekelt abban, hogy teljesen elkötelezze magát a balkáni kérdések megoldása mellett, mert a nemzetközi közösséget nem igazán érdekli, hogy mi történik a Balkánon. Mentalitásukat leginkább úgy lehet jellemezni, hogy „csak hadd legyenek el önmagukban a problémáikkal és a mi érdekeinket ne veszélyeztessék”. A nemzetközi közösség ehhez teremt meg a keretfeltételeket. Azok a kezdeményezések, pl. amikor Boszniában az ügyek intézését a nemzetközi közösség „vette kézbe”, szintén azért nem járhattak sikerrel, mert ekkor is csak tüneti kezelésre került sor, valódi elkötelezettséget ebben az esetben is igen nehéz lenne felfedezni a nemzetközi szereplők stratégiájában. A kérdés másik oldalával pedig – vagyis hogy a helyi szereplőknek maguknak kell az alapokat megteremteniük – az a probléma, hogy ezek a társadalmak mintha erre nem lennének alkalmasak.

¹⁷⁵ Ma már senki sem látszik érdekeltnek a régió további szétaprózódásában.

¹⁷⁶ Számos példát lehet találni az ilyen jellegű „kettős mérce” alkalmazására. Minden idealistának el kell fogadnia, hogy az elvek csak addig működnek, amíg azok a legerősebbek szereplők érdekeivel találkoznak.

1. A konfliktusban résztvevő feleknek el kell fogadniuk.
2. A régió többi érintett országa számára elfogadhatónak kell lennie.
3. Nemzetközileg elfogadhatónak kell lennie. (Krestev, [1999]) (Stanchev, [1999])

Ezeknek a feltételeknek megfelelő tartós rendezés lehetősége azonban ma meglehetősen kicsi. Amíg szélsőséges rezsimek vannak a régióban, elsősorban Szerbiában, addig nem lehet feltételezni, hogy a jog elsődlegességét a régió országai elfogadják.

A nemzetközi közösség eddig két fő megközelítési módot körvonalazott. (Krestev, [1999]) **Az első, az úgynevezett realista megközelítés, amely a határookra és a külső biztonságra koncentrál.** A realista megközelítés a problémákat felülről próbálja megoldani, a határkérdések rendezésére és a külső biztonság megteremtésére figyel. Ez a politika az államokra és a különböző politikai csoportosulásokra gyakorolt nyomást tekinti az eszközének és egy felülről lefelé működő diplomáciát jelent, ami felhasználja a fenyegetés különböző eszközeit, pl. a politikai és gazdasági szankciókat vagy pedig a bombázások lehetőségét. **A realista megközelítés egyik változata az etnikailag tiszta államok megteremtésének a lehetőségét és az egyes államok etnikai határok mentén történő megosztását tekinti stratégiájának.**¹⁷⁷ A megközelítés másik variánsa, amit az USA is támogat és ezért ezt követi a nemzetközi közösség is, Szerbia világgazdaságból és világpolitikából való kizárására épít.¹⁷⁸ Bizonyos azonban, hogy a realista politika egyik variánsa sem képes megfelelő alapot teremteni a hosszú távú stabilitáshoz. Ez a variáns ugyanis jelentős csoportok igényeire nincs tekintettel és elégedetlenséget szül, az első esetben a menekültek, a második esetében a szerbek érdekei maradnak figyelmen kívül és egyik sem ad megoldást a problémák gyökerét jelentő társadalmi problémákra.

---

¹⁷⁷ Ez a stratégia jelenti a választ a befejezetlen nemzetállam-kialakulás problematikájára. Ilyen megoldási javaslat pl. az, hogy Koszovót csatolják Albániához, a boszniai Szerb Köztársaságok pedig Szerbiához.

¹⁷⁸ Ennek a stratégiának a sikerességébe vetett bizalom megítélésekor nem árt azonban emlékezni az Irakkal kapcsolatos tapasztalatokra.

A másik, vagy alternatív megközelítés a humanitárius, ahol a problémát elsősorban emberi jogi és legitimitási kérdésként vetik fel. (Anastasakis, [1999]) Ennek a megközelítésnek a legfontosabb célja az emberek életének megvédése, a menekültek hazatérésének a támogatása illetve a civil társadalom erősítése. (Gligorov, Kaldor, Tsoukalis, [1999]) A humanitárius megközelítés a felülről lefelé irányuló politikákat az alulról felfelé irányuló intézkedésekkel vegyíti. A hangsúly egy nemzetek feletti szabályrendszer kialakításán van, amely a határokról és státuszokról szóló megegyezések alapját képezheti, és amely kombinálja a belső és a külső biztonság elemeit. Mit jelent egy ilyen megközelítés a jelenlegi helyzetben?

1. A nemzetközi közösségnek világossá kell tennie, hogy a tartós békét megvalósító politikai rendezés eléréséig a NATO és más katonai egységek a régióban maradnak. Ez mind Boszniára, mind pedig Koszovóra érvényes, és ha szükséges más területekre is kiterjedhet. Azt is világossá kell tenni, hogy a jövőbeni megállapodás biztosítására a nemzetközi közösség további csapatokat is hajlandó telepíteni.

2. A nemzetközi közösségnek segítséget kell nyújtania mind a belső, mind pedig a külső biztonsági feladatok ellátásához, ami azt jelenti, hogy a régióban állomásozó csapatoknak rendőri feladatokat is el kell látniuk. Ennek keretében vagy nemzetközi rendőri erők kiküldésére, vagy pedig a helyi rendőri és bírói testületek reformjához nyújtott segítségre van szükség.

3. A Montenegrói és a Macedóniai nemzetközi jelenlét megerősítésre szorulhat a jövőben, ha azt a helyi kormányzatok kifejezetten igénylik.¹⁷⁹

4. A Stabilitási Paktum keretében a nemzetközi közösségnek javaslatokat kell kidolgoznia a régió biztonságának erősítésével kapcsolatban, ami magában foglalhatja az általános fegyverkezési kiadások csökkentését, a hadseregek koordinálását, a titkosszolgálatok civil ellenőrzését, a félkatonai szervezetek

---

¹⁷⁹ Természetesen Montenegró esete a bonyolultabb, hiszen továbbra is Jugoszlávia részét képezi és jelentős jugoszláv egységek állomásoznak itt.

megszüntetését, a fegyverkereskedelem ellenőrzését illetve a konfliktus-megoldás közös szerveinek a felállítását.

5. Ezeknek a biztonságnövelő intézkedéseknek egy olyan nemzetközi együttműködési keretben kell megvalósulniuk, amelyben mind a NATO, mind pedig Oroszország aktívan részt vesz. Az egyik lehetőség a Partnerség a Békéért egyezményekre alapozott együttműködés Oroszország bevonásával. A másik lehetőség, amely inkább tűnik járhatónak az EBESZ-en belül egy balkáni helsinki folyamat elindítása.¹⁸⁰

2. Demokratizálás

Ami ma a Balkánon zajlik, leginkább úgy írható le, mint a **demokráciapárti és a demokráciaellenes erők közötti szakadatlan küzdelem**. A demokráciapárti erők a társadalom széttöredezettségét próbálják orvosolni, míg ellenfeleik a politikai szélsőségekre alapozottan igyekeznek ezt a megosztottságot a saját céljaikra felhasználni. Az utóbbi csoportokat a háborús viszonyok és az erőszak egyre inkább megerősítette. Az előbbieket fokozatos erősödéssre csak a relatív stabilitás időszakában képesek, amilyen pl. bizonyos értelemben a daytoni megállapodás megkötése után kialakult, illetve amilyen a koszovói válság kirobbanás előtt többé-kevésbé megvalósult. **Ezek az erők a határokon átvélő együttműködéstől és a nemzetközi támogatástól remélhetnek segítséget.**

Az újjáépítési lépéseknek meg kell találniuk azokat a formákat, amelyek segítségével ezek a demokratikusnak tekinthető erők megerősödhetnek. **A Koszovó utáni helyzetben Európa Balkán politikája és a balkáni országok Európa politikája nagymértékben attól függ, hogy milyen fejlemények következnek be Jugoszláviában, elsősorban Szerbiában.** Jelenleg Szerbiával és Koszovóval

---

¹⁸⁰ A Stabilitási Paktum is az EBESZ felügyelete alatt áll. Ráadásul figyelembe kell venni azt, hogy az amerikaiak nem igazán tartják képesnek az európai intézményeket, hogy a maguk erejére támaszkodva regionális konfliktusokat oldjanak meg. Ez az elmúlt évek tapasztalatai alapján jogosnak tekinthető vélemény vezetett a Stabilitási Paktum EBESZ felügyelet alá helyezéséhez. Az EBESZ ráadásul az egyetlen olyan összeurópai szervezet, amelyben a hajdanvolt két szuperhatalom is képviselteti magát.

kapcsolatban számos megoldatlan kérdéssel találkozhatunk, amelyek a következő főbb pontok köré csoportosíthatóak:

1. Rezsimváltás Belgrádban. Biztonsági és gazdasági okokból a Balkánnal kapcsolatos regionális megközelítés sikere reménytelen anélkül, hogy Szerbiában politikai változásokra kerülne sor. Biztonsági szempontból Szerbia ma egy olyan ország, amelyik nem rendelkezik világos, mindenki által elfogadott határokkal, és az egész régióra nézve súlyos biztonságpolitikai kihívást jelent. Egyrészt a boszniai határ rendkívül bizonytalan, miközben a Koszovó és Szerbia valamint a Montenegró és Szerbia közötti határok fokozatosan nemzetközi határokká válnak. (Gligorov, [1999])

Politikai szempontból nyilvánvaló, hogy sem a regionális, sem pedig a nemzetközi érdekek nem elégíthetők ki a szerbiai politikai rendszerváltás nélkül. Ennek a rendszerváltásnak persze demokratikus irányba kellene elmozdulnia, addig ugyanis a szerb érdekek sem nyerhetnek semmiféle kielégítést. Számos nyugati vezető fogalmazta meg, hogy Jugoszláviát mindaddig ki kell zárni mindenféle regionális programból, amíg a szerb nép meg nem szabadul Milosevictől.¹⁸¹ **Ennek a megközelítésnek az a legnagyobb veszélye, hogy növeli az elszigeteltség és az áldozatiság érzését, ami végeredményben a jelenlegi rendszer támogatottságának az erősödését eredményezheti.** A totális nemzetközi elszigetelés politikája helyett egy olyan megközelítéssel lehetne próbálkozni, amely a szerb vezetést nemzetközileg elszigeteli, de a társadalmat nem. Az elképzelések két javaslatot tartalmaznak. **Az első szerint az EU és a régióban tevékenykedő nemzetközi szereplők az ellenzéki vezetőknek legitimitást biztosítanak azáltal, hogy képviselőiket bevonják a térséggel kapcsolatban zajló nemzetközi eseményekbe.**¹⁸² A pártvezetőkön kívül NGO-k és társadalmi szervezetek vezetőit is be lehet vonni, amit diákcserék, testvérvárosi kapcsolatok stb. egészíthetnek ki. A nemzetközi közösség által javasolt **másik megoldás szerint a koszovói és**

---

¹⁸¹ Ez az elsősorban az amerikaiak által támogatott módszer a világ történetében eddig igen ritkán váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Annyit elért, hogy az adott országok lakosságát a nyomorba döntötte. (lásd pl. Kambodzsa, Kuba, Vietnám, Irak, Líbia példáját) Persze lehet érvelni azzal, hogy valóban hosszú, több évtizedes távon ez a politika működhet.

montenegrói kapcsolatokat kihasználva támogatást kellene nyújtani a szerb lakosság részére, pl. az ellenzéki városok megsegítése formájában. Ennek megvalósításához persze arra lenne szükség, hogy a szankciók jelenlegi rendszerét szelektív szankciókkal váltsák fel.¹⁸³

2. Nemzetközi polgári adminisztráció Koszovóban. Koszovóban a nemzetközi adminisztráció kiépítése rendkívül lassan halad előre, komoly a kockázata annak, hogy a tartomány a különböző bűnöző csoportok központjává válik. Az ENSZ által felügyelt adminisztrációnak egyértelműen alulról felfelé kell építkeznie, hangsúlyt helyezve a biztonságra, az emberi jogok érvényesítésére a választások tisztaságának megőrzésére és a civil társadalom támogatására. **A boszniai tapasztalatok alapján a helyi szerbek képviselőinek bevonásával mindenképpen szükség van a különböző hatalom-megosztási megállapodások megkötésére, ez azonban ellentétes hatást is kiválthat a többségi albán lakosság körében.** Fontos szempont annak a megakadályozása, hogy megosztott városok, vagy etnikai alapú enklávék alakuljanak ki.¹⁸⁴

3. A civil társadalom támogatása. A civil társadalom kiépítése és megerősítése kulcsfontosságú, egyrészt mivel támogathatja a demokratikus erők megerősítését, másrészt pedig a társadalom, az individuumok szintjén elősegítheti a régió integrálását. A nacionalista és bűnözői hálózatok a régióban sokkal erősebbek, mint a civil társadalmi szerveződések. A civil társadalom támogatása elméletben a következő területeket ölelheti fel.

- **Oktatás.** Az Európai Unió felsőoktatási programjait az egész régióra ki kell terjeszteni.

¹⁸² Ezt a politikát követi pl. Magyarország is, amikor különböző, az ellenzéki szerbiai városok polgármestereinek részvételével sorra kerülő találkozókot szerveznek.

¹⁸³ Ez véleményem szerint azonban könnyen ellentétes hatást válthat ki. Nem szabad elfeledkezni arról, hogy Milosevic kezében még mindig ott van az a fegyver, hogy polgárháborút robbant ki az országban. Az is kérdéses, hogy miképpen lehet kiválasztani a „jó” szerb vezetőket és városokat, és miképpen a „rosszakat”.

¹⁸⁴ Az eddigi tapasztalatok alapján is látható, hogy csak a nemzetközi erők jelenléte akadályozza meg a két fél közötti még gyakoribb véres összeütközéseket.

- **A független média támogatása.** A demokratikus csoportok megerősítésében a világ minden részén kiemelt szerepe volt és van az állami propagandagépezettel szemben a független média kialakításának. Boszniában pl. a nemzetközi irányítás alatt elkezdtek kiépíteni a független televízió hálózatot, és bár egyelőre a hozzáférés viszonylag csekély, mégis vannak eredményei. Szerbiában a független médiumok közül elsősorban a rádióállomások rendelkeznek befolyással, ezeknek az állomásoknak a támogatása hasznos lehet.
- **Testvérvárosi kapcsolatok kiépítése.** Ennek viszonylag korlátozott jelentősége és lehetősége lehet ma, bár a boszniai Tuzla testvérvárosi kapcsolata Bolognával pozitív jelzés lehet más városok számára is.
- **Vállalkozók.** A vállalkozók alapvetően érdekeltek a stabil gazdasági és jogi környezet kiépítésében. Az ún. balkáni Üzleti Fórum felállítása ebből a szempontból kedvező kiindulási alapot teremthet.¹⁸⁵
- **NGO-k.** Az NGO-k támogatása a civil társadalom megerősítésének nélkülözhetetlen eleme. A részvétel erősítése, a különböző ügyek képviselete, a társadalmi problémák iránti fogékonyság erősítése minden alulról felfelé építkező stratégia fontos eszköze. Ennek azonban sajnos egyelőre kisebb jelentősége lehet csak olyan országokban, mint Szerbia.
- **Vallási intézmények.** A Balkánon a vallási intézmények sokszor a nacionalista erők és politika szócsöveivé váltak, de mindig voltak olyan vallási szervezetek, amelyek még a legnehezebb időkben is a béke hirdetői maradtak.¹⁸⁶

3. Gazdasági fellendülés

---

¹⁸⁵ Az Üzleti Fórum felállítása már régóta napirenden van, regionális üzletemberi találkozókra már eddig is sok esetben került sor, hatékonyságuk azonban – érthető okokból – nem megfelelő.

¹⁸⁶ Vagy pl. ahogy Szerbiában a bombázások idején történt, a véres cselekmények hatására az addig lojálisnak mutakozó Szerb Ortodox Egyház is felemelte szavát a rendszerrel szemben.

A posztkommunista Balkán gazdaságainak a talpra állítása és a régiónak az európai struktúrákhoz való közelítése, vagy az azokba történő beintegrálása komoly problémákat vet fel. Ezek az országok az elmúlt években a termelőkapacitások drámai csökkenésével vagy eltűnésével szembesültek, ami a regionális piac kis méretével és a régiót övező nagyfokú gazdasági és politikai kockázattal párosult. **Az elmúlt évek gazdasági átalakítása egyértelműen azt bizonyítja, hogy a legfontosabb feladat a Balkán gazdasági bázisának az újjáteremtése kell legyen.**¹⁸⁷ A boszniai tapasztalatok ugyanakkor hangsúlyossá teszik, hogy ott miközben a fizikai újjáépítésre és a makroökonómiai stabilizációra helyezték a hangsúlyt, a mikroökonómiai átalakítást elhanyagolták, pedig minden sikeres gazdasági transzformáció során a legfontosabb elem a mikroszféra átalakítása¹⁸⁸. **A makroökonómiai stabilitás vagy a kereskedelmi nyitottság önmagukban nem képesek ezen gazdaságok átalakítására és modernizációjára.** Épp ellenkezőleg, a makroökonómiai mutatók rövid távú stabilitása általában „sikerrel” rejtette el ezen országok gazdaságainak súlyos félremenedzselését. A hatékony vállalati szintű átalakulás lehet csak a magas növekedési rátáknak és az export növelésének a kulcsa, bármilyen gazdasági reformcsomagnak a mikroszféra sikeres átalakítására kell koncentrálnia.

Az első fontos terület, amit vizsgálni kell a **kereskedelempolitika**. A kiindulási feltételek a következők:

1. A Balkán kereskedelmi értelemben integrálódott az EU-ba, mivel az EU jelenleg és a jövőben is abszolút domináns kereskedelmi partnere a régió országainak.¹⁸⁹

---

¹⁸⁷ Ez egyébként a Balkán gazdaságainak szinte évszázados problémája. Mindig az volt a kérdés, hogy miképpen lehetne megeremteni a régió országainak stabil gazdasági bázisát. A sokszor megkísérelt autarkiaira törekvés sosem eredményezte az ipari bázis igazi megerősödését. A II. Világháború utáni szovjet érdekszférába kerülés sok országban torz ipari struktúrákat eredményezett. A külföldi tőke segítségével történő gazdasági bázisképzés pedig azért nem járt sikerrel, mert a külföldi tőke érdeklődése sohasem érte el azt a kritikus tömeget, ami a kézzelfogható eredményekhez szükséges lett volna.

¹⁸⁸ Negatív tapasztalatok nagy számban találhatók Közép-Európában, elég csak Csehországra, Szlovéniára és Szlovákiára gondolni.

¹⁸⁹ Lehet, hogy furcsának tűnik ez a megállapítás, ám a külkereskedelmi adatok azt bizonyítják, hogy a régió országainak a külkereskedelmi forgalmában az EU 50-70%-os részesedéssel rendelkezik.

2. A regionális kereskedelem nagysága a legtöbb relációban elhanyagolható és nem is növekszik.
3. A kereskedelmi akadályok mind az EU-val mind pedig regionális szinten jelentősek.
4. Az EU-val fenntartott szerződéses kapcsolatok a balkáni országok számára kedvezőtlen asszimetriájúak, elsősorban az EU piacok rendkívül erőteljes agrárvédelme miatt.

A másik fontos vizsgálandó terület a **monetáris politika**. A jövőbeni monetáris viszonyok kialakításánál, az EU és a régió közötti kapcsolatok erősítése során a következő szempontokat kell figyelembe venni:

1. Az EU monetáris unió.
2. A régióban a német márka általában elfogadott fizetőeszköz.
3. A monetáris hatóságok hitelessége nagyon kicsi, vagy nem is létezik.
4. A beruházások döntő többségének külföldről kell érkeznie.

A jelenlegi helyzet alapján a monetáris politika legfontosabb célkitűzései csak az árstabilitás elérése és a kibocsátás növelése lehetnek, a lehetőségek azonban meglehetősen korlátozottak, a stabilitás ugyanis egyedül a külföldi fizetőeszközre történő támaszkodást jelenti, a növekedés pedig szinte kizárólag a külföldi tőkére alapozottan érhető el. Ez azt jelenti, hogy a monetáris politika szinte teljesen a külföldi fizetőeszközöknek van kiszolgáltatva, ami azonban még mindig nem feltétlenül határozza meg a választandó árfolyam-politikákat.

A rögzített árfolyamrendszerek tapasztalatai a régióban nem túl kedvezőek. A valutatanácsi rendszer általában akkor jelenthet valódi megoldást a gazdaságok modernizációja számára, ha jelentős nagyságú külföldi tőkebeáramlásra lehet számítani. Az ilyen típusú monetáris rendszer a kis, nyitott gazdaságok esetében jelentős tőkebeáramlás mellett működőképes lehet, ha azonban a tőkebeáramlás valamilyen oknál fogva elmarad, akkor pénzügyi stabilitás ugyan lesz az adott országban, a növekedés és a gazdasági átalakítás feltételei azonban kimondottan

romolhatnak.¹⁹⁰ Ami pedig igaz a valutatanácsra, az igaz lesz az esetleges euroizálásra is.¹⁹¹ **Az euroizálás valutatanáccsal szembeni előnye az, hogy a fennmaradó árfolyamkockázat is megszűnik.** Ez egyéb feltételek változatlansága esetén alacsonyabb kamatlábakat eredményez az eurozónán belül, mint azon kívül. Az árfolyamkockázat azonban csak egyike a lehetséges veszélyeknek, a kockázat egyéb elemei az eurozónához való csatlakozás után is megmaradnának. Albánia pl. még továbbra is Albánia marad, még ha csatlakozik is az eurozónához. Az euroizálás akkor jelenthet valódi stabilizálást, ha az adott balkáni ország bankjai is kizárólag külföldiek lennének. (erről lásd a szuverenitási kérdéseket a későbbiekben)

Éppen emiatt, a régió monetáris politikáinak a kialakítása nagymértékben függ az általános gazdasági várakozásoktól, amelyek pedig a befektetésekkel és a gazdasági növekedéssel kapcsolatos gazdaságpolitikák függvényei. Az eurozónához való csatlakozással kapcsolatos elméleti fejtegetésekben is világossá kell tenni, hogy az egyes országok monetáris unióhoz való közeledése sem lehet egyforma. (Rosati, [1999])

Ezek után logikusan vetődik fel a fiskális politika kérdése. A Balkánon az egyes államok vagy csődhelyzetben vannak, vagy pedig nagy költségvetési hiányt görgetnek maguk előtt. A fiskális problémák ilyen szintjének két fő oka van:

1. A gazdasági tevékenység összeomlása.
2. Nem hatékony fiskális rendszer.

A közgazdasági irodalom alapján egyértelmű, hogy a gazdasági növekedés kedvező a közpénzügyi folyamatok számára. Sokkal fontosabb kérdés azonban az, hogy vajon milyen fiskális politika lehet kedvező a gazdasági növekedés számára. A jelenlegi balkáni fiskális politikák általában a következő elemeknek a kombinációjából tevődnek össze: magas adók és más bevételi források, korrupció,

---

¹⁹⁰ A bolgár valutatanácsi rendszerrel kapcsolatos tapasztalatok pontosan ezeket a félelmeket és nehézségeket erősítik meg.

¹⁹¹ Részletesebben lásd. az értekezés további fejezeteit.

adómenekülés. **Ezek alapján logikus javaslat az adószintek csökkentése és az adóalap szélesítése.** (Gligorov, [1999])

Ez a fajta fiskális reform azonban csak a problémák egy fajtáját képes orvosolni. A másik problémakör a fiskális deficit és a közkiadások jelenlegi szintje. **A különböző társadalmi kifizetések nem teljesíthetők maradéktalanul, éppen ezért a társadalombiztosítás reformja elkerülhetetlen, az állam szerepvállalása a különböző társadalmi szolgáltatásokban újragondolandó.** Ezeknek a kérdéseknek a megoldása persze még a fejlettebb közép-európai országokban is rendkívül súlyos nehézségekbe ütközik.

A közpénzügyek területén kialakulóban lévő rendszer nem hordozza magán a társadalmi szolidaritás és az igazságosság jegyeit, ugyanakkor a gazdasági növekedés más kérdés. A modernizálás és a transzformáció során az állam szerepének elvben viszonylag nagyra kell lennie. **Az ezzel ellentétes irányba ható követelmények és folyamatok miatt a fiskális reform valószínűleg az egyik legnagyobb kihívás a balkáni országok számára.** A kérdés ugyanis így tehető fel: miképpen lehet menedzselni a modernizációt és a gazdasági növekedést úgy, hogy az állampolgároknak juttatott szolgáltatások részben megmaradjanak és ezzel párhuzamosan a társadalombiztosítási reformra is sor kerüljön. Mindez olyan körülmények között, amikor a régióbeli kormányok döntő többsége szinte elsüllyed a korrupcióban.

4. Mikroökonómia lépések

A Balkán mikroökonómia átalakításának a kérdését nem mostanában kezdték el vizsgálni. Rodenstein Rodan 1943-as híres cikkében a Balkán gazdaságainak modernizálási előfeltételeiként a következőkben kifejtésre kerülő mikroökonómia

területek alapvető átalakítását tűzte ki célul.¹⁹² Bár a hangsúlyok és a prioritások ma már egy kicsit mások, a lényeg változatlan.

1. **Az első prioritás az infrastruktúra fejlesztése.** A szállítási költségeket csökkenteni kell, mivel e nélkül a kereskedelem nem válhat a növekedés motorjává. Ma ez ugyanígy van, annyi a különbség, hogy a távközlés is alapvetően fontossá vált. Nemcsak a fizikai újjáépítés a fontos azonban, hanem a megfelelő színvonal megteremtése és annak fenntartása is. Ma az egyes donorkonferenciákon a cél a gyors és látványos eredmények elérése, ami nem mindig a leghatékonyabb és legoptimálisabb megoldások kiválasztásához vezet. (Bishev, [1999])

2. **A második igen fontos terület a magánszektor fejlesztése.** Rodenstein Rodan szerint a magántőke beáramlása a Balkánon még sokáig nem lesz összhangban a szükségletekkel. **Ez azt jelenti, hogy amíg a helyi bankrendszer és a helyi vállalkozói szektor nem eléggé fejlett, addig a külföldi, fejlettebb országoknak kell önmaguknak megvalósítaniuk a beruházásokat.**¹⁹³ Emellett persze szükség van különböző, a vállalkozók kezdeti lépéseit támogató megoldások kidolgozására is. (garanciaalapok, kockázati tőketársaságok) Ez alapvetően szükséges, mert az országok többségének nincsenek tapasztalataik a mikrovállalkozásokkal kapcsolatban. Ezeknek a megoldásoknak szofisztikált mikrohitelzési technikákkal kell rendelkezniük.¹⁹⁴

3. **A harmadik prioritás az ipar átalakítása, modernizálása.** Rodenstein Rodan szerint a növekedés motorjává a külkereskedelem-orientált szektoroknak kell válniuk. **Ma stratégiai terveket kell kidolgozni arról, hogy vajon melyik régió milyen tevékenység folytatására aspirálhatna sikerrel.** Ezek az országok nagy többségében gazdaságilag életképtelen tőkeállománnyal rendelkeznek, amelynek a kiváltása időigényes és rendkívül költséges. A feldolgozóipart általában alacsony, vagy maximum középest szintű technológiák dominálják, a termékminőség alacsony, a nehézipar részaránya pedig igen nagy. Egy olyan szektorális megközelítésre lenne

---

¹⁹² Rodenstein Rodan cikke a londoni Economic Journal 1943. novemberi számában jelent meg.

¹⁹³ Ezt a tényt az elmúlt tíz évben egyértelműen el kellett volna ismerni.

¹⁹⁴ A mikrohitelzési lehetőségekkel kapcsolatban lásd: (Lankes, [1999])

szükség, aminek a segítségével meghatározható, hogy mely ágazatokat érdemes és melyeket nem érdemes fejleszteni és modernizálni, az egyes szektorokban miképpen érdemes a privatizációt lebonyolítani, illetve a nemzetközi támogatásnak milyen területekre kellene irányulnia. A donor támogatások egyik legnagyobb problémája, hogy azok nem teszik lehetővé a felszerelések és gépek vásárlását és inkább a különböző hitelprogramokra koncentrálnak, ami a hazai források hiányában sok esetben megakadályozza a vállalkozások működésének megkezdését. A cégeknek a legtöbb esetben az életképes vállalkozássá váláshoz egy nagyobb tőke, vagy technológia injekcióra lenne szükségük. **Ez sok esetben az üzleti tevékenység átalakítását is megköveteli a szervezeti átalakítás, a technológiai modernizáció és a piacok újjászervezésével párhuzamosan.**

Az átalakulás során a vállalatirányítás viszonylag kisebb figyelmet kapott. A működő vállalatoknak szükségük van technikai segítségre, hogy új struktúrát alakíthassanak ki, ami a megváltozott viszonyok között elősegítheti a túlélésüket. Ez az újjáépítés során előbb-utóbb arra kényszeríti a régió országait, hogy fejlesztési stratégiát fogalmazzanak meg. Az átalakulás nehézségei és mélységei miatt vállalati szinten ma szinte senki sincs tisztában azzal, hogy a komparatív előnyök milyen tevékenységekben rejlenek. **Ehelyett a bizonytalanság és a termelésben való érdektelenség a jellemző, az üzleti tevékenységet elsősorban a rövid távú, gyors nyereségszerzés motiválja, a stratégiai gondolkodás, nem jellemző.**

5. Az európai-, és a regionális integráció

A balkáni országok számára súlyos nehézséget okoz, hogy a régió piacgazdasági működésre való „átállítása” nagyon lassan halad előre. A balkáni gazdaságok szinte kivétel nélkül többször tettek kísérleteket a gazdasági stabilizáció megvalósítására, illetve arra, hogy csökkentsék az állami beavatkozás terjedelmét és gazdaságaikat piacgazdasági alapokra helyezték. A kormányzatok azonban különböző gazdasági- és politikai érdekektől motiválva a reformok egy részét újra- és újra elodázták.¹⁹⁵

---

¹⁹⁵ A reformok elhalasztásának legfontosabb okai általában a következők voltak:

1. pszichológiai tényezők

Érdemes arra is emlékeztetni, hogy az elmúlt másfél évszázadban néhány olyan hosszú távú jellegzetesség alakult ki a balkáni országokban, amelyek a jövő kitörési irányait és lehetőségeit is alapvetően meghatározzák. Az **egyik a viszonylag erős, ám korrumpált államhatalom, amelyre az iparosítási folyamat és a gazdaság modernizálásának a beindításában jelentős szerep hárult.** A felülről irányított gazdaság-átalakító stratégia a világ számos országában sikerrel járt, a Balkánon azonban az ehhez szükséges belső források hiányoztak, a külföldi tőke érdeklődése pedig soha nem érte el azt a szintet, ami a fejlődés felgyorsításához elegendő lett volna.¹⁹⁶ Eközben a külföldi tőke mégis jelentős befolyást gyakorolt a belső folyamatokra.

A következő jellegzetesség az, hogy a gazdaságot a kevésbé feldolgozott termékek dominálták (és dominálják ma is), ez volt a kivétel fő összetevője is, ami miatt további akadályokba ütközött az iparosítás. A II. világháború előtti időszak arról tanúskodott, hogy sem a külföldi tőkebehatolásra, sem pedig a belső iparfejlesztésre alapított gazdaságfejlesztési stratégia nem járt sikerrel. **A jelenlegi gazdasági dilemmák ugyanazok, mint az elmúlt másfél évszázadban. Azt is szinte biztosan állíthatjuk, hogy ha a nemzetközi közösség, de különösen az EU nem alakít ki radikálisan új Balkán politikát, akkor a megoldási kísérletek nagy valószínűséggel a korábbi próbálkozásokhoz hasonló eredményre (eredménytelenségre) vezetnek.**

Sokan úgy gondolják, hogy Közép-, és Kelet-Európa viszonylag pontosan lehatárolható gazdasági régiókra osztható fel. Egyik ilyen, gazdasági folyamatok és gazdasági kapcsolatok alapján körülírható régió Közép-Európa (Magyarország, Szlovákia, Csehország, Lengyelország, Szlovénia), a másik ilyen típusú terület pedig a Balkán. Míg azonban Közép-Európát megalapozottan tekinthetjük viszonylag

---

2. a politikai irányítók hiányzó szakértelme

3. rövidtávú, a hatalom megőrzésére irányuló stratégiák

¹⁹⁶ A balkáni országokban folyamatos konfliktus volt a legalább korlátozott mértékű világgazdasági nyitás politikája, illetve az autarkia törekvés stratégiája között. A világgazdasági nyitás azonban az évszázad első évtizedeiben csak korlátozott ideig tartott, a II. Világháború után pedig egyoldalú szovjet függőséget eredményezett (pl. Bulgária). Az autarkia törekvés katasztrofális példáit pedig Albánia és Románia nyújtják.

homogén területnek,¹⁹⁷ **addig a Balkán gazdasági szempontból jelenleg nem minősíthető régióknak.**¹⁹⁸ A térségbeli államok kereskedelmi és tőkekapcsolatainak adatait elemezve megállapítható, **hogy többségüknek sokkal nagyobb érdeke fűződik az EU kapcsolatok ápolásához, mint a szomszédokkal fenntartott gazdasági szálak szorosabbra fűzéséhez.** Ez elsősorban, Romániára és Bulgáriára igaz, amelyek élesen el kívánják különíteni magukat a többiektől, de lényegében hasonló megfontolás érvényesül Horvátország esetében is. A tőkekapcsolatokban is ugyanezek a folyamatok figyelhetők meg, az egymás közötti tőkeáramlás minimális, a német, osztrák és olasz tőke tölt be meghatározó szerepet. A régió országainak egymás közötti elhanyagolható gazdasági kapcsolatainak okaként számos tényezőt lehet felsorolni, de a legdöntőbb az egymással szembeni nagyfokú bizalmatlanság és a régió szegénysége.

A Balkán gazdasági fejlődésének és külgazdasági kapcsolatainak alakulásával kapcsolatban a jövőben alapvetően két lehetséges stratégia közötti választás merül fel. **Az egyik stratégia szerint először a regionális gazdaságot (valamint a hazai gazdasági bázist) kell kiépíteni, még mielőtt a nyugati termelő és szolgáltató vállalatok döntő befolyást szereznek az egyes országokban.**¹⁹⁹ Ezzel kapcsolatban figyelembe kell venni, hogy az országok gazdasági helyzete között jelentős különbségek vannak, ami azzal párosul, hogy sok balkáni ország számára a többi balkáni ország jelentéktelen kereskedelmi partner, sőt egyesek nem is kereskednek egymással. **A Balkán nem kereskedelem-teremtő régió, a földrajzi közelség itt nem ösztönzi az intraregionális kereskedelem növekedését.** Például Horvátország és Szlovénia kereskednek egymással és Macedóniával, valamint exportálnak Bosznia Hercegovinába,²⁰⁰ a többi ország azonban kereskedelmi szempontból szinte nem létezik számukra. **Ez egyrészt bizonyítja a volt jugoszláv kapcsolatok máig ható**

---

¹⁹⁷ Ezt az állítást akkor is megalapozottnak tekintem, ha az EU Bizottság Progress Report-jaiból kirajzolódó kép egyik üzenete a közép-európai országok közötti különbségek viszonylagos növekedése. Ezzel kapcsolatban részletesebben lásd az értekezés „Közép-Európa a periférián” című fejezetét.

¹⁹⁸ Erről részletesen lásd: (Gligorov: On the way to Normality, p.6.[1999])

¹⁹⁹ A jelenlegi folyamatok alapján azonban inkább az a scenario valószínűsíthető, hogy sem a hazai gazdasági bázis nem épül ki, sem pedig a külföldi vállalatok nem fokozzák jelenlétüket.

²⁰⁰ Ezek a kereskedelmi kapcsolatok komoly történelmi előzménnyel rendelkeznek, és szorosan összefüggenek a volt Jugoszlávián belüli gazdasági kapcsolatok irányaival.

erejét, másrészt pedig utal a többi balkáni országgal - politikai és gazdasági okból - kialakult kapcsolatok minimális intenzitására.

A **másik stratégia** az lehet, hogy a legrosszabb helyzetben lévő balkáni országok radikális gazdasági liberalizációt hajtanak végre, felszámolják a korrupciót és országaikat „átengedik” a külföldnek. Az e mellett kardoskodók legfőbb érve az, hogy a gazdaságok életképtelenek, ipar szinte nem létezik és a régiónak sokkal előnyösebb lenne tiszta lappal elindítani egy újfajta gazdasági átalakítást.²⁰¹

A régióbeli gazdasági kooperációk megvalósíthatóságának elemzésében az a kérdés, hogy vajon a Balkán potenciálisan gazdasági régióvá tehető-e, vagyis van-e lehetőség a regionális integráció megteremtésére²⁰². Erre nem lehet egyértelmű igennel vagy nemmel válaszolni, de egy használható megközelítési mód lehet az, ha figyelembe vesszük a következő szempontokat:

- 1. A Balkán legnagyobb része gazdaságilag nagyon fejletlen, csak a periférián találhatóak viszonylag jobb helyzetben lévő országok.** Ha a jelenlegi tendenciák az egyes gazdaságokban hosszabb távon fennmaradnak, akkor a konvergenciának minimális esélye lehet csak. Emiatt a gazdaságok közötti jelentős fejlettségbeli különbségek fennmaradnak, a régió összességében továbbra is fejletlen marad, az egymás közötti gazdasági szálak szorosabbra fűzéséhez nem lesznek adottak a feltételek.
- 2. A balkáni országok legfontosabb kereskedelmi és tőkepartnerei az EU-ból kerülnek ki.** Nincs olyan meghatározó regionális valuta, amely egy regionális integráció indítómotorját képezhetné. (hacsak nem tekintjük ilyennek a német márkát)
- 3. További problémát okoz a működő bank-, és elszámolási rendszer hiánya is.** Nincs olyan meghatározó külföldi beruházó sem, amely a balkáni országok közül

---

²⁰¹ Lényegében ennek a radikális programnak a megjelenítése a CEPS tervezete.

²⁰² A regionális integráció létrehozásának szükségessége elsősorban az amerikai megközelítés jellegzetessége - lásd. pl. a SECI létrehozásának indítékait.

kerülne ki, a régióból talán Görögország a legaktívabb tőkebefektető, de szinte kizárt, hogy képes lenne helyettesíteni vagy kiváltani a német tőke dominanciáját.

A Balkán esetében bármiféle integrációs lehetőséggel kapcsolatban támogató tényezőként jelen van tehát ugyan a földrajzi közelség, egyébként azonban a gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzésének jelenleg nincs realitása.

6. A Balkán politikai „integrációja”, az EU Balkán politikája

Az Európához való csatlakozásnak a Balkánon rendkívül nagy jelentősége van. Egyrészt, az Európához való csatlakozás kérdése meghonosodott a politikai vitákban, ahol az egyik központi kérdése mindig az volt, hogy melyik nacionalista csoport számít európaiabbnak. **Másrészt,** az EU-hoz való csatlakozási verseny az egyik összetevője volt a régió darabokra hullásának, hiszen a fejlettebb régiók mindent megtettek azért, hogy minél inkább elkülönítsék magukat a kevésbé jól teljesítőktől.²⁰³ **Harmadrészt** pedig, az „európai értékek” kifejezést előszeretettel használják a demokrácia hívei, hogy ezzel is még hangsúlyosabbá tegyék a köztük és a nacionalista csoportok közötti különbözőséget.

Az 1990-es években az EU a közép-, és kelet-európai országok többségével bilaterális megállapodást írt alá, és a régió tíz országára vonatkozóan az EU bővítésének a lehetőségét irányozta elő. Ezzel az EU azt szerette volna elérni, hogy a régió országaiban a gazdasági és politikai stabilitás megerősödjön. Ez a megközelítés azonban nem volt ellentmondásmentes, különösen az a mód, ahogy a bilaterális kapcsolatok javításával és a bővítés lehetőségeivel kapcsolatban az EU a délkelet-európai országokhoz viszonyult.²⁰⁴

---

²⁰³ Ez legkorábban Szlovénia esetében érvényesült, a későbbiekben pedig Románia és Bulgária is mindent megtettek, hogy minél inkább elkülönítsék magukat a Jugoszláv utódállamoktól.

²⁰⁴ Az EU annak ellenére, hogy már a kilencvenes évek elején hangsúlyozta a Balkán EU-hoz kapcsolásának a szükségességét, az azóta eltelt időben egyértelműen bizonyította régióval szembeni érdektelenségét.

A közép-európai, valamint balti országok és a délkelet-európai országok gazdasági teljesítménye között rendkívül nagy különbségek tapasztalhatóak. A közép-európai országok politikai téren jelentős előrehaladást valósítottak meg a demokratikus pártpolitika, a szabad választások, a független média és az emberi jogok, valamint a kisebbségek védelme terén. Ezzel párhuzamosan a gazdaságok teljesítménye is viszonylag kedvező, a makroökonómiai stabilitás többé-kevésbé megvalósult, a gazdasági liberalizáció eredményei és a GDP növekedési szintje biztatóak. **Az EU és különösen egyes régióban érdekelt országok az átalakulás kezdete óta hajlandónak mutatkoztak mind politikailag, mind pedig gazdaságilag invesztálni a régióba.**

A fentiekkel szemben a balkáni országok a közép-európaiakhoz képest sokkal bonyolultabb és gondokkal terhesebb gazdasági átalakulással kénytelenek megbirkózni. A régió gazdaságainak legjellemzőbb vonásai az alacsony növekedési ütemek, magas infláció, nagy külső és belső adósság, csekély tartalékok, lassú privatizáció, nagy és elmaradott mezőgazdasági szektor. A régió minden egyes országát súlyosan érintette a jugoszláv háború, amely leginkább a termelési-, és az exportlehetőségekre gyakorolt negatív hatást. **További probléma, hogy a politikai rendszerek legjellemzőbb vonásai az instabil intézményi rendszer, gondokkal küzdő demokratikus reformok és a korrupt politikai kultúra.** A közép-, és kelet-európai tagjelölt országokkal szemben folytatott EU stratégiához képest az EU délkelet-európai stratégiája sokkal differenciáltabban alakult az elmúlt években és a kapcsolatok szintje korlátozott maradt. **Ma az egyes balkáni országok és az EU közötti kapcsolatok rendkívül sokfélék és mind gazdasági, mind pedig politikai tartalmukat tekintve eltérő szintűek.** A kapcsolatrendszerre leginkább a bilateralizmus és a diverzitás a jellemző, noha időszakonként történtek kísérletek az EU által követett regionális politika koherensebbé tételére is.²⁰⁵

Románia és Bulgária rendelkeznek a legszélesebb körű EU kapcsolatrendszerrel (Társulási megállapodás, Phare, Társulási Partnerség). A társult államok közötti fokozottabb különbségtétellel azonban ezek az országok nem kerültek be a

---

²⁰⁵ Commission Communication to the Council and European Parliament on the Stabilisation and Association Process for countries of South-Eastern Europe, COM (99) 235

csatlakozási tárgyalások első körébe. Pozitív irányú elmozdulás, hogy az EU végül is az összes társult taggal megkezdte a csatlakozási tárgyalásokat, ez azonban aligha csökkenti a különbséget az EU-hoz való közeledésben élenjáró közép-európai országok és a régióbeli két állam között.²⁰⁶ Mindkét ország kielégíti a Koppenhágai politikai feltételeket, a gazdaságiak terén azonban komoly hiányosságokat állapítottak meg. (Regular Report on Progress, [1998-99])

A Balkán többi országával kapcsolatban az EU még inkább ambivalens politikát folytat. Macedónia (1998) és Albánia (1992) Együttműködési Egyezményrel rendelkezik és részesül a Phare segélyből. Bosznia Hercegovina autonóm kereskedelmi intézkedésekkel rendelkezik és részleges PHARE segítségben részesül. Horvátország autonóm kereskedelmi intézkedésekre jogosult, az ország PHARE tagságát azonban 1995-ben felfüggesztették. Jugoszlávia kapcsolatai az EU-val mind kereskedelmi mind pénzügyi téren befagytak.

Az EU által a Balkánon eddig folytatott politikában a hangsúly a bilateralizmuson és az egyes országok külön-külön való kezelésén volt. Az 1995-ös Royaumont folyamat²⁰⁷ és a nyugat-balkáni országok számára megfogalmazott Regionális Megközelítés²⁰⁸ ritka kivételek voltak. A Balkán fájdalmas gazdasági átmenetének megkönnyítésében, Jugoszlávia dezintegrálódásának kezelésében, az életszínvonal hanyatlásának megállításában és a demokrácia kialakítása terén az EU eddig csekély eredményeket ért el. Az EU igazán pozitív hatása a kereskedelmi lépéseken kívül az a stabilizáló erő lehet, amit a potenciális tagság gyakorol az adott országokra vagy régiókra. Minél messzebb van egy lehetséges csatlakozás dátuma, annál kisebb az EU által gyakorolt kedvező hatás.

Az EU és a délkelet-európai országok közötti kapcsolatokat elemezve tehát néhány kiinduló szempontot kell rögzítenünk:

---

²⁰⁶ A közép-, és kelet-európai országok eltérő időben történő csatlakozása kedvezőtlen hatásokat eredményez, hiszen a „bekerülők” és a „kívül maradók” közötti gazdasági különbség növekedni fog. Errő részletes lásd: (Rosati [1998])

²⁰⁷ Royaumont Process on Good Neighbourly Relations.

²⁰⁸ Regional Approach

- Jelentős differenciálódás figyelhető meg az EU és az egyes balkáni országok közötti bilaterális kapcsolatokban.
- Csak Románia és Bulgária rendelkezik társult tagsággal, a csatlakozás azonban esetükben is rendkívül bizonytalan.
- A többi országgal fenntartott kapcsolatok felületesek és jelentőségük a társulási megállapodás által nyújtott lehetőségekhez képest elenyészőek.
- A PHARE források a többi közép-, és kelet-európai kedvezményezetthez képest kicsik.

Az EU a bilaterális megállapodásokon kívül a regionális együttműködési kezdeményezéseket a kilencvenes évek közepétől kezdte el támogatni. Az EU az olyan kezdeményezések támogatását irányozta elő, amelyek képesnek mutatkoznak meghatározott földrajzi területen belül konkrét projektek és célok megvalósítására. Balkánról kiinduló vagy külső tényezők által motivált ilyen jellegű együttműködési kezdeményezések azonban eddig nem sok kézzelfogható eredményt hoztak.²⁰⁹ A kilencvenes évek közepétől az együttműködés elősegítésének másik módjává a régióspecifikus tervezetek megszületése vált. **Ebbe a sorba illeszkedik a SECI, a Royaumont Folyamat, az EU 1996-os Regionális Megközelítése valamint a Stabilitási Paktum.**(1999 június 10.)

A SECI a daytoni megállapodás után 1996 decemberében született kezdeményezés, amelynek elsődleges célja, hogy a határforgalmat megkönnyítse és egyfajta bizalomerősítő légkört alakítson ki a régióban. További célok a regionális infrastruktúra, energia- és távközlési rendszerek fejlesztése, illetve a befektetők régióban való megtelepedésének a támogatása. **A SECI működését azonban teljesen ellehetetleníti a források hiánya.**²¹⁰

A Royamount Folyamat a Stabilitásért és a Jósomszédi Kapcsolatokért 1995 decemberében került meghirdetésre a Dayton-i Megállapodás kísérőjeként és célja a szomszédos országok közötti párbeszéd kultúrájának a megteremtése az újságírók,

²⁰⁹ A legfontosabb kísérletek ezen a területen a következők: a KEK és a Fekete Tengeri Együttműködés. (ezek egyes balkáni országokat is tagjaik közé fogadtak).

²¹⁰ A SECI-ről lásd részletesen: Novák Tamás: Egyensúly és Stabilitás a Balkánon

kutatók, szakszervezetek, nem-kormányzati szervezetek és parlamenti képviselők közötti kapcsolatok elmélyítésén keresztül. A régió összes állama részt vesz ebben a folyamatban, beleértve Jugoszláviát is.²¹¹

Az 1996-os Regionális Megközelítés öt ország, Jugoszlávia, Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország és Albánia számára fogalmazta meg az együttműködés továbbfejlesztésének a lehetőségét. Ez a policy fektette le azokat a feltételeket, amelyek teljesítése esetén az érintett országok kereskedelmi-, segély- és egyéb kapcsolatot jelentő egyezményt köthetnek az EU-val. A kapcsolatok szorosabbra fűzésének fontos eleme, hogy az érintett országok hajlandóak legyenek egymással crossborder kapcsolatok kialakítására.²¹²

Valójában azonban az EU nem biztosított megfelelő forrásokat államközi Balkán programokhoz, a hangsúlyt az EU és az egyes balkáni országok közötti bilaterális programok támogatására és elősegítésére helyezték, de még az ilyen programokra szánt pénz is csekély nagyságú volt (még akkor is, ha az EU tisztségviselői nem győzik hangsúlyozni, hogy az elmúlt 9 évben mennyi támogatást adtak a balkáni országoknak). **A regionális együttműködési tervek sikeres megvalósítását számos tényező hátráltatta, úgymint: a politikai és gazdasági stabilizálódás lassú előrehaladása a Dayton-Párizs folyamatban, a továbbra is fennálló bilaterális államközi konfliktusok, a határokkal és a kisebbségekkel kapcsolatos problémák, a kényes gazdasági helyzet és a különböző együttműködések közötti átfedések.** A sikeres előrehaladást tovább nehezíti, hogy a kormányzatok és a régióban élő népek alapvetően bizalmatlanok bármely regionális együttműködési tervszel szemben, attól tartva, hogy az akadályozhatja európai integrációs céljaik elérését (Visegrád szindróma)

A koszovói válság egyik fontos következménye volt, hogy ráirányította a figyelmet a Balkánra. A konfliktus elindította a régióról való vitatkozást és elkerülhetetlenné tette

---

OTKA tanulmány, MTA, Világgazdasági Kutató Intézet, 1999 április

²¹¹ További résztvevők az EU tagállamai, USA, Oroszország, EBESZ, Európa Tanács és egyéb nemzetközi szervezetek.

²¹² A Regional Approach részleteit lásd: Commission Communication to the Council and European Parliament on the Stabilisation and Association Process for countries of South-Eastern Europe, COM (99) 235

egy, a régió problémáinak a megoldását előtérbe állító EU megközelítés és politika kidolgozásának szükségességét. **Az EU válság során mutatott katonai elkötelezettsége és a jövőbeni konfliktusok megakadályozásának egyre erőteljesebb igénye miatt arra kényszerül, hogy újrafogalmazza a Balkánnal kapcsolatos Regionális Megközelítést, illetve átalakítsa az egyes országokkal fenntartott bilaterális kapcsolatait.** Ennek az igénynek megfelelően született meg a Stabilitási Paktum. A Paktum az összes releváns politikai-gazdasági szervezet (EU, EBESZ, Európa Tanács, ENSZ, OECD, WEU, NATO), a nemzetközi pénzügyi intézmények (IMF, Világbank, EIB, EBRD) és a regionális kezdeményezések részvételét előírányozza.²¹³ Alapelvei: demokrácia, az emberi jogok tiszteletben tartása, gazdasági reform és a jószomszédi kapcsolatok ápolása. A Paktum rendszere a következő intézményeket foglalja magába:

- „South Eastern European Regional Table”, amelynek az a feladata hogy irányelveket dolgozzon ki, ellenőrizze a folyamatokat és rendszeresen jelentéseket készítsen. **Három munkacsoportot foglal magában**, amelyek a következő témakörökkel foglalkoznak: demokratizálódás és emberi jogok; gazdasági rekonstrukció, fejlesztés és együttműködés; biztonsági kérdések. Ezek a munkacsoportok vitatják meg az aktuális kérdéseket, meghatározzák az egyes projekteket és elősegítik a már folyamatban lévő projektek megvalósítását.
- Speciális koordinátor, akit az EU az EBESZ elnökével való konzultáció után jelöl ki és aki a Regionális Csoport elnöke lesz.

Az EU-nak az öt nyugat-balkáni országgal kapcsolatos új politikája is körvonalazódik. Az új politika,²¹⁴ a Regionális Megközelítés továbbfejlesztésének célkitűzései a következők:

- Újfajta szerződéses kapcsolatok kialakítása a meglévő Regionális Megközelítésre és megfelelő feltételrendszerre alapozottan.

---

²¹³ Talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy a Paktum felsorolja a szereplőket. Olyan nagy számú résztvevő jelenik meg a Paktumban, hogy szinte átláthatatlan kinek mi a feladata.

²¹⁴ Commission Communication on the Stabilisation and Association Process for Countries of Southeastern Europe, COM (99)235, 1999 május 26

- Fokozott támogatás a demokrácia, a joguralom, a gazdasági fejlődés és reform, a megfelelő adminisztratív struktúrák és a regionális együttműködés konszolidációjához.
- Kétoldalú és regionális szintű formalizált keretek kialakítása a politikai dialógus megteremtésére.
- A gazdasági kapcsolatok, kereskedelem, vállalkozástámogatás, közlekedés-fejlesztés, vámegyüttműködés, a világkereskedelmi rendszerbe való szorosabb integrálódás elősegítése.
- Együttműködés igazságügyi és a belügyi területen.
- Az alapvető gazdasági, társadalmi, civil, oktatási, tudományos, technológiai energetikai és kulturális együttműködés támogatása társulás orientált programok segítségével, ami gyorsítja a megfelelő aquis-val történő jogi harmonizációt.

A stabilizációs és társulási folyamat a következő eszközökre támaszkodik:

- 1. Stabilizációs és Társulási Megállapodások.**
- 2. Autonóm kereskedelmi intézkedések, valamint egyéb gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok.**
- 3. Gazdasági és pénzügyi segítség. (PHARE, OBNOVA)**
- 4. Költségvetési és folyó fizetési mérleg támogatás.**
- 5. A demokratizálás és a civil társadalom fejlesztésének elősegítése.**
- 6. A menekültek, a visszatérők és egyéb rászorulóknak számára juttatandó humanitárius segély.**

Az EU megújult politikája a legfrissebb országjelentések alapján az egyes országokkal a következő stratégia szerint kíván foglalkozni²¹⁵

Macedónia

Macedóniát az EU a Nyugat-Balkán politikailag és gazdaságilag legfejlettebb országának tekinti, amely kiemelkedően fontos stabilizáló szerepet tölt be és

---

²¹⁵ Conclusions on the Development of a Comprehensive Policy based on the Commission Communication on the „Stabilisation and Association Process for Countries of South-Eastern Europe” General Affairs Council, 1999. június 21

politikai érettséget, a demokrácia, valamint a kisebbségek védelme iránti elkötelezettséget mutat. Az EU Macedóniát úgy tekinti, mint amely tiszteletben tartja az EU Regionális Politikájának alapelveit és pozitív szerepet játszik a célok elérésében. Ennek megfelelően a Bizottság a meglévő kapcsolatok intenzívebbé tételére törekszik és lépéseket tesz a Stabilitási és Társulási Megállapodás megkötése iránti tárgyalások minél gyorsabb megkezdése érdekében. **Macedónia lesz az első ország, amellyel a tárgyalások megindulnak.**

Albánia

A strukturális problémák és az átalakulás sérülékenysége ellenére az EU Albániát úgy tekinti, mint amely elkötelezett a makroökonómiai stabilizáció, a közigazgatási reform, a demokrácia és a joguralom kialakítása iránt. A Bizottság ennek alapján erősíti a kapcsolatokat és a megfelelő időben javaslatot tesz a Stabilitási és Társulási Megállapodás megkötésére irányuló tárgyalások megindítására. **Várhatóan Albánia lesz a régió második országa, amellyel a tárgyalások megindulnak.**²¹⁶

Bosznia-Hercegovina

A daytoni megállapodás katonai értelemben sikeresnek tekinthető, de a gazdasági mutatószámokból kirajzolódó kép rendkívül kedvezőtlen. A reformok 1996-óta csak lassan haladnak előre, köszönhetően az ország különleges politikai struktúrájának és a nacionalista politikai formációknak. Bosznia Hercegovina esetében a Bizottság még nem látja elérkezettnek az időt a Stabilizációs és Társulási egyezmény megkötésére.

Horvátország

A Bizottság jelentése szerint Horvátország készsége mutatott a háború utáni stabilizáció megvalósításával kapcsolatban, legalábbis ami a gazdasági fejlődést,

---

²¹⁶ A Macedóniát és Albániát elemző megállapításokból látható, hogy az EU mennyire „soft” kondíciókkal dolgozik a koszovói konfliktus után. A retorika szintjén tehát alapvetően új helyzetről beszélhetünk.

a joguralom kialakítását és a nemzetközi nyitottság bővítését illeti. Csekély előrehaladás valósult azonban meg a demokratizálódás, az emberi jogok és a kisebbségi kérdések rendezése terén. **A Bizottság a későbbiekben meg fogja vizsgálni egy olyan jelentésnek az elkészítését, amely a tárgyalások megkezdésének megvalósíthatóságával foglalkozik.**

Jugoszlávia

A Bizottság jelezte, hogy Jugoszláviát ugyanazoknak az elveknek megfelelően fogják kezelni, mint a többi nyugat-balkáni országot, azonban a jelenlegi körülmények között nem kívánják a bilaterális kapcsolatokat rendezni, vagy javítani. Jugoszlávia kaphat humanitárius és demokratikus segítséget és támogatásban részesülhet a menekültek helyzetének rendezésére, de egyelőre semmi többre nem számíthat. **A Bizottság azonban elkülönítetten kezeli Montenegrót és annak kormányát.**

Ezekből a folyamatokból látható, hogy deklarációk és dokumentumok szintjén radikális változásra került sor az EU Balkánnal kapcsolatos megközelítésében. Ennek oka a balkáni **válságmegoldás és a Balkán politika tradicionális elemeinek megváltozása.**²¹⁷ Az EU fentiekben felvázolt politikai (látszat) stratégiaváltását a válságmegoldás eszközeinek fokozatos átalakulása váltotta ki.

A XX. század végi Európában két párhuzamos politikai folyamat zajlik. **Egyrészt** Közép-Európában intenzív integrációs lépésekre kerül sor, amelyek lassan átjárhatóbbakká változtatják a határokat. Ez a folyamat egyidőben zajlik az EU történetének egyik legfontosabb átalakulásával, a monetáris unió létrejöttével. **A másik,** nem kevésbé fontos és intenzív folyamat Európa periferiáján zajlik. A Balkánon az elmúlt években történt események a XIX. század folyamataira, a nemzetállamok kiépítésének időszakára hasonlítanak. A nemzetállamok kialakításának az igénye az elmúlt tíz évben a volt Jugoszlávia utódállamainak többségében területszerzéshez, etnikai tisztogatáshoz és deportáláshoz vezetett. **Ha a nagy intenzitású integrációs folyamatot Európa folytatni kívánja és ehhez stabil**

---

²¹⁷ Itt azonban erőteljesen hangsúlyoznom kell, hogy ez a változás pusztán deklaratív, a lényegi elemeket tekintve semmilyen radikális elmozdulás nem következett be.

környezetet akar teremteni, akkor az egységesülési folyamatba a délkelet-európai térséget is be kell vonni.²¹⁸

A XIX. század végén egymást követő nagy válságok idején soha senki nem javasolt olyan tervet, amely a régióra, mint egészre vonatkozott volna. A XX. század eleji Balkán Föderáció gondolatán kívül a Balkán társadalmi sem jelentkeztek saját regionális projekttel vagy vízióval, amely alternatív gazdasági és politikai fejlődést előttr nyitotta volna meg az utat.

A régióra vonatkozó tradicionális (a XX. század végéig uralkodó) politikai megközelítés a Balkán instabilitásának fennmaradásban kulcsszerepet játszott. Ennek a megközelítésnek a következő jellegzetességei voltak:

1. A Balkán belső konfliktusai a külső hatalmak közötti ellentétek leképeződései, így az itteni konfliktusokat a nagyhatalmak egymás közötti tárgyalásai oldják meg.
2. A konfliktusokat a régió belüli határok mesterséges megváltoztatásával tartják korlátok között.
3. A régió belüli konfliktusokat esetről-esetre oldják meg, mindig az éppen aktuális legégetőbb problémára koncentrálván.²¹⁹

A regionális problémák és konfliktusok a NATO légi csapások megindításával érték el a csúcspontjukat. **A korábbi időszakokkal ellentétben azonban a mostani konfliktus már nem volt megoldható a hagyományos balkáni konfliktuskezelés módszereivel.** A tradicionális modell a következő tényezők miatt nem volt alkalmazható:

---

²¹⁸ Ez azonban csak elméletben van így. Az EU számára a legfontosabb, hogy a monetáris unió stabilitását sikerüljön megőrizni és ha bővítésre kerül sor, akkor elsősorban megbízható partnereket vonjon be. Az EU-nak semmilyen kardinális érdeke nem fűződik a Balkán valódi felzárkóztatásához, legalábbis egy olyan típusú felzárkóztatáshoz, mint amelyet Rodenstein Rodan vázolt fel. [A Balkánt évszázadokon keresztül egy elkülönített tábornak tekintette mindenki, ahol a kulturális és vallási törésvonalak találkoznak, és amelyen belül rendkívül nagy politikai és gazdasági kataklizmák követik egymást. Ez a kép még mindig nem változott meg.](#)

²¹⁹ Ezzel kapcsolatban érdemes tanulmányozni Ivan Kretev: 2010: The Balkans after the Kosovo War című munkáját.

1. A nagyhatalmak egymás közötti tárgyalásai a térség szereplőinek a bevonása nélkül nem vezethetnek eredményre.
2. A „megosztás”, a határok átrajzolása és etnikailag tiszta államok létrehozása sem járható út, hiszen a határok sérthetlensége ma már általánosan elfogadott elv.²²⁰
3. A konfliktus nem korlátozható a kirobbanás helyére (lásd menekültek).

A konfliktusnak és konfliktus-megoldásnak a legfontosabb jellemzői a következők voltak:

1. **A nyugat úgy reagált a koszovói helyzetre, mint ami kihívást gyakorol a demokratikus világ értékeire és biztonságára.**
2. **A konfliktus a térség összes országát közvetlenül érintette, mégha eltérő csatornákon keresztül is. (közvetlen vagy közvetett gazdasági hatások, menekültek, stb.)**
3. **Nem egyes országok avatkoztak be a konfliktusba, hanem egy széles szövetség.**
4. **A nemzetközi közösség most először fejezte ki konszenzussal, hogy a régióra vonatkozó közös politika kidolgozására van szükség.**²²¹

Az EU-nak, ha szándéka tényleg a stabilitás megteremtése, illetve ha a régió problémáinak hosszabb távú megoldását valóban célnak tekinti, akkor központi szerepet kell játszania a balkáni újjáépítési akcióban. Ez morális kötelessége lenne,²²² azonban sokkal célravezetőbb lehet annak bizonyítása, hogy a régió segítése egy böles, hosszú távú befektetés. Ha az EU meg akarja őrizni az egyébként nem túl nagy hitelességét a régióban, akkor a külső és a belső stabilitás megteremtésének a folyamatában jelentős tényezővé kell válnia. Az EU alapítójának a célja az újabb európai háborúk kitörésének a megakadályozása volt. **Ilyen értelemben a háborúk**

---

²²⁰ Persze a nemzetközi jog elvei nem kőbe vésett állítások. Sok szakértő veti fel, hogy a balkáni konfliktusok megoldásának egyetlen módja az lenne, ha nemzetállamokat alakítanak ki, hiszen a többnemzetiségű államok a régióban kudarcot vallottak.

²²¹ A közös politika azonban nem azonos egy közös stratégiával! A közös politika lehet egyszeri, ad hoc jellegű is, amivel a balkáni régió nem sokra megy. Csak akkor lehetne valódi változásról beszélni, ha egy közös stratégia kerülne kidolgozásra.

²²² Erre, mint a régió támogatásának a hajtóerejére azonban aligha lehet alapozni.

megakadályozásának a célja a Balkánon pontosan az alapító atyák szándékával vág egybe.²²³

Jelenleg a Stabilitási Paktum és a nyugati-balkán országok Stabilitási és Társulási folyamata azt jelzik, hogy bizonyos változás állt be az EU politikájában. Azonban a konfliktus a Balkánon jelenleg „befejeződött”, a képernyőkről eltűnt a bombázások és a menekültek látványa, ezért a fejlettebb országokban a politikusok Balkánnal kapcsolatos elkötelezettsége jelentősen csökken.²²⁴

Ahhoz, hogy az EU jelentős szerepet játsszon a régió problémáinak megoldásában, a következő előfeltételek teljesülésére van szükség:

1. Politikai szándék és elkötelezettség.
2. Pénzügyi források.
3. Innovatív gondolatok.

Az összes régióbéli ország számára meg kell nyitni az európai integrációhoz való kapcsolódás távlatát, noha az EU-ba történő teljes jogú tagság még nagyon sokáig teljesen kilátástalan. Az EU jövőbeni szerepével kapcsolatos stratégiai vízió elemévé kell válnia annak, hogy az integrációs folyamatban minden olyan ország részt vehet, amely bizonyos feltételeket teljesítve csatlakozni kíván. A bővítéssel kapcsolatos rugalmas politikának természetesen együtt kell járnia feltételek megfogalmazásával és a folyamatok ellenőrzésével is. **Éppen ezért a regionális megközelítés nem jelenti az egyes országok közötti differenciálás megszűnését,**²²⁵ **el kell kerülni azt az értelmezési lehetőséget, hogy a régió viszonylag fejlettebb országainak,**

---

²²³ Persze ha a Balkán közelebb lenne az EU magjához, a kérdés könnyen megoldható lenne, így viszont tisztában kell lennünk, hogy az EU-tól csak korlátozott eredmények várhatóak.

²²⁴ Az elkötelezettség fenntartásában az EU belső fejlődésén kívül más folyamatok ma már aligha játszhatnak szerepet. Valószínű, hogy a Balkánon a konfliktus a közeljövőben viszonylag alacsonyabb intenzitású lesz, így csak akkor lehet az EU érdeklődését ébren tartanai, ha valaki folyamatosan felhívja a figyelmet a problémákra. Ez lehetne pl. a magyar külpolitika szerepe.

²²⁵ Legalábbis elméletben ez a helyzet, hiszen pl. a közép-európai országok esetében ma a differenciálás elve látszik diadalmaskodni, de ez nem mindig volt így és nem is állítható biztosan, hogy mindig így marad.

Bulgáriának és Romániának az EU csatlakozása a többi balkáni ország miatt esetleg késedelmet szenvedhet.

A folyamat során az EU-nak újra kell fogalmaznia Európa politikáját: új társulási kategóriákat kell alkotnia, a támogatási politika hatékonyságát növelnie kell, valamint el kell döntenie, hogy a Közös Kül- és Biztonságpolitika kialakítását komolyan gondolja-e vagy csak papíron tekinti fontosnak.²²⁶ **Ha a közös balkáni EU politika sikertelen lesz, akkor valószínűsíthető, hogy az EU a jövőben sem tud majd hatékony közös fellépést megvalósítani az USA aktív szerepvállalása nélkül.** Ráadásul figyelembe kell venni azt is, hogy a Balkán politika nem feltétlenül számít az EU első számú prioritásának. Elég csak emlékeztetni arra, hogy néhány éve került megfogalmazásra a Mediterrán politika, valamint az EU jelenleg küzd nagy jelentőségű belső átalakulásával, illetve számos, előre nem látható probléma merülhet fel a monetáris unió fejlődésével kapcsolatban is.

A másik nagyon fontos kérdés a regionális integráció és az EU integráció párhuzamos haladása. A jelenlegi gazdasági, politikai és biztonsági feltételrendszer, valamint a történelmi tapasztalatok egyértelművé teszik, hogy a regionális kapcsolatok szorosabbra fűzése csak rendkívül lassan haladhat előre, a Balkánnal kapcsolatos végleges politikai rendezés elérése nélkül pedig lényegében el sem kezdődhet semmiféle ilyen típusú folyamat. Kezdetben nem nagyra törő regionális elképzelésekre van szükség, hanem olyan területek fokozatos összefűzésére, amelyek politikailag kevésbé érzékenyek. Azt azonban látni kell, hogy a regionális integráció ebben a régióban még annyira sem lehet alternatíva az EU integrációval szemben, mint pl. Közép-Európában.²²⁷ **Persze ez csak akkor van így,**

---

²²⁶ Ez egy rendkívül fontos kérdés. Az európai integráció csak akkor maradhat fenn, ha folyamatosan képes előrehaladni. A monetáris unió létrejötte után az egyes országok közötti gazdasági különbségek egyre nyilvánvalóbbá válnak, ami gazdasági érdekkonfliktusokhoz vezethet, aminek az eredménye a politika viszonyok feszültebbé válása lehet. Ha az EU ezeket a növekvő feszültségeket sikerrel kívánja kezelni, akkor előre kell lépnie a politikai unió megvalósítása felé. Az eddigiek során azonban csak gazdasági területen sikerült szupranacionális szintet elérni, a politikai szférában a szuverenitás korlátozására nem került sor.

²²⁷ Ez azt jelenti, hogy a régió országainak saját erőből még annyi lehetőségük sincs a válságból való kilábalásra és a modernizációra, mint a közép-európaiaknak.

ha ezen országok problémáinak megoldásával kapcsolatban valóban elkötelezett politikai szándék alakul ki.²²⁸

Az EU politikájának egyik központi eleme a kereskedelem-liberalizálás lehet. A piacokhoz való szabadabb hozzáférés fontosabb és hatékonyabb eszköz, mint a gazdasági segélyezés. A kereskedelem liberalizálása során azonban számos szempontot figyelembe kell venni:

1. Az EU-nak minimumként legalább az ipari termékek szabad kereskedelmét kell felajánlania a régió országai számára.
2. **Az EU rendkívül protekcionista mezőgazdasági politikája következtében a mezőgazdasági termékek nyugat-európai piacokra való szabad bejutását sokkal nehezebb megvalósítani.** A mezőgazdasági termékek kereskedelmének a liberalizációja pedig rendkívül fontos lenne, hiszen a régió országainak többségében a mezőgazdaság a GDP jelentős összetevője. Első lépésben legalább a mezőgazdasági termékek EU-ba irányuló kvótáját kellene jelentősebb mértékben megemelni. **Az EU agrárkereskedelemmel kapcsolatos nagyvonalú lépése valóban komoly és elkötelezett politikai jelzés lenne a régió számára.**
3. **A külkereskedelmi termékforgalomban a régió országai és az EU között rendkívül nagy az egyensúlytalanság.** Ugyanez az asszimetria jellemző a kereskedelem-liberalizációra is, ami a régió országai számára kedvezőtlen. Ezt az utóbbi kedvezőtlen helyzetet mindenképpen meg kellene szüntetni, már csak a két fél közötti gazdasági fejlettségbeli különbségek miatt is. Bármilyen további kereskedelem-liberalizálás során azonban átmeneti periódust kell biztosítani a balkáni országok számára. Az átmeneti periódusok nem előnyösek a gazdasági átalakulás felgyorsítása szempontjából, hiszen ilyenkor a politika hajlamos elhalasztani a fájdalmas intézkedések meghozatalát. Mégis szükség lehet erre, hiszen **a gyors liberalizálás további nyomást jelentene a már amúgy is igen**

---

²²⁸ Az EU számára az optimális megoldás pontosan az lenne, ha ezek az országok elfogadható stabilitást elérve egymás között erősítenék a kapcsolataikat és „elfelejtenék” a nagyobb léptékű integrációs terveket.

magas munkanélküliség növekedésére, valamint egyes cégek végleges bezárásához vezetne olyan esetekben is, amikor egy jól ütemezett átalakítási programmal a vállalatok sikeresen átalakíthatóak lennének.

Az intraregionális kereskedelem liberalizálása elvileg sokkal gyorsabban megvalósítható lehet, ami a balkáni szabadkereskedelem megvalósításához vezethet. **Az egyes országok gazdasági szerkezetének és súlyának köszönhetően az intraregionális kereskedelem gyors növekedésére azonban a liberalizálás ellenére sem lehet számítani.** Arra talán van lehetőség, hogy a volt jugoszláv gazdasági kapcsolatrendszer és külkereskedelem valamennyire helyreálljon, ehhez azonban a regionális stabilitás növelése elengedhetetlen. Az intraregionális és az EU-val folytatott kereskedelem bővítéséhez az infrastruktúra-hálózatok modernizálására is szükség van.²²⁹

A regionális integráció ezen lehetőségei tehát meglehetősen komoly bizonytalanságot jelentenek, az EU elkötelezett politikája pedig viszonylag kevés hiteles alapokon nyugszik

Ami a Balkán helyreállításához és fejlesztéséhez szükséges forrásokat illeti, a helyzet ezen a területen sem túl kedvező. A finanszírozási források elvben a következő területekről származhatnak.

1. Segélyek.
2. Hitelek.
3. Kormányzati, EU költségvetési pénzek.
4. Magánbefektetők beruházásaiban megvalósuló tőkeáramlás.

Egyértelmű, hogy a segélyek csak kiegészítő részét képezhetik bármiféle, a régióra vonatkozó támogatási rendszernek. **Bosznia esete azt bizonyítja, hogy a segélyezés megfelelő eszköz a fizikai károk nyomainak eltüntetéséhez egy adott területen, a gazdasági élet dinamizálásához azonban ez kevés.** Sőt, a túlzott mértékű

---

²²⁹ A legfontosabb tranzitútvonalak Szerbiában vannak, az alternatív útvonalak használata jelentős többletköltséget okoz.

segélyezés eredményeként kísérletek sem történnek a gazdaság életképes részeinek modernizálására, és végül az adott ország, esetünkben Bosznia teljes egészében függővé válik a segélyektől.

Ami a hitelekkel illeti, ez nem feltétlenül megfelelő eszköze a balkáni gazdaságok modernizálásának. Az EBRD elemzése szerint²³⁰ jelenleg elegendő tőke áll rendelkezésre, annyi hitelt lennének képesek nyújtani, amennyire csak szükség van. A hiteleknek azonban megvan az a nem elhanyagolható sajátossága, hogy általában olyan pénzügyintézetek nyújtják, amelyeknek a profitabilitás az elsődleges vezérlő elvük, ami azt jelenti, hogy a hitelbírálati feltételek szigorúak. **Ha pedig arra gondolunk, hogy a kis- és közepes méretű vállalkozások hitelhez jutása sokszor még a fejlettebb átalakuló országokban is nehézségekbe ütközi, akkor biztosan állíthatjuk, hogy a lepusztult, háború sújtotta régióban igen kevés cég képes megfelelni a hitelbírálati követelményeknek.** Ha tehát a nemzetközi pénzügyi intézmények vezetőitől azt halljuk, hogy a balkáni régió vállalkozásainak finanszírozására megfelelő nagyságú tőke áll rendelkezésre, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy képmutatással állunk szemben.

A **harmadik fontos finanszírozási forrást** az egyes kormányok illetve az EU költségvetése által biztosított eszközök jelenthetik. (Ez a legbizonytalanabb forrás, ezzel kapcsolatban a részletesebb elemzést lásd a következő pont alatt).

A **negyedik, és a legfontosabb forrást a külföldi befektetők által, saját kockázatukra megvalósított beruházások jelentik.** A balkáni gazdaságok fejlődésének eddigi történetéből egyértelműen az derül ki, hogy ennek a forrásnak kell a leghangsúlyosabbnak lennie. A régió óriási politikai és gazdasági kockázata azonban nem teszi lehetővé a közvetlen befektetések növekvő igénybevételét. A régió már a jugoszláv válság elmérgesedése előtt is a külföldi befektetők marginális érdeklődésére számíthatott csupán, ezt jól bizonyítják a külföldi tőkeáramlási adatok. **Még a viszonylag stabilabb, olykor-olykor drasztikusabb gazdaságátalakítási programot megfogalmazó és a külföldi befektetőket támogató törvényeket elfogadó Románia és Bulgária is kiábrándító eredményeket ért el a tőkevonzás**

esetében. A régió más területekkel összevetve egyáltalán nem vonzó befektetési terület. Mivel erre a forrásbeáramlásra az egész régióban csak alig lehet számítani, a finanszírozás legnagyobb terhét az EU költségvetésének kellene állnia. Egyet kell értenem Rodenstein Rodannal: **ha valamilyen formában nem kerül sor nagy volumenű tőkeátvitelre, amelynek felhasználásában természetesen a kondicionalitás érvényesül, akkor a Balkán nem, hogy a nyugat-európai országokhoz, de még a közép-európaiakhoz sem fog soha felzárkózni.** (Rosenstein-Rodan, [1943])

7. A rendezés kérdései a Balkánon - a lehetséges jövő a CEPS javaslat alapján

A háború kirobbanását követő első néhány hétben az EU vonzó ígéreteket fogalmazott meg a Balkán rendezésével kapcsolatban. **A nyugati politikusok megnyilatkozásaiból azt a következtetést lehetett levonni, hogy a balkáni régiót grandiózus projekt keretében fogják stabilizálni, ami mind a térség biztonságpolitikai helyzetének a javítását, mind az EU-hoz való közeledés felgyorsítását, mind pedig a gazdaságok jelentős nyugati segítséggel történő talpra állítását magában foglalja majd.** Sokan még egy új Marshall terv megvalósítását is reális lehetőségnek tekintették. A nagyszerű kezdetek után azonban mára valószínűsíthető, hogy a Stabilitási Paktum nem annak a radikális fordulatnak az előszele, mint amit a háború első napjaiban megfogalmaztak. A CEPS (Centre for European Policy Studies 1999. májusában készített System for Post-War South-East Europe, Plan for Reconstruction, Openness, Development and Integration) terveze pedig amellet, hogy számos valóban jelentős, pozitív lépést fogalmaz meg, nem éppen ellentmondásmentes és több részletében is a térségben zajló folyamatok félreértéséről árulkodik. Ráadásul a háború véget ért, a válság szemmel látható szintje csökkent és a korábbi ígéreteket ma már mindenki feledni igyekszik. **Tovább nehezíti a nagyléptékű tervek megvalósulását, hogy mindenkinek szembesülnie kell a térségben található protektorátusok, félprotektorátusok, életképtelen**

---

²³⁰ Erről részletesebben lásd: (Lankes [1999])

államok számának a növekedésével és a radikális nacionalizmus további erősödése miatt egyre megoldhatatlanabb helyzettel. Ma senki sem tudja megmondani, hogy miképpen fog kinézni a régió néhány év múlva,²³¹ de abban általánosan mutatkozik az egyetértés, hogy ha Milosevicet nem sikerül gyorsan eltávolítani,²³² akkor jó néhány évig a helyén maradhat, ami tovább fogja komplikálni a balkáni rendezést, hiszen ebben az esetben Jugoszlávia továbbra is „black hole” marad a politikai és gazdasági rekonstrukció európai kidolgozói számára. **A vizsgálódás számára azonban mindezek ellenére jó kiinduló pontot jelent a CEPS anyaga, hiszen a jövőbeni rendezési lehetőségekről ez a leginkább kidolgozott dokumentum, számos hibája ellenére sok, a korábbi időszakban elképzelhetetlen, radikális elemet tartalmaz és valószínűsíthető, hogy politikai szándék megléte esetén ez képezi majd a további munkák alapját is.**

A CEPS koncepciójának lényege és alaptételei a következők:

1. A tervezet öt országra (Macedónia, Albánia, Jugoszlávia, Bosznia, és Horvátország (a továbbiakban az „Ötök”) terjed ki.

2, Az „Új Társult Tag” kategóriájának a bevezetése. (tulajdonképpen a Stabilitási és Társulási Tagság előzménye) **Ez a kategória lényegében virtuális tagságot jelentene az EU-ban vagyis a tagság percepcióját kelti, noha az intézményi részvétel bizonyos elemei hiányoznak.** A feltételek teljesülése esetén (demokrácia, emberi-, és kisebbségi jogok tiszteletben tartása) az Amszterdami szerződéshez hasonló felfüggesztő záradékkal 2000-ben az EU tárgyalásokat kezd az országokkal a csatlakozásról. Az Új Társult Tag státusz összetevői a következők:

Szükséges elemek:

---

²³¹ Néhány scenárióval kapcsolatban lásd, Kretev és Stanchev munkáit.

²³² Ebben általános egyetértés mutatkozik a G17 tagjai között.

- **Nemzetközileg elismert államiság.** (kivéve mikroállamok)
- **EEA MARK II-ben való részvétel.** (European Economic Area, MARK II.)
- **A polgárok biztonságának garantálása.**
- **A teljes jogú taggá válás perspektívája.** (viszonylag rövid időtávot előirányozva)
- **Széles körű, de nem teljes képviselet az EU intézményeiben.**

Eshetőleges elemek

- **Tagság az EMA-ban.** (European Monetary Area)
- **Katonai Biztonsági Megállapodás a NATO-val.** (majd később az EU-val)

3. **A résztvevő balkáni országok szabadkereskedelmet hoznak létre először egymás között majd az EU-val** (valamint az EFTA-val, az EGT-vel, a CEFTA-val, Ciprussal és Törökországgal), **végül pedig csatlakoznak az EU vámunióhoz és egységes piachoz.**²³³ Az ipari vámok teljes eltörlésére záros határidőn belül kerülne sor. Ennek érdekében a WTO-tól különleges kedvezményt kell kérni, hiszen az érintett országok nem tagjai a WTO-nak. **Az EU-val közös vámunió létrehozására 2003 január 1-én kerülne sor.** Az EU a résztvevő országokat a kieső vámbevételekért a költségvetéséből kompenzálja, a juttatandó kompenzáció jócskán felülmúlná az elveszett vámbevételeket, ezzel is a vámunióban való részvételre ösztönözve. A támogatás azonban szigorú feltételekhez kötött. Ezek: **szabad választások, független média, joguralom, átláthatóság, a politika gazdasági beavatkozásának kiküszöbölése.** Szigorú ellenőrzés alá kerülne a vámellenőrzés és a kormányzati kiadások menedzselése, azért, hogy a donorok igényei teljesüljenek. Ezzel létrejön az EEA MARK II amely összegezve a következő részterületeket ölelné fel:

- Multilaterális szabadkereskedelem.
- A pán-európai rules of origin rendszerhez való csatlakozás.
- A vámok eltörlése miatt kieső vámbevételek pótlása.
- Az EU egységes piacba való belépés lehetősége.

²³³ Kicsit hasonlít az Euromed megállapodások alap gondolatához.

- A jelenlegi pre-accession programokhoz hasonló formák kidolgozása, a régió országainak ezekhez való csatlakozása.

4. **Az EU segítségével a térség államai közös valutát vezetnének be, ez pedig az euró lenne.** Ahol szükséges, az euróra való áttérés előtt valutatanácsot hoznak létre. Az áttérés 2003 január 1-én történne meg, az Új Társult Tagok kompenzációt kapnának az EU költségvetésből az elveszett seignorageért. Ennek maximális összege évi kb. 270 millió euro lenne.²³⁴ Ezzel létrejönne az EMA.

5. Az EEA és az EMA létrejötte de facto EMU tagságot jelentene, tényleges EU tagság nélkül.

6. Az Európai Beruházási Bank leányvállalataként létrejön a délkelet-európai régióra koncentráló Újjáépítési és Fejlesztési Ügynökség.²³⁵

5. Együttműködés kialakítása a civil társadalom szereplői és az igazságügy képviselői között.

6. Mint az Új Társult Tagság egyik feltétele, ahol szükséges, EU tisztviselők ellenőriznék a határátkelőket és kikötőket.

7. Az EU nagyobb szerepvállalása a békefenntartó akciókban, a közös kül-, és biztonságpolitika továbbfejlesztése.²³⁶

8. **Az Új Társult Tagok intenzív bevonása az EU intézmények működésébe.** Ennek keretében az Új Társult Tagok köztisztviselői aktívan részt vehetnének az EU intézményeinek munkájában. A tervezet szerint ilyen részvételi formák: a Tanács és az érintett államok (szavazati jog nélkül) részvételével tartott közös tanácskozások; az Európai Konferencián való részvétel, ami a tagjelölt országok és a Tanács közötti párbeszéd színhelye; szavazattal nem rendelkező tagok választása az Európai

---

²³⁴ Az euroizálással kapcsolatos költségekről lásd a melléklet táblázatait.

²³⁵ A koszovói Újjáépítési Ügynökség 1999 júniusában létrejött.

²³⁶ Szemmel látható, hogy a válság rendezését az EU bizonyos belső reformok felgyorsítására, vagy egyes politikák továbbfejlesztésére is fel kívánja használni.

Parlamentbe; az Európai Bíróság munkájában való részvétel; az eurozónában résztvevő államok képviselői megfigyelői státuszt kapnának illetve alkalmazást nyerhetnének az ECB-nél; képviselő az Európai Beruházási Bank igazgatóságában; teljes jogú tagság a konzultatív intézményekben (Régiók Bizottsága, Gazdasági és Szociális Bizottság).

A tervet széles körben úgy tekintik, mint amely a délkelet-európai térség iránti EU politika megváltozásának bizonyítéka, és a tradicionális, nem hatékony csatlakozási retorikával²³⁷ valamint a geopolitikai stratégiák elmúlt évszázadokban megszokott kliséivel való végleges szakítást jelenti. A tervezet egyik kiindulópontja az a (véleményem szerint helyes) megállapítás, hogy a délkelet-európai térségben a regionális integráció nem életképes, mivel a régió országai ehhez túl szegények.²³⁸ Az egyetlen életképes megoldás az EU integráció. A tervezet másik alapvető kiindulópontja az, hogy a régió jelentős része már a koszóvíi háború megindulása előtt sem rendelkezett életképes iparral, ahol mégis valamiféle ipari tevékenység folyt, ott a piacok megnyitása utáni versenyben azok semmiképpen sem maradnának talpon. A harmadik fontos elem, hogy a tervezet által javasolt gazdasági rendszert (a multilaterális szabadkereskedelmet és az euroizálást) nem fokozatosan, az eddig megszokott tárgyalási technikákat alkalmazva kell bevezetni, hanem szinte egyik napról a másikra, hogy az ellenérdekű csoportok ne legyenek képesek érdekeik érvényesítésére. Éppen ezért nincs szükség különböző átmeneti időszakok vagy kivételek meghatározására.

A tervezet működőképessé tételére csak egyetlen lehetőség van: az EU előteremti a szükséges transfereket, míg a nemzetközi pénzügyi intézmények hiteleket biztosítanak az újjáépítéshez, illetve támogatják a kedvezőtlen gazdasági helyzetbe került szomszédos államokat. A kialakítandó új délkelet-európai rendszerhez szükséges finanszírozást az EU költségvetése állná. A tervezet a következőképpen számol. Az Agenda 2000 szerint az EU kiadásai 2006-ra a 2000-es 89 milliárd euróról 104 milliárd euróra nőnek, ami magában foglalja a legesélyesebb

---

²³⁷ Commission of the EU, 1998.

²³⁸ Az integráció kialakításának lehetetlenségéről lásd: Gligorov: On the Way to Normality, p. 4-6 és Novák: Egyensúly és Stabilitás a Balkánon.

hat tagjelöltnek szánt 14 milliárd eurót is. A maximális költségvetési befizetések elérése esetén (1,27%) az EU költségvetés számára kb. évi 20 milliárd eurós mozgástér áll rendelkezésre. A tervezet szerint ebből 5 milliárd eurót lehetne a balkáni térség számára rendelkezésre bocsátani. Ha ez az említett 5 milliárd euro évenként biztosítható, az óriási beruházásokat és újjáépítési lehetőségeket jelentene a kiesett vámbevételek és seignorage kompenzálásán túlmenően.²³⁹Ezen kívül rendelkezésre állnának az Európai Beruházási Bank által nyújtott hitelek is, amelyek összege Közép-, és Kelet-Európában 1998 végéig elérte a 9 milliárd eurót. Ezek a költségek nem foglalják magukban a közvetlen háborús pusztítás költségeit, amelyek nagyságát 30 milliárd euró (EU Bizottság) és 100 milliárd euró (Jugoszláv hatóságok) közé teszik.²⁴⁰

A tervezet érinti azon régióbeli országok pozícióját is, amelyek vagy már tárgyalnak a csatlakozásról (Magyarország, Szlovénia) vagy pedig társult tagsággal rendelkeznek, de a csatlakozási tárgyalások még nem folynak (Románia, Bulgária). **Ezeknek az országoknak a csatlakozási kilátásait nem érintené negatívan az Új Társult Tagok megjelenése, és a tervezet szerint kívánatos, hogy Szlovénia és Magyarország pl. 2003. január 1-jével, az EEA MARK II. teljes megvalósulásának tervezett időpontjában EU taggá váljanak.** Bulgária és Románia helyzete sokkal kedvezőtlenebb, hiszen a Koppenhágai kritériumok teljesítésében még távolról sem jutottak el olyan szintre, mint Magyarország és Szlovénia. Bulgária és Románia ráadásul viszonylag jelentős közvetlen gazdasági károkat is szenvedtek a háború miatt és attól tartanak, hogy az ötökhöz képest kedvezőtlenebb elbánásban részesülnek. **Az EU politikájának Románia és Bulgária viszonylatában a következőképpen kell alakulnia:**

- Biztosítani kell őket arról, hogy a tagság iránti kérelmük nem kap kedvezőtlenebb elbírálást az Új Társult Tag kategória létrehozása miatt.
- A stratégiának arra kell irányulnia, hogy az ötök integrációja felgyorsul, nem pedig arra, hogy Bulgária és Románia integrációja lelassul.

---

²³⁹ A szerző rendkívül pesszimista ezzel a megközelítéssel kapcsolatban és nehezen hiszi el, hogy az EU nem fog más, számára fontosabb területeket találni ennek a 20 milliárd eurónak a felhasználására. Vagy nem használja fel ezt az összeget, hanem a pénz csak „elméletileg” létezik.

²⁴⁰ A függetlennek tekinthető belgrádi G17 adatai a 30 milliárd euro körüli összeghez állnak közelebb.

- Plusz gazdasági támogatást kell nyújtani Bulgáriának és Romániának azért, hogy a háború negatív következményeit kiküszöböljék.

A tervezet megközelítésmódja és megállapításai közül a következők jelentik az alapvetően pozitív elmozdulást a korábbi időszak Balkán politikájához képest:

- 1. A délkelet-európai országok problémáinak átfogó, stratégiai kezelése.**
- 2. A hagyományos stabilizációs célkitűzések mellett a régió integrációját kitűző célok megfogalmazása.**
- 3. A terv ambiciózus és komplex megközelítésmódja, amelynek célja az egyik legproblematikusabb európai régió politikai és gazdasági alapjainak az újrafogalmazása.**
- 4. Annak felismerése, hogy a Délkelet-európai régió stabilitásának a kérdése az EU belső, nem pedig külső problémája.**

A pozitív jellemzők mellett azonban számos olyan eleme van a tervezetnek, amelyek kérdésessé teszik annak megvalósíthatóságát. **Általánosságban** a következő problémákra kell felhívni a figyelmet:

1. A tervezet túlhangsúlyozza a Balkán koherenciáját. A dokumentum az Ötöket többé-kevésbé egységes csoportként kezeli. A valóságban azonban az öt ország között mind politikai, mind gazdasági, mind pedig intézményi stabilitás tekintetében rendkívül nagy különbségek vannak. Horvátország például aligha óhajt politikailag ehhez a csoporthoz tartozni (valószínűleg igyekszik elkerülni a régióra kitalált „Új Társult Tag” státuszt), hiszen az elmúlt években is mindent megpróbált, hogy a régióval való kulturális összefonódottságának a képét megváltoztassa. **A horvát hozzáállás megkérdőjelezi Bosznia-Hercegovina részvétel melletti feltétlen elkötelezettségét is, ráadásul Jugoszlávia önmagában is egy olyan problémahalmazt jelent, amelynek a megoldása különleges erőfeszítéseket követel.**

2. További problémákat vet fel Bulgária és Románia kezelése. A tervezet központi eleme a nyugat-balkáni országok helyzetének rendezése, ebben a projektben

a két másik balkáni ország hozzákapcsolása nem teljesen átgondolt. Bulgária és Románia egyértelműen attól tart, hogy az Ötökhöz képesti kiváltságosabb pozíciója, a jelenlegi társult tagság átalakul, és az EU stratégiájában lecsúsznak az Ötökhöz. Megfordítva persze úgy is fogalmazhatunk, hogy Bulgária és Románia attól tart: az EU esetleges támogatásával ezek az országok utolérik őket (legalábbis az intézményesített kapcsolatok szintjét tekintve). **Az eredmény mindkét megközelítés alapján ugyanaz lesz: a nyugati-, és a keleti-balkán országai egységes kezelés alá kerülhetnek.** A lényeg: **a regionális megközelítés teret kell hagyjon a differenciálás lehetőségének is. Az elképzelés dinamizálásához Bulgária és Románia konzisztens beintegrálására, balkáni szerepük definiálására van szükség.** Ez azt követelné meg, hogy a jelenlegi 5+2 megközelítést a 2+5 megközelítéssel kellene felváltani. Ennek (elsősorban a román és bolgár vélemények szerint) a következő fő előnyei lennének.²⁴¹

- A két ország eddig felhalmozott integrációs tapasztalatai a többiek számára jobban felhasználhatóvá válnának.²⁴² Az elképzelések szerint Románia és Bulgária a régió integrálásában olyan szerepet játszhatna, mint amit Franciaország és Németország töltött be Nyugat-Európa stabilizálásában.
- A Nyugat-Balkán számára a tervezet az EU-val fenntartott kapcsolatok gyors elmélyítését célozza, míg Bulgária és Románia részére nem irányoz elő semmi komolyabb „gyorsítást”. **Bulgária és Románia támogatása csak akkor nyerhető meg a tervezet számára, ha minden régióbéli ország határozottan érzékelheti a múltbeli megközelítéssel való radikális szakítást, vagyis a gyorsítás és a kapcsolatok szorosabbra fűzése nem csak az eddig teljesen kilátástalan helyzetben lévő Nyugat-Balkán, hanem a többi ország számára is lehetővé válik.**
- A két fejlettebb ország érdeke az, hogy az EU minél korábban nyissa meg velük a formális tárgyalásokat. Ezt egyes államok politikusai (nem az EU mint intézmény) a háború első napjaiban burkoltan, de megígérték. A két kormányzat ezek alapján szintén ilyen ígéretet tett a lakosság számára, beleértve azt is, hogy a háborúban

---

²⁴¹ Lásd: Ivan Kretev: Policy Statement regarding the Post-War system for South East Europe.

²⁴² Számomra kérdéses, hogy ez mennyire reális, hiszen még a saját gazdasági és politikai problémáikkal sem igazán tudnak mit kezdeni.

elszenvedett károkért a nemzetközi közösség valamiféle kárpótlást nyújt, illetve nagyobb összeget fog a gazdaságok korszerűsítésére fordítani. A román és bolgár kormányok számára ez azért volt fontos, mert a lakosság nem támogatta túl lelkesen a katonai akciókat, tehát ha most a háborús konfliktus befejezése után az érintett két ország EU általi kezelése nem javul, vagy a kapcsolatok intenzitása esetleg még csökken is, az akár a belpolitikai stabilitást is veszélyeztetheti, amihez Románia esetében nem kell sok, de az eddig politikailag igen stabil Bulgária esetében is jelentős visszalépést eredményezhet.²⁴³

3. A projekt nem vizsgálja meg, hogy mi lehet a háború utáni rend kialakításában az USA szerepe. Nehezen képzelhető el, hogy a régió gazdasági, politika és biztonságpolitikai stabilitása a közeljövőben elérhető lenne határozott amerikai elkötelezettség nélkül. Ráadásul a Balkán kérdés amerikai megközelítése eltér az európaiktól. Különösen hangsúlyossá teszi Amerika szerepének a kérdését, hogy közvetlenül a háború befejezése után a képviselőház 155 tagja szavazott amellett, hogy 1999 szeptember 30-a után az USA ne finanszírozza a térségbeli békefenntartást.²⁴⁴ **Ha a Nyugat valóban eredmény elérésére törekszik, akkor folyamatosan és sokkal határozottabban kell tudatosítani saját közvéleménye előtt azt, hogy mit is keresnek a Balkánon és milyen érdekek indokolják a régióbeli elkötelezett szerepvállalást.** Ez nem csak az USA-ra igaz, hanem talán még inkább Nyugat-Európára.

A CEPS tervezet gazdasági rendszere két fő pillérre épül. Az egyik az EEA MARK II., a másik pedig az EMA. A következőkben elsősorban azt vizsgálom, hogy milyen kockázatai lehetnek ezek létrehozásának, illetve hogy egyáltalán megvalósíthatóak-e. **Az EEA és az EMA tervezet szerinti megvalósulása egyébként a kolonializációhoz igen hasonló helyzetet eredményezne. Gazdasági szempontból a következő problémákat kell kiemelni:**

---

²⁴³ A tárgyalásokat végülis megkezdte az EU, annak lehetséges előrehaladása és gyorsasága azonban már más kérdés.

²⁴⁴ North Atlantic Assembly, Economic Committee: The Economic Consequences of the War and Reconstruction in South Eastern Europe p. 10

1. **Az EEA MARK II. véleményem szerint hibás feltételezésen alapul.** A vámok csökkentése mindenképpen fontos lépés és az intraregionális és interregionális gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzésének talán a legjobb útja. Az ipari vámok hirtelen megszüntetésének azonban egy olyan régióban, amely iparilag elmaradott, nagyon súlyos következményei lehetnek. **A feszített vámlebontás pozitív hatásai egyoldalúak, mégpedig a fejlettebb országok javára, hiszen a tervezet a szimmetrikus piacnyitás mellett teszi le a voksot.** Persze úgy is lehet érvelni, hogy a régió annyira elmaradott, hogy az ipart érő sokkok még hasznosak is, hiszen végleg „eltörlik” a teljesen versenyképtelen ágazatokat (így érvel a CEPS is) és így „tisztalappal” lehet elindítani a gazdaság fejlesztését. **Ami azonban talán fontosabb, a mezőgazdasági termékek szabadkereskedelmét, ami a régió számára a külgazdasági kapcsolatokban kiemelkedően fontos, a tervezet csak elnagyoltan érinti. A vámok eltörléséből származó sokk ráadásul a Nyugat-Balkán számára sokkal drámaibb módon válna érezhetővé, mint korábban a szigorú kereskedelem-liberalizációs menetrendet követő Romániában és Bulgáriában.**

2. A terv legambiciózusabb része az EMA létrehozása (lényegében az euro bevezetése). Ezzel kapcsolatban két döntő jelentőségű tényezőt kell figyelembe venni. Az egyik szempont az, hogy a régióbeli országok monetáris rendszerei nagyon eltérőek egymástól. Az egyetlen „valódi” valutatanács a régióban Bulgáriában működik. Bosznia-Hercegovinában a valutatanács jórészt mesterséges, amelynek hiányzik a szükséges pénzügyi infrastrukturális háttere. A többi ország többé-kevésbé kötött valutarezsimet működtet. **A második fontos szempont, hogy az euroizálás nem feltétlenül célszerű még olyan országok számára sem, amelyek valutatanácsot működtetnek. A teljes euroizálás folyamatában a tervezet a valutatanácsot átmeneti lépcsőfoknak tekinti, amely felkészít a monetáris egység megvalósítására.** Ezzel kapcsolatban a legfontosabb figyelembe veendő szempontok a következők:

- **A bolgár valutatanács az elmúlt két évben egyetlen területen mutatott fel valódi sikereket, ez pedig a monetáris stabilitás elérése volt.** (a valutatanács célja lényegében az, hogy hiperinflációt, a pénzügyi egyensúlyát elvesztett országok monetáris helyzetét stabilizálja) A gazdaság működésének a

dinamizálását a valutatanács nem segítette elő, a versenyképesség nem javult, az export pedig már a háború kirobbanása előtt elkezdett csökkenni.

- Az euroizálástól várt előnyök (a CEPS dokumentum kifejezetten a következőket említi: alacsony infláció, a pénzügyi közvetítők prudens szabályozása, külföldi bankok becsábítása) a valutatanácson belül is elérhetőek, esetleg kisebb költséggel.
- Az euroizálás hátrányai többretegűek. **Egy olyan igen durva monetáris rendszert teremtene, ami még a valutatanács számára rendelkezésre álló eszközöket is megszünteti (pl. manipuláció a minimum tartalékokkal).** A monetáris restriktívok növekednének, de anélkül, hogy az Európai Monetáris Unióban való teljes jogú tagság előnyeiből az országok részesülnének. A központi bankoknak nem lenne szavazata az ECB-ben, így még azok az eszközök sem állnának rendelkezésükre, mint az EU országok központi bankjainak. Az eredmény: **a monetáris politika feletti kontroll elvesztése, a gazdaságpolitika mozgásterének teljes beszűkülése** (amit még tovább fokoz az állami költségvetés EU általi kvázi átvétele - ez kiolvasható a dokumentumból)
- A valutatanács jelentősen hozzájárul a kemény költségvetési korlát kialakításához a fiskális- és a bankszektorban. **Számos gyengeség és puha költségvetési korlát marad azonban a reálszektorban, mivel a reálszektor gyengeségei a lassú strukturális reformokban keresendők.** Nem megalapozott az a várakozás, hogy a szükséges változások a monetáris rendszer reformjával elérhetőek.
- Végezetül érdemes elgondolkodni azon, hogy a sokkal fejlettebb gazdasággal rendelkező közép-európai országok közül eddig egyik sem kívánta, hogy már most az eurozónához csatlakozzon, annak reális időpontját csak az EU integráció megvalósulása utáni évekre tudják elképzelni.

A CEPS dokumentumban megfogalmazott rendszerrel kapcsolatban még a **további** problémákat érdemes megemlíteni:

1. Egyik ország számára sem irányoznak elő olyan típusú adósságkönnyítést, mint amiben például Lengyelország a kilencvenes évek elején részesült. Az adóssággal kapcsolatban pozitív fejlemény az Albániának és Macedóniának nyújtott fizetési

moratórium, valamint ide sorolható a Romániának nyújtott IMF és Világbank támogatás gördülékenyebbé tétele is.

2. A szabad munkaerő-áramlással kapcsolatban nem nevesítettek semmiféle különleges intézkedést, ami pedig még korlátozott formában is igen erős elkötelezettséget jelentene az EU részéről. (persze ez sem túl reális várakozás)

3. A háború jelentősen növelte a régió kockázati szintjét, az EU-nak olyan garancia-mechanizmusokat kellene kidolgoznia, ami biztosítja, hogy az EU vállalja az újjáépítés pénzügyi kockázatainak jelentős részét. Ezzel kapcsolatban azonban emlékeztetni kell arra, hogy Bosznia-Hercegovinában működnek hasonló jellegű garanciarendszerek (kettő is), amelyeknek a célja az, hogy a régióban befektetni kívánó magánberuházók kockázatát csökkentsék. A garanciarendszerek azonban jórészt kihasználatlanok maradtak, mivel a külföldiek nem kívántak beruházni és az ígéretes befektetési lehetőségek száma is csekély maradt.

4. A terv újjáépítési és fejlesztési része az Európai Beruházási Bank támogatásán alapul, de ennek a mechanizmusait nem dolgozták ki. Az Újjáépítési Ügynökség jó gondolat, de nem világos, hogy fejlesztési bankként működik-e majd (amelyikre nem vonatkoznak olyan szigorú követelmények, mint a kereskedelmi bankokra), vagy pedig kereskedelmi bank lesz. **Nem világos az sem, hogy a projektek esetében ki viseli majd a kockázatot, ami pedig minden esetben nagy lesz.**

5. A tervezet nem foglalkozik azzal sem, hogy megvalósulása esetén kik lennének a „vesztesek”, és az ő ellenállásukat vajon hogyan lehet leküzdeni.

6. Alaposabban ki kellene dolgozni, hogy milyen szervek és miképpen menedzselhetik a régióba áramló pénzek mozgását és hasznos felhasználását.

Bosznia-Hercegovina esetében²⁴⁵ nem volt koherens végrehajtás, több mint ötven

---

²⁴⁵ Érdemes vázlatosan ismertetni, hogy a daytoni megállapodás alapján milyen nemzetközi kormányzást vezettek be Bosznia-Hercegovinában, melyik intézményért mely nemzetközi szervezet felelős. Ebből az ismertetésből egy dolog mindenképpen kiderül: ilyen bonyolult struktúra működését lehetetlen hatékonyan összehangolni

ország 300 végrehajtó szervezeten keresztül vett részt a folyamatban. Ennek eredményeként hidak és iskolák épültek, de a gazdaság nem működik, a munkanélküliség 40% fölött van és az állással rendelkezők nagy része az államigazgatásban vagy a segélyprogramokban tevékenykedik.

7. A tervezet túlzottan optimista abból a szempontból, hogy milyen mértékben tartja képesnek az ötöket a kvázi integráció által kiváltott sokkok kezelésére. (intézményi-, piaci reakciók és attitűdök figyelmen kívül hagyása)

8. Az öt ország közül négy politikai, gazdasági és társadalmi instabilitás fel tart. Ezzel az érintett országok politikai és gazdasági elitjei is tisztában vannak, éppen ezért ők készen állnak az EU által biztosított Új Társult Tag státusz elfogadására, az azonban egyáltalán nem biztos, hogy ezek az elitek képesek lennének-e az ezáltal támasztott rendkívül szigorú standardok és követelmények teljesítésére is. Bár magának az Új Társult Tag státusznak a perspektívája stabilizáló lehet, ez azonban nem biztos, hogy elégséges a valóban súlyos intézkedések meghozatalának a kikényszerítéséhez. **Ha viszont az intézkedések kikényszerítéséhez elég is, a következmények kezeléséhez már aligha.**

9. A tervezet egyik alaptézise az, hogy az EU-ba való teljes integráció perspektívája prosperitást és demokráciát hoz az összes érintett országba. Az biztos, hogy a többé-kevésbé világos csatlakozási menetrend megerősíti a demokratikus folyamatokat és az Európa-irányultságot a régióban, de az EEA II. és az EMA gyors elindításához és sikerességéhez fűzött remények aligha

---

Katonai kérdések	NATO (IFOR-SFOR)
Regionális stabilitás	EBESZ
Az entitások közötti határok	NATO (IFOR-SFOR)
Választások	EBESZ
Alkotmány	„High Representative”
Alkotmánybíróság	Emberi Jogok Európai Bírósága
Központi Bank	IMF
Közvetítés	EBESZ
Emberi jogi ombudsman	EBESZ
Emberi jogi kamara	Európa Tanács
Menekültek és elűzöttek	Emberi Jogok Európai Bírósága
Emlékművek	UNESCO
Állami vállalatok	EBRD
Civil végrehajtás	„High Representative”

megalapozottak, hiszen nehezen hihető, hogy mondjuk Bosznia-Hercegovina ugyanúgy be tudna illeszkedni a rendszerbe, mint ahogy azt annakidején pl. Izland tette.

10. Más elképzelések még irreálisabbak. A kormányok azon hajlandóságának a feltételezése, hogy habozás nélkül elfogadják a tervezet által kilátásba helyezett rendkívüli liberalizációs lépéseket (pl. hogy a vámmentes kereskedelmet 2000 január 1-től kell megvalósítani) azért, hogy megszűnjék a mindent átható korrupció. **A térségben ugyanis a legkorruptabb csoportok közé tartoznak, és a jövőben hatalomra kerülő kormányok többségétől sem várható jobb teljesítmény, legalábbis középtávon.**

11. A wishful thinking jelei több helyen a szövegből szó szerint kiolvashatóak. Például, helyes a megállapítás, hogy „Horvátország nem halad elkötelezetten a nemzetközi normák teljesítése irányába”, az azonban nehezen bizonyítható tétel, hogy „a közeljövőben ebben a mentalitásban döntő változás áll majd be”.²⁴⁶ Az anyag szerint „Bosznia eddig elmulasztotta a tartós gazdasági fejlődés alapjainak a megteremtését, aminek az oka a felvilágosult kormány hiánya”. A boszniai kudarc aligha magyarázható egyszerűen ezzel. A további megállapítások szerint Szerbia számára a megoldás egy „Milosevic nélküli kormányzás”, azzal azonban nem foglalkozik az anyag, hogy az EU-nak és a nemzetközi szervezeteknek esetleg mégiscsak vele (vagy nála alig szalonképeőbb utódjával)²⁴⁷ kell tárgyalniuk. Milosevic bukása után sem garantált, hogy nyugati értelemben vett demokratikus átalakulás zajlik majd le az országban. **Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a jelenlegi körülmények között Milosevicnek és közvetlen környezetének nincs sok vesztenivalója, ami a legpesszimistább forgatókönyv szerint akár Szerbián belüli polgárháborút is eredményezhet, éppen ezért óvatosan kellene bánni a „csak a Milosevic nélküli Jugoszláviával tárgyalunk” kitétel.**

Nemzetközi rendőri erők

ENSZ

²⁴⁶ A tervezet persze itt egy demokratikus kormányváltásra gondol.

²⁴⁷ Hangsúlyozandó, hogy a jelenlegi ellenzéki vezetők, Draskovic és Djindic személyisége és politikai ambíciója, hatalomvágya nem sok jóval bíztat a jövőre nézve.

12. A tervezetnek nincs sok esélye arra, hogy azt a régió összes szereplője feltétel nélkül elfogadja és teljes szívvel támogassa. A tervnek erős ellenfelei lehetnek, akik a status quo-ból profitálnak, mások pedig abban érdekeltek, hogy az egész tervezet darabokra hulljon. A közvélemény sem igazán jól informált a tervezetről, annak nyereségeiről illetve veszteségeiről aligha van megfelelő ismerete.²⁴⁸

---

²⁴⁸ Nemcsak a közvélemény, hanem a témával foglalkozó szakértők egy része is tájékozatlan ebben a kérdésben.

III. RÉSZ

ÖSSZEFOGLALÁS

Az Európai Unióhoz való közeledés majd csatlakozás jelentős hatással van a közép- és kelet-európai régió gazdasági folyamataira. **Ebben a ráhatásban a legfontosabb tényezők a Társulási Megállapodások, a közép- és kelet-európai országoknak a rendszerváltozás utáni éveket jellemző jelentős külgazdasági liberalizációja, valamint a régióba irányuló külföldi működőtőke-befektetések dinamikus bővülése.**

Ezekkel a hatásokkal párhuzamosan a régió országai között egyre erőteljesebben indult meg az együttműködésre való törekvés. Az országok vezetői elsősorban külső politikai, illetve belső gazdasági nyomásra felismerték, hogy a nyugati kapcsolatrendszer fejlesztése mellett egyre inkább szükségük van az egymás közötti politikai és gazdasági kapcsolatok erősítésére.²⁴⁹ A régióban kialakult különböző típusú együttműködési formák közül a legnagyobb jelentőségre a CEFTA tett szert. Ez az elért egymás közötti kereskedelem-liberalizációs eredmények ismeretében nyilvánvaló.²⁵⁰ **A többi térségbeli együttműködés olyan célokat szolgál, amelyek gazdasági értelemben nem különösebben befolyásolják az Európai Unióhoz való csatlakozást** (természetesen a Rusti együttműködésnek fontos szerepe lehet pl. egy jövőbeni EU-n belüli dinamikus régió kialakításában). Mára részben meghaladottá vált az a feltételezés, hogy a közép- és kelet-európai országok közötti együttműködést a nyugat az EU integráció helyettesítőjeként képzelel el. Azért csak részben, mert bár vannak olyan országok, amelyek előbb-utóbb biztosan az EU tagjai lesznek, és így számukra a pótszerfunkció értelemszerűen nem merül fel, számos térségbeli ország EU integrációja a reálisan belátható jövőben nem valósul meg.

---

²⁴⁹ Az együttműködés elindulásában a döntő szerepet a biztonságpolitikai megfontolások játszották, de ugyanakkor igen erőteljes volt a nyugati, elsősorban USA nyomás is.

²⁵⁰ Persze ezzel az elért szinttel meglehetősen óvatosan kell bánni. Az kétségtelen, hogy 1996 után az intraregionális kereskedelem rendkívül erőteljesen kezdett bővülni, de ebben a kereskedelem-liberalizációs lépések mellett a régióban megindult dinamikus gazdasági növekedés is szerepet játszott, majd 1998-1999-ben a stagnálás, majd az egymás külkereskedelmében való részesedések lassú csökkenése kezdődött meg. Egyre súlyosabbá válik az agrártermékek kereskedelmével kapcsolatos problémák kiéleződése, ami a külgazdasági kapcsolatok más területein is érezteti kedvezőtlen hatásait.

Ezért a különböző regionális együttműködéseknek igenis jelentős pótszerepe lehet több ország számára is, különösen a balkáni régióban.²⁵¹ Az EU integráció szempontjából a regionális-szubregionális kezdeményezésekkel kapcsolatban az alábbi következtetések adódnak:

- A szubregionális együttműködés és az EU struktúrákhoz való integráció egyre inkább összefüggnek egymással.
- A szubregionális integráció valódi elmélyülését meg kell előznie a globális (EU) szintű integrációnak.
- A szubregionális együttműködés inkább defenzív jellegű, mindegyik résztvevő ország elsősorban az EU igényeinek kielégítésére törekszik, ami indirekt módon járul hozzá a régió homogenizálásához.
- Az EU-n belüli folyamatokat analizálni kell, ettől jelentős mértékben függ a régió országaiban megfogalmazott gazdaságpolitikák sikeressége.
- Az EU csatlakozás a regionális politikai és gazdasági kapcsolatok óriási fejlődését eredményezi.
- Az EU csatlakozás után az új tagok konszolidálásával az EU helyzete a globális gazdasági és politikai hatalmi struktúrában megerősödik.

A különböző regionális együttműködési kezdeményezések alapvetően két csoportba sorolhatóak. Az első, az ún. makroszintű együttműködés, amikor országok bizonyos célok érdekében, vagy egyes kérdések megoldásával kapcsolatban működnek együtt. A másik, az ún. mikroszintű integráció, amikor szomszédos országok egyes területei, régiói próbálják fejleszteni a kapcsolataikat. **Közép-, és Kelet-Európa országaiban a makro-, és a mikroszintű együttműködési formák kialakítása párhuzamosan zajlik.** Nyilvánvaló, hogy Magyarország számára mindkét forma rendkívül fontos, noha az egyes kezdeményezések és formák jellege, fontossága nagyon eltérő. Az elemzésből a következő főbb következtetések vonhatók le.

---

²⁵¹ A realitásokat figyelembe véve még viszonylag hosszabb távon is kizártnak tekinthető, hogy az EU a balkáni országokat valóban bevonná az integráció folyamatába. Ez még akkor is így van, ha a Stabilitási Paktum illetve a Regionális Megközelítés végcélként megfogalmazza ezt.

- A KEK tagországi politikai kérdésekben konzultációkat folytatnak egymással, **mélyebb politikai együttműködés azonban nehezen képzelhető el.** Biztonságpolitikai tekintetben a KEK-nek figyelemfelhívó, illetve konzultatív szerepe lehet. **A szervezet olyan híd szerepét töltheti be a jövőben, ahol Nyugat-, Közép-, és Kelet-Európa államai véleményt cserélhetnek.** Mivel azonban több európai szervezetnek is vannak hasonló fórum-funkciói (pl. EBESZ, Európa Tanács) **a KEK-nek csak akkor lehet létjogosultsága, ha - az eredeti célkitűzéseknek megfelelően - komoly gazdasági projektek valósulnak meg.** A **források hiánya** miatt azonban ezek a projektek eddig nem működtek, projektek nélkül viszont tartalommal sem tölthető meg a szervezet. Ráadásul a szervezetben részvevő országok nagy száma és nagyon eltérő gazdasági fejlettségbeli szintje amúgy is csak nagyon korlátozott szintű együttműködés kialakítását teszi lehetővé.
- **A Visegrádi együttműködés létrejöttének eredeti motivációi mára jórészt megszűntek.** A biztonságpolitikai kérdések nagyrészt elvesztették jelentőségüket, a gazdasági/szabadkereskedelmi kérdések megoldása pedig a CEFTA keretében zajlik. **Visegrád célja aligha lehet más mint az, hogy az EU tárgyalásokkal párhuzamosan rendszeres egyeztető, előkészítő fórumot biztosítson a résztvevő országok számára.** Szlovákia választások utáni helyzete valószínűsíti, hogy az ország viszonylag hamar felzárkózhat az „első kör” közelébe, hiszen ennek akadályá eddig politikai volt, az EU jelentések szerint az ország gazdasága viszonylag gyorsan közelíthető a „konvergáló országokéhoz”, így részvétele a Visegrádi együttműködésben indokolt. Persze csak akkor van értelme a Visegrádi együttműködésnek, ha annak eredményeként valamiféle közös befolyásolás érhető el, pl. a Németországgal folytatott kapcsolatokban, vagy az EU derogációk esetében. Ezért az együttműködésnek egyrészt a legmagasabb szinten kell zajlania, ugyanakkor viszont jelentős szakértői háttér-kooperációra kell támaszkodnia. **Mindezek mellett arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Visegrádi együttműködés újjáélesztésének a gondolata meglehetősen bizonytalan alapokon áll.** Ennek az együttműködési formának az erősítése csak akkor járhat bármiféle sikerrel, ha az érintett országok közötti politikai párbeszéd,

a közös érdekérvényesítés kényszere eléggé erős. Ez a kényszer az EU halogató magatartása láttán elképzelhető, hogy növekszik, ám az sem kizárt, hogy éppen ezzel ellentétes irányba fog hatni, vagyis a „Visegrádiak” inkább az önálló érdekérvényesítés lehetőségét részesítik továbbra is előnyben és a politikai egyeztetést ugyanolyan haszontalannak tekintik majd, mint a kilencvenes évek elején. További **potenciális konfliktusforrás alakulhat ki a lengyel és a magyar politikai érdekek között Szlovákiával kapcsolatban, mivel Lengyelország regionális hatalmi szerepre törekszik, Magyarország pedig a szlovákiai magyar kisebbség miatt próbál egyre jelentősebb befolyást gyakorolni.** A Visegrádi együttműködés életre keltése könnyen lehet, hogy csak szimbolikus jelentőségű lesz. Ha nem sikerül akár az elemzett, akár más szempontok alapján konkrét tartalommal megtölteni, akkor a kezdeményezés ugyanolyan gyorsan elenyészik, mint ahogy az a kilencvenes évek elején történt. Az viszont elképzelhető, hogy a Visegrádi országok közötti együttműködés az országok EU csatlakozása után komoly szerephez juthat. Analógiát találunk, hiszen Portugália és Spanyolország EU tagságuk elnyerése előtt sem gazdaságilag, sem pedig politikailag „nem foglalkoztak” egymással. Az EU-ba való belépés után azonban egymás számára nagyon fontos gazdasági partnerek lettek, érdekeik pedig az EU-n belüli közös fellépés igényét erősítették.

- A CEFTA ma már a Magyarország számára legfontosabb régióbeli országokat - Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Románia, Szlovénia (+ Bulgária) - foglalja magában. Ezen kívül a balti államokkal is szabadkereskedelmi megállapodás kötésére készül Magyarország, illetve a kereskedelmi kapcsolatok liberalizálására törekszik Horvátországgal, Oroszországgal és Ukrajnával, amelyek még nem WTO tagok és Társulási Megállapodással sem rendelkeznek. A térség államai közötti kereskedelmi kapcsolatok az elmúlt években dinamikusabban bővültek, ennek ellenére az érintett országok egymás külkereskedelméből való részesedése még mindig alacsony. Ez a viszonylag alacsony részesedés drasztikusan nem is nőhet meg, hiszen az elsődleges gazdasági partnerek Nyugat-Európából kerülnek ki. Ennek ellenére a földrajzi közelség, de leginkább a kereskedelmi akadályok lebontása a CEFTA-t egy olyan

alapvető fontosságú szerveződéssé teszi, amely a közép-, és kelet-európai országok Európai Unió tagságra való felkészülését egyértelműen elősegítheti.

- A SECI egy önszegély típusú szerveződés, amely a régió egyfajta újraintegrálásához, lényegében a volt Jugoszlávia utódállamainak gazdasági összefűzéséhez nyújthat segítséget. Ez a folyamat két részből áll. Egyrészt gazdaságilag integrálni kell Boszniát, Jugoszláviát és Macedóniát (a korábbi gazdasági szálak újraszövése), és ha ebben a térségben a gazdasági és politikai stabilitás elfogadható szintje már kialakult, akkor a régiót körülvevő gazdaságilag fejlettebb országokkal kell a kapcsolatokat elmélyíteni. **A balkáni országok problémáinak a megoldásához azon keresztül vezethet az út, ha az egész régió vonzóbbá válik a magán (elsősorban külföldi) befektetők számára.** Ezzel párhuzamosan elkerülhetetlen az amerikai befolyás erősödése, aminek a szándéka a SECI esetében egyértelmű. Az egész projekt azonban csak abban az esetben járhat bármiféle használható eredménnyel, ha a katonai konfliktusokat sikerül megakadályozni, vagyis a politikai rendezés nélkül a gazdaság oldaláról a Balkán stabilizálása nem járhat sikerrel. A fentiek alapján a SECI-ről a következőt mondhatjuk: **ez a szerveződés a Balkán gazdaságainak fejlesztésére, az itt található országok közötti gazdasági kapcsolatok javítására adekvát válasz, a Balkán fejlődéséhez elengedhetetlen 4 elem egyikének a megvalósítását szolgálja.**
- A rusti együttműködésben a résztvevők érdekei viszonylag egyszerűen leírhatóak: Ausztria tart a közép-európai országok versenyétől, az elmaradott határmenti régióit fejlesztenie kell. Viszont az is érdeke, hogy a szomszédos országok határmenti területei gyorsan fejlődjenek és csökkenjenek a gazdasági különbségek. Magyarország és Szlovákia célja az, hogy a határmenti területeinek a fejlődését felgyorsítsa. Magyarország előnyére használhatja azt is, hogy míg a másik két ország határmenti régiójának közvetlen bázisát a fővárosok adják, addig Magyarországon ez a bázis egy nagyváros, a főváros pedig viszonylag közel egy második hátszámot alkot. **Ez azt is jelenti, hogy ha valóban egy dinamikus, szoros szálakkal összekapcsolódó régió alakul ki, ennek a**

gyorsan fejlődő területnek a legnagyobb része Magyarországon lesz. Az osztrák-magyar-szlovák régióban azért is adott a dinamikus növekedési lehetőség, mert a terület az európai észak-déli (Olaszország, Szlovénia, Ausztria, Nyugat-Magyarország) és a nyugat-keleti (Németország, Ausztria, Szlovákia, Magyarország) tengely mentén helyezkedik el. Logikus lehetne, hogy a kelet ausztriai tartományok Szlovákiával és Nyugat Magyarországgal közösen fejlesszék a térség infrastruktúráját, egységes infrastrukturális koncepcióba építsék be az energetikai, közlekedési, távközlési, kutatási, képzési és szabadidős projekteket, ami hozzájárulna Európa egyik legdinamikusabb régiójának létrejöttéhez. A térség gyors fejlődésének a lehetőségei tehát egyértelműen adóttak. A látványos makrocélok mellett azonban ki kell emelni a legfontosabb várható kedvező mikroszintű következményt: a határ különböző oldalain élők megtalálják a közös hangot, és ha leülnek beszélgetni, akkor hosszú évtizedek után először ismét egy nyelvet fognak beszélni.

- **A Kárpátok Eurorégió lehetőségeit alapvetően az határozza meg, hogy a résztvevő országrészek gazdasági fejlettsége meglehetősen alacsony.** A közgazdasági irodalom alapján tudjuk, hogy bármiféle regionális együttműködés sikerességéhez egyrészt szükség van az érintett területek fejlettségének viszonylagos hasonlóságára, illetve egy bizonyos, küszöbnek tekinthető egy főre eső GDP nagyságra. Fejlettségét tekintve az ukrán és a román résztvevő területek a leginkább fejletlenek, míg Magyarország és Lengyelország résztvevő területei tekinthetőek a legfejlettebbnek (noha Magyarországon és Lengyelországon belül talán a legfejletlenebb területeknek számítanak) Rövid távú eredmények semmiképpen sem várhatóak, hiszen nem reális elvárni, hogy a Nyugaton hosszú idő alatt kifejlődött struktúrák a térségben gyors eredményeket hozhatnak. Az eurorégiók hasznosak lehetnek a kisebbségi kérdések megoldásában, de kizárólag erre nem volna szabad koncentrálni az erőfeszítéseket, sokkal fontosabb a bilaterális gazdasági kapcsolatok javítása.
- **A magyar-olasz-szlovén együttműködéstől túl sok gyakorlati eredmény az elkövetkező időszakban nem várható.** Gyakorlati jelentőségének a növekedése esetleg az EU transz-európai hálózatokkal kapcsolatos stratégiájának

kiterjesztésétől és Magyarország EU tagságától várható. **A katonai együttműködés üdvözlendő és a bizalomerősítés valamint Szlovénia támogatásának eszközöként szolgálhat.** A belügyi kérdések viszonylag problémamentes együttműködésre adnak lehetőséget, hiszen az érdekek ezen a területen egybeesnek, jelentősége azonban természetesen marginális a transz-európai hálózathoz való kapcsolódáshoz képest.

Ami a Magyarország és a Balkán közötti kapcsolatokat, a régióval való együttműködés kérdéseit illeti, a koherens stratégia kidolgozásakor a következő szempontokat kell figyelembe vennünk:

A Stabilitási Paktum megszületése látszatra igen jelentős lépés az EU részéről a balkáni politikai és gazdasági rendezés során. Eltekintve attól, hogy véleményem szerint a Balkán jövőjének pozitív irányú alakulásával kapcsolatban ez a terv aligha jelent megoldást, mivel mögötte nincs valódi elkötelezettség, megfogalmazása mégis egy folyamat első lépését jelentheti. A posztkommunista balkáni országok nagyon rossz gazdasági és politikai helyzetben vannak. **A határok folyamatosan a változás veszélyének vannak kitéve, a joguralom gyenge vagy nem létező, a régió több országának vezetését is a nemzetközi normákat semmibe vevő szélsőséges politikai erők uralják.** A gazdaságok általában az összeomlás szélén állnak nagy és fenntarthatatlan külkereskedelmi deficitet görgetnek maguk előtt, ami nagy és növekvő munkanélküliséggel, pénzügyi csődhelyzettel párosul. A termelő kapacitások jelentős része a politikai dezintegráció és elsősorban a háború következtében megszűnt, a pénzügyi szektor szinte egyáltalán nem működik. Ebben az összefüggésben a NATO akció és a bombázások újabb súlyos következményekkel jártak elsősorban Montenegróban, Macedóniában és természetesen Szerbiában, ahol a fizikai infrastruktúra pusztulása is rendkívül jelentős volt.

A térség rekonstrukciója nem csak technikai és gazdasági feladat, hanem legalább ilyen mértékben társadalmi és intézményi is. A korábbi, kizárólag felülről lefelé irányuló konfliktuskezeléssel és problémamegoldással szemben egyértelmű, hogy az alulról felfelé történő építkezésnek kell elsőbbséget biztosítani. Az első és legfontosabb feladat a jog uralmát és a civil társadalom biztonságát

garantáló intézmények kiépítése. **Csak az a megközelítés vezethet sikerre, amely a régióban mutatkozó összes problematikus terület (gazdaság, demokrácia, biztonság) egyidőben történő kezelésére vállalkozik.** Bár hangsúlyozom, hogy a megoldás lehetősége ma ugyanolyan bizonytalan, mint a korábbiakban, de elmozdulás a következő javaslatok figyelembe vételével talán elérhető:

Biztonság

1. **A nemzetközi közösségnek be kell töltenie a balkáni biztonsági vákuumot** addig, amíg a nemzetközi jog elveinek megfelelő tartós politikai rendezésre sor kerül. Ez Koszovóban és Boszniában tartós jelenlétet, Macedóniában, Montenegróban és Albániában pedig a jelenlét szintjének a növelését követeli meg.
2. **A nemzetközi közösségnek mind a belső, mind pedig a külső biztonságot garantálnia kell,** vagy nemzetközi biztonsági erők telepítésével, vagy a belföldi erők képzésével.
3. Valamilyen regionális biztonsági rendszer kiépítésére van szükség, amely hozzájárul a katonai kiadások csökkenéséhez és a fegyverkereskedelem visszaszorításához, integrálja a fegyveres erőket és felszámolja a félkatonai szervezeteket. **A „containment” politika jegyében valószínűleg életképes megoldás lehet a régió egyes országainak befogadása a NATO struktúrákba.**

Demokrácia és civil társadalom

1. **A nemzetközi közösségnek támogatnia kell a demokratikus erőket a régióban.** A humanitárius segítséget szélesebb körűen kell értelmezni és Jugoszláviában megkülönböztetést kell tenni a rendszer és a szerb lakosság között. Ennek során azonban nagy óvatossággal kell eljárni, mert ez a megközelítés a kívánt hatás ellenkezőjét válthatja ki. Fontosabb, hogy a szomszédos országok demokratikus erői és a demokratikus folyamatok kiemelt támogatásban részesüljenek. (pl. Montenegróban és Koszovóban)

2. A civil társadalom fejlesztése érdekében az egész régióban támogatásban kell részesíteni a civil szerveződéseket, az iskolákat, az egyetemeket és a vallási intézményeket.

Gazdaság

1. **A makroökonómiai stabilitás elérése útján a régión belüli illetve az EU-val fenntartott kapcsolatokban való külkereskedelmi liberalizálás, valamint a fiskális reformok felgyorsítása fontos lépések.** Ezek az intézkedések azonban csak akkor járhatnak eredménnyel, ha a radikális mikroökonómiai átalakítás nem késik tovább, illetve jelentős külföldi tőkeáttöréssel párosul.
2. **A mikroökonómiai átalakítást az általános gazdaságfejlesztési stratégiába kell beleilleszteni,** amely magában foglalja az infrastruktúra fejlesztését, a magánszektor támogatását – beleértve a befektetés biztosítást – a közüzemi vállalatok átalakítását, a regionális fejlesztést és a vállalati irányítás reformját.

Regionális és európai integráció

1. Az integrációs folyamatok során a kereskedelmi liberalizáció bír központi jelentőséggel. **Az EU-nak elő kell segítenie a délkelet európai országok termékeinek piacra való bejutását, ennek keretében az ipari termékek EU exportját vámmentessé kell tenni, a mezőgazdasági termékekre pedig növelni kell a kvótákat.** Az EU javára jelenleg megmutatkozó kereskedelem-liberalizációs asszimetriát meg kell szüntetni.

2. **Az EU gazdasági támogatásának szignifikánsan növekednie kell.** A tőkeáttörések nagyságának az elkövetkező 5 éven keresztül legalább 3-5 milliárd eurót kell elérnie évente. A tőkeáttörés célterületei az infrastruktúra, a pénzügyi átalakítás, a munkahelyteremtő projektek és az intézményépítés.

Ez azonban az optimális variációt jelenti, az elkövetkező néhány évre vonatkozó legvalószínűbb forgatókönyv a következő:

1. A tárgyalások a Stabilitási és Társulási Egyezményről felgyorsulnak Macedóniával, Albániával, Bosznia-Hercegovinával és talán Horvátországgal is.

2. Koszovó újjáépítésében lesz előrehaladás, akárcsak Boszniában volt, a gazdaság „életre-keltésének” az esélyei azonban igen korlátozottak maradnak. Néhány nagyobb projekt megvalósítását is elkezdik, ami magában foglalhat akár egy-egy szerbiai akciót is (esetleg hidak kiemelése, transzformátorok szállítása).
3. A régió országainak pénzügyi segélyezése folytatódik, de a kezdeti optimizmus még tovább csökken és a Marsall segély típusú támogatások végleg lekerülnek a napirendről.
4. A pénzek menedzselése és a végrehajtás már rövid távon súlyos problémákba fog ütközni, sőt ez újabb korrupciók melegágya lehet az EU-ban is.
5. Az ambiciózusabb programok (amelyek nem elsősorban az újjáépítéssel, hanem a gazdasági transzformáció felgyorsításával kapcsolatosak) leállnak (el sem kezdődnek), amíg Koszovó és a környező országok súlyos problémáira nem születik megfelelő megoldás.
6. Egyre világosabbá válik, hogy a koszovói rendezés jelenlegi formájában nem alkalmas a térség stabilizálására.
7. Mindezek miatt jó esély van arra, hogy a régióban továbbra is átláthatatlan, korrupct kormányzatok fogják vezetni az amúgy is kevésbé életképes kisállamokat, illetve a protektorátusok vagy félprotektorátusok száma talán még tovább fog bővülni.
8. A Balkán újjáépítéséhez rendelkezésre álló források szűkösek lesznek, az egészséges gazdasági szerkezet kialakításához nélkülözhetetlen magántőke beáramlása mérsékelt marad.
9. Polgárháború szerbiai kitörése, vagy a szomszédos országokban kirobbanó újabb konfliktusok kitörése nem zárható ki mindaddig, amíg Milosevic hatalmon van és az instabilitás fegyverét továbbra is képes felhasználni a hatalom megtartása érdekében.
10. Ha Milosevic eltávozik a hatalomból és „demokratikus” kormány alakul, akkor meg kell kezdeni a gazdasági rendszerváltás folyamatát. Ez sok-sok, súlyos gazdasági nehézséggel járó évet jelent, aminek a társadalmi és gazdasági következményei elviselhetetlenek lesznek. Emiatt lehetséges, hogy a régióban még a jelenleginél is nagyobb instabilitással kell megküzdeni.

